

T.C.
SIIRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMÂM-I RABBÂNÎ MEKTÛBÂTI'NDA
ŞERÎAT-TARÎKAT İLİŞKİSİ

Edibe Şifa APAYDIN

Danışman
Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

SIIRT - 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1. Şerîat Kavramı.....	1
1.2. Tarîkat Kavramı	2
1.3. Tarîkat Müessesesinin Teşekkül Tarihi.....	3
2. ŞERÎAT – TARÎKAT İLİŞKİSİ	4
3. TASAVVUF - TEFAKKUH İLİŞKİSİ.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
İMÂM-I RABBÂNÎ AHMED ES-SİRHİNDÎ'NİN HAYATI	
1. DOĞUMU, AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI	12
2. VEFATI.....	16
3. HALİFELERİ	17
3.1. Muhammed Sâdık.....	18
3.2. Muhammed Sa'îd	18
3.3. Muhammed Ma'sûm	19
3.4. Mîr Muhammed Nûman Bedahşî	20
3.5. Mevlana Muhammed Sıddîk Kışmî	20
3.6. Şeyh Tâhir-i Lâhorî	21
3.7. Şeyh Tâhir Bedahşî	21
3.8. Şeyh Âdem Benûrî	21
4. ESERLERİ	22
4.1. Mektûbât-ı Rabbânî	22
4.2. İsbâtü'n-Nübüvve	25
4.3. Risale-i Tehlîliyye	25
4.4. Risale-i Redd-i Revâfız (Redd-i Şi'a)	26

4.5. Mebde' ve Me'âd	26
4.6. Ma'ârif-i Ledüniyye	26
4.7. Mükâşefât-ı Gaybiyye	27
4.8. Ta'likât ber Şerh-i Rubâ'ıyyât-ı Hâce Bâkî Billâh.....	27
5. DAVETÇİ ŞAHSİYETİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ MEKTÛBÂTI'NDA ŞERÎAT-TARÎKAT İLİŞKİSİ

1. TEMEL KAYNAKLARA BAĞLILIK: KİTAP, SÜNNET, İCMÂ VE KİYAS	31
2. İLİM, AMEL VE İHLAS BÜTÜNLÜĞÜ	38
3. ŞERÎAT- TARÎKAT BİRLİKTELİĞİ	43
3.1. Fıkh-ı Zâhir ve Fıkh-ı Bâtin	45
3.2. Bid'atlara Karşı Tutumu.....	50
3.3. Nakşibendiyye Tarikatına Bağlılığı.....	56
3.4. Sûfilerden Sadır Olan Şerîatın Zahirine Muhalif Bazı Hallere Karşı Tutumu .	61
3.5. Tecdid Hareketi Ve Müceddidliği	66
3.6. İslâm Dinini Yayma Gayreti	71
3.7. Kayyûmluk	72
4. HZ. PEYGAMBER'E VE ASHÂBINA BAĞLI BİR TASAVVUF ANLAYIŞI ..	74
4.1. Hz. Peygamber'e Tâbi Olmanın Dereceleri	80
4.2. Ashâb-ı Kirâm'ın Fazileti	81
5. ŞERÎAT- TARÎKAT BİRLİKTELİĞİNİN SEMERESİ: İNSAN-I KÂMİL	85
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ.....	98

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****İMÂM-I RABBÂNÎ MEKTÛBÂTI'NDA
ŞERÎAT-TARÎKAT İLİŞKİSİ****Edibe Şifa APAYDIN****Danışman:** Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU**Jüri Üyesi:** Doç. Dr. Mehmet Saki ÇAKIR**Jüri Üyesi:** Dr. Öğr. Üyesi Cengiz KANIK**2020****98 + XII Sayfa**

Bu çalışmada İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin, şeriat ve tarîkata dair görüşleri, en önemli eseri olan Mektûbât çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Şeriatı temel almış bir tasavvuf anlayışını benimseyen İmâm-ı Rabbânî'nin din, tarîkat ve hakikati bir bütünün parçaları olarak ele aldığı görülmektedir. İmâm, her fırsatta şeriat, tarîkat ve hakikatin birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu dile getirmiştir. İmâm-ı Rabbânî, şeriat mı-tarîkat mı tartışmalarından arınmış, kitap ve sünnet ile temellendirilmiş bir tasavvuf anlayışını insanlar arasında hâkim kılmaya çalışmıştır. İçinde bulunduğu coğrafyada meydana gelen çalkantılar neticesinde İslâm esaslarının yerini bid'at ve hurafelerin aldığını gören İmâm, buna sebep olan firkalara karşı büyük mücadeleler vermiş ve tecdid hareketini yaymaya çalışmıştır. İmâm, aklın ön plana çıkarılıp vahyi ve nübüvveti itibarsızlaştırmaya çalışanlar, Şîa propagandası yapanlar, tasavvufa şeriat esaslarına uymayan bazı inanç ve uygulamaları yerleştirerek meşru göstermeye çalışanlara karşı büyük mücadeleler vermiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı, her bakımdan büyük önem arz etmektedir. Mektuplarında Hz. Peygamber'e (s.a.v) tâzim, sünnete ittibâ, ashâb-ı kirâmın fazileti

gibi birçok konuda eksik ve yanlış inanışları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Müslümanları bid'atlardan sakındırmaya ve sünnet-i seniyyeyi uygulamaya teşvik etmiştir. Çalışmamızda bu konularla alakalı mektuplar da İmâm'ın şer'î ve tasavvufî hassasiyetleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmamızdaki esas gayemiz, İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân ve sünnet çerçevesinde yapılandığı tasavvuf ile şerîatin irtibatını incelemektir. Şerîat- tarîkat arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan İmâm, şerîata riayet konusunda dönemin bazı sûfilerinin, şerîatı yok sayan bir tasavvuf anlayışını benimsemelerine ve meşrulaştırmalarına izin vermemiştir. Şerîatin şekilden ibaret olduğunu savunup, hakikatten uzaklaştırdığını iddia edenlere karşı, tasavvufun mahiyeti konusunda mektuplar yazmış ve hatalı olan sûfileleri eleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât, Şerîat, Tarîkat

ABSTRACT**MS THESIS****SHARIA – SECT RELATIONSHIP IN MEKTÛBÂT OF****IMÂM-I RABBÂNÎ****Edibe Şifa APAYDIN****Advisor:** Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU**Jury Member:** Doç. Dr. Mehmet Saki ÇAKIR**Jury Member:** Dr. Öğr. Üyesi Cengiz KANIK**2020****98 + XII Pages**

In this study, the views of Imâm-i Rabbânî Ahmed Sirhindî on Shari'ah and tariqa were examined within the framework of his most important work, the Mektubât. It is seen that Imam-i Rabbânî, who adopts a Sufism understanding based on Shari'ah, treats religion, sect and truth as parts of a whole. He stated at every opportunity that shari'ah, sect and truth are elements that complement each other. Imâm-i Rabbânî tried to make the understanding of Sufism based on the book and the sunnah prevail among people, free from the discussions of sharia versus tariqa. As a result of the turmoil in the geography he is in, Imâm who saw that the principles of Islam were replaced by empty beliefs, bid'ahs and superstitions, gave great struggles against the sects that caused this and tried to spread the tajdid (renewal) movement. Imam has struggled against those who try to discredit revelation and prophethood by putting the mind to the forefront, those who make Shia propaganda, and those who try to legitimize Sufism by placing certain beliefs and practices that do not comply with the principles of Shariah.

The Mektûbât of Imâm-i Rabbânî is of great importance in every aspect. In his letters, he aimed to eliminate the incomplete and wrong beliefs in many issues such as determination of the Prophet Mohammad (s.a.w.), sunnah allegiance, and the

virtue of the Companions. He encouraged Muslims to refrain from bid'ahs and to practice the sunnah. In our study, the letters related to these issues are also handled within the framework of Imâm's sensitivities.

Our main purpose in our study is to examine the connection between Sufism and Shari'ah, which Imâm-i Rabbânî has structured within the framework of the Quran and Sunnah. Aiming to eliminate the distinction between shari'ah and ta'riqah, Imâm did not allow some Sufis of the period to adopt and legitimize a Sufi understanding that ignored shari'ah. He wrote letters about the nature of Sufism against those who argued that the Shari'ah consisted of shape and distanced it from the truth, and criticized Sufis who were wrong.

Keywords: Sufism, Imâm-i Rabbânî, Mektûbât, Sharia, Tariqa.

KISALTMALAR

- AÜİFD** : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- Ansk.** : Ansiklopedi
- Anl.** : Anlamı
- a.s** : Aleyhisselam
- b.** : İbn
- bknz.** : Bakınız
- c.** : Cilt
- c.c** : Celle Celâluh
- çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- der.** : Derleyen
- Ed.** : Editör
- FÜİFD** : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- H.** : Hicri
- haz.** : Hazırlayan
- hz.** : Hazreti
- k.s** : Kuddise sirruh
- mad.** : Maddesi
- M.** : Miladi
- mno** : Mektup numarası
- r.a** : Radıyallahu anh
- s.** : Sayfa
- s.a.v** : Sallallahu aleyhi vesellem
- sad.** : Sadeleştiren

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

trhsz. : Tarihsiz

trm. : Terim

ö. : Ölüm

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

yay. : Yayınevi/Yayımları

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

“İmâm-ı Rabbânî” ve “Müceddid-i elf-i sâni” unvanlarıyla bilinen Şeyh Ahmed Sirhindî, 17. asırda Hindistan bölgesinde yaşamıştır. Âlim ve sûfi kimliği ile ön plana çıkmıştır. İmâm-ı Rabbânî, âlim sıfatı ile yaşadığı dönem devlet adamlarının, Ehl-i Şîa, felsefeciler ve Berahime gibi bazı grupların İslâm’a verdiği zararlarla mücadele etmiştir. Sûfi sıfatıyla da tasavvuf yolunda elde ettiği yüksek tecrübelerini dostlarıyla ve müridleriyle paylaşmıştır. Yaşadığı her türlü sıkıntıya rağmen İslâmiyet’i her türlü bid’at ve hurafelerden arındırma mücadelesinden vazgeçmemiştir. Ehl-i sünnet anlayışına ters düşen tasavvuf anlayışını yaymaya çalışanlara karşı büyük bir mücadele vermiştir.

İmâm-ı Rabbânî’nin verdiği mücadele ve çabalar yeni bir teccid hareketinin inşa sürecini başlatmıştır. Özellikle mektupları aracılığıyla yapmaya çalıştığı teccid hareketi Hindistan bölgesine ilim ve ihyâ noktasında yeni bir soluk getirmiştir. Dönemin devlet adamlarına, müridlerine ve bazı din adamlarına mektup yazan İmâm, bazen onlara öğüt vermiş bazen de içinden buldukları durumlardan dolayı ikazlarda bulunarak dinî ve sosyal hayatı ıslah ve ihyâ etmeye çalışmıştır. Yaşadığı tasavvufî tecrübeleri anlattığı mektuplarının bir kısmını da mürşidi Hâce Bâki Bîllah’a göndermiştir. İmâm’dan sonra Hindistan bölgesi âlimleri arasında mektupların toplanıp kitap haline getirilmesi bir gelenek haline almıştır. Nakşibendilik içerisinde de tasavvufî içerikli mektupların yazılması ve derlenmesi hususunda önemli bir kültürün başlatıcısı olmuştur.

Bizim bu çalışmayı hazırlamaktaki gayemiz şerîat ve tarîkat kavramlarının birbirinden bağımsız ele alınamayacağını İmâm-ı Rabbânî’nin Mektûbât’ı çerçevesinde incelemektir.

Çalışmamızın giriş bölümünde genel olarak şerîat ve tarîkat kavramları ve aralarındaki genel ilişki ele alınarak konuya hazırlık yapılmıştır.

Birinci bölümde ise İmâm-ı Rabbânî’nin hayatı özet olacak mahiyette incelenmiştir. İmam-ı Rabbânî’nin hayatı ele alınırken ailesi, eğitim hayatı, halifeleri, eserleri ve davetçi kimliğinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde ise tasavvufa şeriat penceresinden bakan İmâm-ı Rabbânî'nin, bu yoldaki asıl amacın, şeriatın emirlerini tatbik etmek olduğu ile ilgili açıklamaları mektupları çerçevesinde ele alınmıştır.

İmâm'a göre tasavvuftan maksat dinin emirlerini kolay ve rahat bir şekilde yerine getirmektir. Nefs-i emmârenin sebep olduğu tembellik, inat ve itirazlardan kurtulmaktır. Bundan dolayı tasavvuf yoluna girmekteki gaye yeni bir şeyler elde etmek olmamalıdır. "Ey İman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz" (Mâide,5/35) ayeti gereği sâlik, kendisini hakikate eriştirecek kâmil bir mürşid rehberliğinde şeriatın hükümlerini tatbik etmelidir.

İmâm-ı Rabbânî, tasavvuf alanında da birtakım yeniliklerin öncüsü olması bakımından önemli bir kimliğe sahiptir. Tasavvufi terbiye ve varlık düşüncesi hakkındaki bağımsız fikir ve terimleri tasavvuf kültürünün gelişmesinde önemli katkıda bulunmuştur.

Bid'at ve hurafelere dayanan bir İslâm anlayışını ve şeriatın bağımsız bir tasavvuf anlayışını reddeden İmâm, verdiği mücadeleler ve getirdiği yeniliklerle Doğu'da ve Batı'da birçok alanda çalışma konusu olmuştur.

Konumuzu ele alırken, Mektûbât'taki şeriat-tarikat ilişkisi, İmâm'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) tabiyyete verdiği önem, ashâb-ı kirâma olan saygısı, bid'atlarla olan yoğun mücadelesi gibi üzerinde hassasiyetle durduğu birtakım konular çerçevesinde incelenmeye çalışıldı.

Ayrıca çalışmamızda İmâm'ın ilme ve ilim ehline verdiği önemin de üzerinde durulmuştur. Sûfîlerin ilham kaynaklı bilgilerini salt bilgi olarak kabul etmeyen İmâm'a göre kesin ve gerçek bilgi, kat'i vahiyle gelmiş olan Kitap ve sünnette dayanan bilgidir. Müçtehitlerin içtihadı (yani kıyas) ve âlimlerin icmâsı da kitap ve sünnete dayandığından dolayı güvenilir kabul edilmektedir.

Çalışmamızda incelediğimiz mektuplar cilt sayıları, sayfa ve mektup numaraları ile birlikte belirtilmiştir. Bu şekilde üzerinde durulan konulara rahatlıkla ulaşılacağı ve okuyuculara daha çok fayda sağlayacağı umulmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında destek ve yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Sayın Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU olmak üzere bütün hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Edibe Şifa Apaydın

Siirt, 2020

GİRİŞ

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Şerîat Kavramı

Şerîat kelimesi Arapçada *gidilen yol* anlamına gelmektedir. Gidilen yoldan kasıt, insan ve hayvanların su ihtiyacını gidermek maksadıyla uğradıkları, büyük açık ve kaynağı kesilmeyen yoldur. eş-Şer', eş-şerî'at, eş-şir'at mastar isimleri şere'a fiilinden türetilmiştir.¹ Kur'ân-ı Kerim'de isim² ve kök fiil³ olarak kullanılmıştır. “*Biz her biriniz için bir şerîat ve yol yöntem verdik*”⁴ ayetinde şerîat kavramı ile ilgili olarak iki hususa değinilmektedir. Birincisi Yüce Allah'ın halkın faydası ve memleketlerin gelişmesi maksadıyla insanları araştırmaya mecbur kıldığı yoldur. İkincisi ise insanların kendi istekleriyle araştırıp bulmaları için Allah tarafından gönderilmiş olan ilahî dindir. İbn Abbas, Kur'ân'ın bildirdiği ilahi hükümlere şir'at, sünnetin bildirdiklerini ise minhâc olarak ayırmıştır. Kimisi ise şerîat yoluna girenleri su kanalına giren kişinin suya kanması, ak ve pak olması misali şerîatın da su kanalına benzetilmesinden dolayı bu ismin verildiğini belirtmişlerdir.⁵

Terim anlamı olarak şerîat; dinin emir ve hükümlerini içeren, Allah'ın kulları için koyduğu ilmî ve amelî kurallar bütününe kapsayan apaçık yoldur.⁶ Şerîat, insanların maslahatı için Allah'ın çizdiği yol, insanların özgür iradeleriyle tercih ettiği hükümler bütünüdür. Şerîat, dinin herkese farz olan açık hükümleridir.⁷ Kısacası şerîat, tevhit, Allah'a kulluktur. Kuşeyrî de şerîatı, “*kulluğa sımsıkı sarılmak ve rubûbiyyeti müşahede etmek*”⁸ olarak tanımlamaktadır.

¹ Ebu'l- Fadl Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî el- Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâr, 1968), 8/126.

² Mâide Sûresi, 5/48 (şir'at);

Câsiye Sûresi, 45/18 (şerîat) olarak geçmektedir.

³ Şûrâ Sûresi, 42/13, 21 (şere'a) olarak geçmektedir.

⁴ Mâide Sûresi, 5/48.

⁵ Rağıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (PDF: İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 546-547.

⁶ Cavit Sunar, “İslâm Dininin Kaynağı ve Gayesi”, *AÜİFD*, c.23/01, (1978), 72.

⁷ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 54.

⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2009), 226.

*Rubûbiyyeti müşahede etmek: Yüce Allah'ın İlahlığını ve yüceliğini kâinata gözlemlemek.

Kulluğun yerine getirilmesine ilişkin emirler bütünü olan şeriat; dinin, hayatın içindeki davranış biçimini oluşturan pratik kısmıdır. Dinin hukuki boyutudur. Allah'ın varlığına iman etmek, peygamberi kabul etmek gibi imanî konular ve namaz kılmak, oruç tutmak gibi amelî konular kadar, sosyal hayatı ilgilendiren davranışlar da şeriatın birer parçasıdır. Şeriat, salt din değildir. Çünkü Allah, her peygambere hak dini göndermiş fakat ayrı şeriatlar ile sorumlu tutmuştur. Son olarak ise Hz. Peygambere son hak dini göndermiş ve tüm dinlerin şeriatlarını kapsayan şeriatı göndermiştir.

1.2. Tarikat Kavramı

Tarikat kelimesi sözlükte, ayaklarla vurulan yol,⁹ Hakk'a götüren yol; izlenmesi gereken usul ve yöntemler bütünü,¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "Denizde onlara kúpuru bir yol aç."¹¹, "Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!"¹² ayetlerinde, insanların bir işte takip ettiği iyi veya kötü her türlü yol bu anlama işaret edilmiştir.¹³ Terim olarak ise, doğrudan Allah'ın bilgisine götürdüğüne inanılan manevi yol; Allah'a kavuşmayı arzu eden salıkların özel yaşama biçimi olarak tanımlanır.¹⁴ Bir mürşid-i kâmil önderliğinde, Allah'a ulaşmak ve İslâm'ı daha güzel yaşamak amacıyla oluşan tasavvufî topluluklara da tarikat denilmektedir.¹⁵ Manevi kardeşlik bağı ile bağlı olan bireylerin, bir araya gelerek zikir ve sohbet ile meşgul oldukları topluluklardır.¹⁶ Tarikatlar, genellikle kurucusu olan mürşidlere izafe edilerek adlandırılırlar. Bir mürşid etrafında toplanan müridlerin, çeşitli usullere göre eğitilmesini esas alan tarikatlar, insanların fitri farklılıklarına göre şekillenmektedir.

⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 632.

¹⁰ Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-T'arîfât* (Beyrut: Daru's-Surûr, trhsz.) 142.

¹¹ Tâhâ Sûresi, 20/77.

¹² Tâhâ Sûresi, 20/63.

¹³ İsfahânî, *el-Müfredât* , 632.

¹⁴ Cürcânî, *Kitâbu't-T'arîfât* , 142.

¹⁵ Bülent Akot, "Tarikat", *Tasavvufun 200'ü* , (Ankara: OTTO Yayınları, 2017), 22.

¹⁶ Ahmet Cahit Haksever, "Tarikatların Teşekkülü", *Tasavvuf El Kitabı*. (ed.) Kadir Özköse, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017) . 220.

1.3. Tarikat Müessesesinin Teşekkül Tarihi

Sekülerizm kaygısı, lüks ve sefahet düşkünü insanların artması, hilafet sistemindeki çalkantılar ve İslâm dünyasındaki sosyo-ekonomik gelişmelerin hız kazanması İslâmi değerlerin unutulmasına sebep olmaya başlamıştır. Birtakım insanlar için İslâm maddi kazanç elde edilecek bir kapı haline gelmişti. Oysaki ashâb-ı kirâm zamanında İslâm demek, uğruna cesaret ve fedakârlık gerektiren her türlü eylemi seve seve yapmak, işkencelere maruz kalmak, canını hiç düşünmeden feda etmek demektir. Tüm bu yaşananlar neticesinde İslâmi değerlerden ve sünnetten giderek uzaklaşan bir Müslüman toplumu tasavvuru, bir grup muvahhid, âlim ve gâyur mümini harekete geçirmiştir. Esasen bunlar asr-ı saadetle birlikte yeşeren Kur'ân neslinin başlatmış olduğu zühd hareketinin devamı mahiyetindedir. Bu grup mutasavvife, sûfiyyun gibi isimlerle anılmaya başlanmıştır. Kimileri yün elbise giyerek inzivaya çekilmiş, kimileri ise toplumdaki aykırılıklara karşı telkin ve nasihatlerle direnişlerini sürdürmüşlerdir.¹⁷

Tasavvuf tarihçileri zühd hareketiyle başlayan tasavvuf hareketini üç dönemde sınıflandırmışlardır:

1. Zühd ve Takvâ Dönemi: H. 2. yüzyıla kadar olan döneme denir. Tasavvuf teriminin henüz kullanılmadığı ancak yaşandığı dönemdir.
2. Tasavvufun Tedvin Dönemi: H. 2.yy. ile 6. yy. arasındaki döneme denir. Tasavvuf ilminin ve bu alana ait terimlerin tedvin edildiği (derlendiği) dönemdir.
3. Tarikat Dönemi: H.6. yy. ve sonrası. Tasavvuf düşüncesinin kurumsallaştığı, büyük tarikatların belirmeye başladığı günümüze kadar gelen dönemdir.¹⁸

Tarikatlar dönemi, tasavvufun kurumsallaştığı, kişilerin ferdi telakkilerinin değil, tarikatların düşünce ve görüşlerinin ön plana çıktığı bir süreçtir. Ayrıca bu dönemde bazı ferdi ibadetler (zikir, tevbe gibi) topluca ve her tarikatın esaslarına uygun olacak şekilde yapılmıştır. Daha önceden hiç olmayan bazı ayinler (çile,

¹⁷ Mustafa Altunkaya, *Bir Başka Açıdan Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*. (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2016), 99.

¹⁸ Altunkaya, *Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*, 99.

semâ, rabîta gibi) ortaya çıkmıştır. Tarîkat dönemi, tasavvuf- şerîat tartışmalarının hız kazandığı bir dönem olma özelliğini de taşımaktadır.¹⁹

2. ŞERÎAT – TARİKAT İLİŞKİSİ

Tasavvufta dört kapı olarak adlandırılan dört makam vardır: Şerîat, tarîkat, hakikat ve marifet. Şerîat bu dört makamın temelidir. “Şerîatta şu senin bu benim; tarîkatta şu senin, bu da senin: hakikatta, şu ve bu, ne senin ne de benim, her ikisi de Allah'ındır.”²⁰ denilmektedir. Şerîat olmadan hakikat, hakikat olmadan şerîat korunamaz. Şerîat, hakikatin sırrına vakıf olmak için uyulması gereken zâhirî emirlerin tamamıdır. Tasavvuf ise bu yolun bâtinî yönüdür. Bu yüzden tasavvufta bâtinî fıkıh/bâtinî hukuk²¹ da denilmektedir. Tasavvuf, kulun içinde ikamet ettiği bir sıfat ve vasıf²² olmakla beraber Hakk ile beraber hallerin istikamet üzere bulunmasıdır.²³

Şerîat, zahirdeki halin sıhhati, tarîkat ise bâtındaki halin düzeltilmesi içindir. Bu konuda iki fırka alenen hataya düşmektedirler. Bunlardan biri; “Biz şerîatla tarîkat arasında fark görmeyiz, çünkü şerîat hakikattir, hakikatte şerîattır” demekte olan zâhir ulemasıdır. Bir diğeri ise; “Hakikat münkeşif olunca şerîat mürtefi’ olur, hakikat meydana çıkınca şerîat ortadan kalkar” diyerek bunların birlikte bulunmasını caiz olmadığını düşünen mülhidler fırkasıdır. Bu fırkadakiler de Karmatîler, Batınîler, Şîiler’dir. Esasen şerîat ve hakikat birbirinden ayrı olmakla birlikte hakikat olmadan şerîatin yerine getirilmesi imkânsızdır. Şerîat muhafaza edilmeden de hakikatin yerine getirilmesi de imkânsızdır. Hücvirî bu durumu sağ bir insanın ruh karşısındaki durumuna benzetmektedir. Ne zamanki ruh o bedenden ayrılır o zaman o ruh rüzgâr halini alır ve o kimsenin bedeni de murdar olur. Zira beden ile ruhun kıymeti ancak ikisinin bir arada bulunması iledir. Bu örneğe binaen şerîatsız hakikatin nifak, hakikatsiz şerîatin ise riya olduğunu söylemektedir. Allah Teâlâ; “Uğrumuzda mücahede edenleri (gerekli çabayı sarf edenleri) yollarımıza hidayet

¹⁹ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 311-313.

²⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (PDF: İdefix Yayınları, Trhsz.) 320.

²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 320.

²² Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 99.

²³ Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, 103.

ederiz.”²⁴ buyurmaktadır. Hücvirî’ye göre buradaki mücahededen kasıt şeriat, hidayetden kasıt ise hakikattir. İlki kulun nefsi üzere zâhiri hükümleri muhafaza etmesidir. Diğeri ise Allah Teâlâ’nın bâtinî hükümleri kul üzerine muhafaza etmesidir. Dolayısıyla şeriat kesbedilen şeylerdendir, kulun kendisindedir. Hakikat ise Hakk tarafından verilen bir hibedir, lütuftur. Şüphesiz ki bu ikisi böyle kabul edildikten sonra arlarındaki fark apaçık belli olacaktır.²⁵

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, Mektûbât’ında şeriat ve tarikatı birbirinden ayrı ve bağımsız olarak ele almamıştır. Dört makamı merdiven basamaklarına benzeterek birbirini tamamlayan unsurlar olarak tanımlamıştır. Şeriat kapısından giren bir sûfî, tarikat, hakikat ve marifet basamaklarından geçerek kemale ermektedir. Gümüşhanevî’ye göre hakikat tarikatın, tarikat ise şeriatın sonucudur.²⁶

İmâm-ı Suyûtî, hakikat ile şeriat ilimlerinin birbiriyle olan ilintisini nahiv ilminin, meânî ve beyân ilmiyle olan ilintisine benzetmiştir. Şeriat ilmine tam olarak vakıf olmadan hakikate dalmak isteyen kimsenin cahiller zümresinden olacağını ve hiçbir şeye vakıf olamayacağını belirtir. Böyle kimsenin durumunu, nahiv ilmini anlamadan, meânî ve beyân ilmine dalan kimsenin durumuna benzetir: “Meânî ve beyân ilmi nahivin sırrı olduğu gibi, hakikatte şeriatın sırrıdır ve kurtuluş onunla olur.”²⁷

Sûfiler; şeriat, tarikat, hakikat ve marifeti Allah’a ulaşma yolunda kat edilecek dört mertebe olarak görürler. Bu durumda şeriat beden, tarikat kalp olarak tasvir edilir²⁸ Dolayısıyla şeriat kulun fiili olarak yerine getirmesi gereken hükümler bütünüdür. Ve her kesimin uyması gereken mertebedir. Tarikat ise, takvada derinleşerek, meşreplere göre disipline edilen özel bir hayat biçimidir. Tarikat ehlinin amacı, şeriat ile temellendirilen maneviyatı, ihsan mertebesine ulaştırmaktır.

²⁴ Ankebût Sûresi, 29/69.

²⁵ Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb* çev. Süleyman Uludağ, 440- 441.

²⁶ Hasan Ellek, “Şeriat- Tarikat- Hakikat- Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi”, *1. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2013), 598.

²⁷ Süyûtî, *Tasavvuf Risaleleri*, çev. Ferzende İdiz. (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2018.) 363.

²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 223.

Süyûtî' ye göre tasavvuf da bir nevi fıkhıdır. Tasavvufun, fıkıh âlimlerine, incelikleriyle birlikte, onların anlayacağı terimlerle anlatılması durumunda, tasavvufu benimseyeceklerini ve ilk olarak onların kullanacağını iddia etmektedir.²⁹

Cüneyd-i Bağdâdî'ye tasavvuf sorulduğunda "Bütün alakaları keserek, Allah Teâlâ ile beraber olmaktır." cevabını vermiştir. Sûfilerden biri demiştir ki; "Tasavvufun evveli ilim, ortası amel, sonu da Allah Teâlâ'dan gelecek ilâhî hibe ve ikramlara nail olmaktır." Tasavvuf, kalbi insanlara uymaktan kurtarmak, nefsanî arzulardan sakındırmak, hakikat ilmine sarılıp Hz. Peygamber'in (s.a.v) yoluna tâbi olmaktır. Tasavvuf, nefsi Allah'a (c.c), O'nun arzu ettiği şekilde teslim ve tâbi kılmaktır.³⁰

Ebu Nasr Serrâc Tûsî'ye göre Allah (c.c), ancak tasavvuf erbabı tarafından anlaşılabilir birtakım manevî hallerden müteşekkildir. Bütün ilimlerin bir sonusunu vardır fakat maneviyat ilminin sonu yoktur. Neticede tüm ilimler tasavvufa ulaşmaktadır diyen Tûsî, tasavvufu, Allah'ın, dostlarının kalbine kelamını anlamak ve hitabından hüküm çıkarmak üzere verdiği keşf ve ilham ilmi olarak tanımlar. Yine tasavvuf ilmi, tasavvufun herhangi bir nev'inden ibaret değildir, onun nihayeti yoktur. Çünkü Maksûd'un sonu yoktur.³¹

*"De ki: Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da mürekkep ilave etsek dahi Rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka denizler tükenirdi."*³²

Tarîkat, şeriatı temel alarak hakikate giden yoldur. Bütün tarikatlar, insanları güzel ahlakla donatmak, manen olgunlaştırmak ve kalbi Hakk'ın muhabbetiyle doldurarak, gayrisından arındırmayı amaç edinmişlerdir. Tarikatların amacı Kur'ân ve sünnet ile temellendirilmiş tasavvufî bir hayat sürdürmektir. Bu konuda Şeyh Abdurrahman-ı Tâhî şöyle buyurmuştur:

²⁹ Süyûtî, *Tasavvuf Risaleleri*, haz. Ferzende İdiz, 363.

³⁰ Ebû Hafs Şihâbüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif (Gerçek Tasavvuf)*, çev. Dilaver Selvi. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 34-91.

³¹ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lûmâ', İslâm Tasavvufu*, haz. H. Kamil Yılmaz. (PDF: Altınoluk Yayınları, İstanbul: 1417/1996), 20.

³² Kehf Sûresi, 18/109.

“Tarîkat, şerîata yani Kur’ân ve sünnete uymaktır. Hatta tarîkat, şerîatın zahirine göre bina edilmiş ve şerîatın temeli olmuştur. Eğer şerîat, tarîkatın özellikle üzerinde durduğu güzellikte devam etmiş olmasaydı, Hûd suresi peygamberimizi ihtiyarlatmazdı. Yüce Allah, Peygamberimizin sırat-ı müstakîm³³ üzere olduğunu beyan edip övmezdi. Ve vefat etmeden önce Hz. Peygamber ‘Tebliğ ettim mi?’ diye sormaz, bilakis “Tebliğ ettim.’ derdi. Bunlar da bizlerin vazifesine işarettir. Tarîkattan maksat, şerîatın yani Kur’an ve sünnetin emir ve yasaklarına tam olarak uymaktır.”³⁴

Tarîkatın amacı, insanın manevi gelişimini düzenleyerek kemale ermesini sağlamaktır. Sûfiler, tarîkat olarak benimsenen yol şerîata bağlı olduğu takdirde, hangisi olursa olsun onu hak yol olarak kabul ederler. Bu durumu, Ebu’l Abbas b. Âta’nın şu sözüyle ifade etmektedirler: “Kim şerîatın emirlerine bağlı kalırsa Allah onun kalbini marifet nuruyla aydınlatır. İş, fiil ve ahlakta, Hz. Peygamber’e uymaktan daha şerefli bir makam yoktur.”³⁵

3. TASAVVUF - TEFAKKUH İLİŞKİSİ

Tefakkuh kavramı “köklü ve sağlam bilgiler edinmek, şuurlu olmak, dini doğru anlamak ve anlatmak, dinî bilgilerde derinleşmek” gibi anlamlara gelmektedir. Tevbe sûresinde geçen tefakkuh kavramının da “dinde bilgi sahibi olmak ve şuur sahibi olmak” gibi anlamları ifade ettiği bildirilmektedir. Hadislerde ise tefakkuh “Kur’ân ve dine ait konularda bilgi sahibi olmak, bilgileri iyi kavramak” gibi anlamlarda kullanılmıştır.³⁶

İslâm dini, insanlara ebedi saadete açılan bir dünya hayatını tavsiye etmiş ve şer’î kurallar ile bu hayatı düzenlemiştir. Bütünüyle dünya hayatını düzenleyen Allah (c.c) koyduğu hükümler adına, dolayısıyla kendisi adına konuşma yetkisini sadece peygamberlere vermiştir. Tefakkuh kavramı ancak peygamberlerin ahirete irtihalleri sonrasında gündeme gelmektedir. Bu noktada tefakkuh yani din adına

³³ Sırat-ı müstakîm: Dosdoğru yol.

³⁴ Muhammed Mübarek el-Hüseyni, *Ehl-i Tasavvuf*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.) 82.

³⁵ Kadir Özköse, “Tarîkatların Ortak Özellikleri”, *Tasavvuf El Kitabı*, (ed.) Kadir Özköse, 224.

³⁶ Hayrettin Karaman, “Fakih” *TDV İslâm Ansk.* 12/126-127;

İlhan Kutluer, “İlim” *TDV İslâm Ansk.* 22/109-114.

konuşma işini yapacak kişi ya da kişilerin kâmil insanlar olması gerekmektedir. Ayrıca bazı sınırlar ve ölçüler çerçevesinde yapılmasına dikkat edilmelidir.³⁷

Sahabe-i kirâm, Hz. Peygamber'in (s.a.v) fikhını (ahlakını, yaşam tarzını, olaylar karşısındaki tutumunu, olaylara yaklaşımındaki temel anlayışını) yanında bulunarak, birlikte yaşayarak kavramışlardır. Akabinde bunu hayatlarına uygulamışlardır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşamayan her ferde O'nun fikhını ulaştırmaya çalışarak da dinde tefakküh eylemini gerçekleştirmişlerdir.³⁸

İmâm-ı Kuşeyrî'nin vasıflar hakkında yaptığı değerlendirme bu noktada tamamlayıcı bir açıklama olacaktır:

“Müslümanlar Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra kendi asırlarında yaşayan fazilet sahibi insanlara özel bir isim vermediler. Fakat Hz. Resûlullah'ın (s.a.v) şerefli sohbetinde buluna sahâbe-i kirâm bunun dışındadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile beraber olmaktan daha faziletli bir şey olmadığı için bu şerefe ulaşan zatlara 'sahabî' denildi. Hicri 2. asır geldiğinde sahâbe-i kirâma ulaşan ve onlara güzelce tâbi olan müslümanlara 'tâbiîn' ismi verildi. Onlar bunu en şerefli unvan olarak gördüler. Onlardan sonra gelen müslümanlara da 'etbâu't-tâbiîn' ismi verildi.

Bu nesilden sonra İslâm âlemindeki insanlar farklı yollara ve hallere sahip oldu. Birbirinden ayrı ve farklı derecede insan grupları oluştur. Bunların içinden dini yaşama ileri derecede hassasiyet ve gayret gösteren seçkin insanlara 'zâhidler' ve 'âbidler' denildi. Daha sonra da dinde birçok bid'at ortaya çıktı. Farklı gruplar arasında çekişmeler meydana geldi. Her grup dinî en güzel yaşayan zâhidlerin kendi içlerinde olduğunu iddia etti.

³⁷ Kemal Yıldız, “Din Adına Konuşmanın Fıkıh- Tefakküh Açısından Değerlendirilmesi” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 161-162;

İslâm'da hüküm koyma yetkisi yalnızca Allah'a (c.c) aittir. Yorumla kapalı olan ya da İslâm dininde olmayan konularda hüküm koyma yetkisi kesinlikle yasaklanmıştır. Bizim buradaki dinde tefakkuhtan kastımız, dinde mevcut olan bir hükmün yoruma açık kısımlarını ya da genel hüküm hakkında akıl yürüterek dinî kurallar çerçevesinde beyan etmektir. Bu bağlamda din adına konuşmak yani tefakküh, tebliğ, kazâ, ictihat veya fetvâ gibi alanlarda söz konusu olmaktadır.

Hüküm koyma yetkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yunus Apaydın, İctihat, TDV. 432-445.

³⁸ Yıldız, “Din Adına Konuşmanın Fıkıh- Tefakküh Açısından Değerlendirilmesi” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 170-171.

Bu gelişmeler üzerine Ehl-i sünnet fırkasının içinde her anını Allah (c.c) ile beraber geçireni kalplerini her türlü gafletten koruyan seçkin bir grup ‘tasavvuf’ (ve sûfi) ismi ile diğerlerinden ayrıldılar.

Bu yolun büyükleri Hicri 200 senesinden önce bu isimle meşhur oldular.”³⁹

Kuşeyrî’nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere aslında birbirinin aynı olan tasavvuf yolu ile tefakkuh yolu Hicri 2. asırdan sonra sadece lafız olarak ayrılmışlardır.

Tasavvuf tüm bağlardan koparak Allah ile bir olmaktır. Tasavvuf, Hakk’ın emri karşısında nefse boyun eğdirmektir. Her iyi ahlaka girmek ve her kötü ahlaktan kurtulmaktır.⁴⁰ Tasavvuf esrarın sefası, cebbârın rızasına göre hareket etmek, halkla olan ilişkilerinde kendi nefsinin terk etmektir.⁴¹ Sûfilerin bütün gayretleri Hakikat-i Muhammediyye’ye erişmek ve O’nun izinde bir hayat sürmektir. Hz. Peygamber (s.a.v) hayatta iken onun fikhını, yanına giderek ve sohbetinde bulunarak tefakkuh etmek mümkündür. Ancak vefatından sonra bu sadece Hz. Peygamber’in fikhını tefakkuh edenlerin yanına gitmekle, sohbetlerinde bulunmakla mümkün olacaktır.⁴² Hz. Peygamber’in fikhını tefakkuh eden insan-ı kâmiller olgun, yetkin ve erdemli olan kimselerdir.

Tasavvuf, kâmil bir mürşid izinde, Allah’a (c.c) yaklaşmayı umarak Kur’ân ve Sünnet çerçevesinde yaşama gayesidir. İşte fıkıh da tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Tefakkuh ehli bir kâmil mürşidin terbiyesine girmek bu yolun en önemli basamağıdır.⁴³ Bazıları tefakkuh etmeyen tasavvuf tehlikeye düşürür demişlerdir.⁴⁴ Bu noktada tefakkuh şeriatın çizdiği sınırlar çerçevesinde yaşamaktır.

Sehl b. Abdullah Tüsterî’ye göre kitap ve sünnetin kabul etmediği her vecd (cezbe) hali bâtıldır. Cüneyd-i Bağdâdî ise tasavvufun Hz. Peygamber’in (s.a.v)

³⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 63-64.

⁴⁰ İzzeddin Mahmud bin Ali Kâşânî, “*Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu’l-Hidâye ve Miftâhu’l-Kifâye)*”, çev. Hakkı Uygur. (İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2012), 18.

⁴¹ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 464.

⁴² Kemal Yıldız, "Tefakkuh ve Tasavvuf," *Semerkand Dergisi; Tasavvuf ve Naksibendilik 20. Yıl Özel Sayısı*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 78.

⁴³ Yıldız, "Tefakkuh ve Tasavvuf," *Semerkand Dergisi*, 72.

⁴⁴ Faruk Beşer, *Tasavvufun Meseleleri*, (Erişim 20 Temmuz 2020.)

hadisleri ile iç içe ve tamamen bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yine sûfilerden biri; “Kim söz ve fiillerinde sünnete göre hareket ederse o, hikmetle konuşur. Kim de söz ve fiillerinde hevâ ve hevesine göre hareket ederse o, bid’atla konuşur.” demiştir.⁴⁵

Tasavvuf, nefsin tüm hazlarını terk etmektir. Tasavvuf, huydur (iyi ve güzel olan ahlaktır). Huy bakımından en faziletli olan tasavvuf bakımından da en faziletlidir. Buradaki güzel ahlak iki çeşittir. Birincisi Hakk’a karşı olan ahlak, diğeri ise halka karşı olan ahlaktır. Hakk’a karşı olan güzel ahlak, O’ndan gelen her şeye razı olmaktır. Halka karşı güzel ahlaklı olmak ise onlardan gelecek her türlü sıkıntıya Hakk için katlanmak ve sabretmektir.⁴⁶

Sühreverdî’den rivayetle;

“Şiblî’nin hizmetçisine ‘Hazretin vefatı anında kendisinde neler gördün?’

diye sorulunca hizmetçi şunları anlatmıştır:

-Dili tutulup, alını terlemeye başlayınca, kendisine namaz için abdest aldirmamı işaret etti. Ben de kendisine abdest aldirdim. Fakat sakalını parmaklarımla hilallemeyi unuttum. Hemen elimden tutup parmaklarımı sakalıma götürdü ve onu hilallettirdi. Böyle bir anda bile, Resûlullah ’tan (s.a.v) öğrendiği edebi terk etmedi.”⁴⁷

Bâyezîd-i Bistâmi bir gün zühd ve salahı ile meşhur bir imamı ziyaret etmek istemiştir. Mescidine vardığında imamın kıble tarafına tükürdüğünü görünce selam bile vermeden hemen geri dönmüştür. Bu durumu soranlara ise “Bu İmam Hz. Peygamber’in (s.a.v) edeplerinden bir edebe riayet etmemiş biridir. Onun manevi hallerden iddia ettiği şeye nasıl güvenilir?”⁴⁸

Aynı anlayışı benimseyen Mevlânâ Halid el- Bağdâdî’nin, sûfilerin edeplerini zikrettiği mektubuna bakıldığında tefakkuh yolu ile tasavvuf yolunun aslında hiç ayrılmadığı açık bir şekilde söylenebilir. Bağdâdî, tefakkuh çerçevesine riayet etmeyerek Hz. Peygamber’in (s.a.v) yolundan gitmediği halde tasavvuf

⁴⁵ Sühreverdî, *Avârifü’l-maârif*, çev. Dilaver Selvi. 82.

⁴⁶ Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb* çev. Süleyman Uludağ, 100-101.

⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-maârif*, çev. Dilaver Selvi. 83.

⁴⁸ Ebu Hafs Şihâbüddin Sühreverdî, *İrşadü’l-Mürîdîn*, çev. Mehmet Emin Fidan. (İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2004), 11.

yolunda olduğunu iddia edenlerin de ancak bid'at ehli olabileceklerini söylemektedir.⁴⁹

⁴⁹ Yıldız, "Tefakkuh ve Tasavvuf," *Semerkand Dergisi*, 79.

Bağdâdî tasavvuf yolunun edeplerini; İslâm şeriatına sarılmak, her türlü zorlukta sabırlı olmak, her türlü bolluk ve sevinç anında çokça şükretmek, sünnet-i seniyyeye sarılıp, bid'atlardan uzak durmak, daima Allah'a yalvarmak, daima Allah'ın huzurunda olduğunu düşünmek, tüm işlerde tam manasıyla Allah'a güvenmek vd. olarak zikretmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ AHMED ES-SİRHİNDÎ'NİN HAYATI

1. DOĞUMU, AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI

İmâm-ı Rabbânî'nin adı Ahmet'tir. Künyesi İmâm-ı Rabbânî Ebu'l-Berekât Ahmed b. Abdulehad b. Zeynelabidîn el-Farukî es-Sirhindî'dir. Babasının adı Abdülehad, dedesi Zeynelabidîn'dir. Künyesi Ebu'l-Berekât, lakabı Bedrüddîn'dir. Makamı ise Kayyûm-i Zaman Müceddîd-i elf-i sanîdir.⁵⁰ Hz. Ömer'e dayanan soyuna nisbetle Farukî denilmiştir. Serhend'de doğup büyümesinden dolayı kendisine Sirhindî denilmiştir. Tasavvufî çevresinde genellikle *İmâm-ı Rabbânî* ve hicri ikinci bin yılın müceddidi anlamına gelen *Müceddîd-i elf-i sâni* unvanlarıyla tanınmaktadır.⁵¹ Engin ilminden dolayı çevresi tarafından kendisine ilimde derinleşen anlamına gelen *Rabbânî* unvanı verilmiştir.⁵² Şeyhi Hâce Bâki Bîllah'ın ondaki istidadı fark ederek *İmâm-ı Rabbânî* unvanını verdiği de kaynaklarda geçmektedir.⁵³ Zâhir ve bâtin ilmini birleştirmesinden dolayı da kendisine *sıla* unvanı verilmiştir. Dönemin âlimlerinden Abdulkâim Siyalkûtî'den aldığı bir mektupta, Siyalkûtî'nin kendisinden bahsederken *müceddîd-i elf-i sâni* dediklerini tebessüm ederek nakletmiştir.⁵⁴ Tüm bu vasıflarıyla birlikte kendisine verilen isim *İmâm-ı Rabbânî, Müceddîd-i elf-i sâni, Şeyh Ahmed-i Fârûkî Serhendî*'dir.

İmâm-ı Rabbânî, H. 14 Şevval 971 yılında⁵⁵ (M. 27 Mayıs 1564)⁵⁶ Cuma gecesini Hindistan'ın Serhend kasabasında dünyaya gelmiştir.⁵⁷ Kâbil asıllı bir aileye

⁵⁰ Muhammed Halim Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, (Konya: İslâmî Neşriyat Yayınları, 1978), 10-11;

Ethem Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbât'ı", *AÜİFD*, c.35/1, (1996),196.

⁵¹ Hamit Algar, "İmâm-ı Rabbânî" *TDV İslâm Ansk.* 22/194-199.

⁵² Zehra Akman, *İmâm-ı Rabbânî'nin Tasavvuf Anlayışında Sünnete Bağlılık* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 5.

⁵³ Mustafa Özgen, *İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmî Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 33.

⁵⁴ Muhammed Hâşim Kışmî, *Berekât Zübdetü'l-Makâmât*. çev. A. Faruk Meyân, (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1974) s.150.

⁵⁵ Abdulmecid Hânî, *Hadaiku'l-Verdiyye (Nakşi Şeyhleri)*. çev. Mehmet Emin Fidan, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 638.

⁵⁶ Özgen, , *İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmî Görüşleri*, 33.

mensup olup soyu Hz. Ömer el-Fârûk'a dayandığından dolayı kendisine *Kâbilî* ve *Fârûkî* izafeleri yapılmıştır.⁵⁸ Doğum yeri olan Sirhind, Hint dilinde⁵⁹ arslan ormanı anlamındaki Sihrend veya Sindhind olduğu ve Gazneliler'in Hindistan'ın başladığı yer anlamına gelen Serhind'e çevirdikleri rivayet edilir.⁶⁰ Sirhind bugün Hindistan'ın kuzey batısında bulunan küçük bir kasabadır.⁶¹

İmâm-ı Rabbânî'nin babası Abdü'l-ehad bin Zeynalâbidin'dir.⁶² Doğumundan önce babası, doğumu esnasında ise annesine bazı rüyalar ve haller vakıf olmuştur. Bunların te'vili ise İmâm-ı Rabbânî'nin hurafe ve bid'atlara karşı duran ve üstün vasıflara sahip biri olacağı şeklinde yapılmıştır.⁶³

İmâm-ı Rabbânî, *Silsile-i âliyye* olarak anılan İslâm âlimlerinin yirmi üçüncüsü olarak kabul edilmektedir. *Ulemâ-i râsihîn*⁶⁴ denilen âlimlerin ise en meşhurlarından birisidir. İlk eğitimini babasından almıştır. Babası Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatlarından icazet almış büyük bir şeyh ve âlimdir. İcazetlerini Şeyh Rükneddîn'den almıştır. Babasının yanında hafızlık eğitimi⁶⁵ de alan İmâm, ilim tahsilinin büyük bir bölümünü babasının yanında yapmıştır.⁶⁶ Daha sonra eğitimini geliştirmek üzere dönemin ilim merkezi olan Siyâlkut'a⁶⁷ (Sialkot) giderek akli ilimler ve hadis dersleri de alan İmâm-ı Rabbânî⁶⁸, on yedi yaşlarında zâhirî ilimleri tamamlayarak tekrar babasının yanına dönmüştür. Orada ders vermiş aynı zamanda tefsir ve hadis dersleri de almıştır.⁶⁹

⁵⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız (İstanbul; Bilimevi Basın yayını A.Ş. 2018), s.102.

⁵⁸ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, (İzmir: Kaynak Yayınları, 2007), s.21

⁵⁹ Sanskritçe

⁶⁰ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 22.

⁶¹ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 18.

⁶² Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 72.

⁶³ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 21-22.

⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî, ulemâ-i râsihîn âlimlerini Peygamberlerin kâmil mirasçıları olarak tanımlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Talha Hakan Alp vd. 3/ 290, mno.50.

⁶⁵ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 23.

⁶⁶ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 102.

⁶⁷ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 103.

⁶⁸ Mevlana Kemal Keşmirî'den akli ilimler; felsefe, mantık; Mevlana Yakup Sarfi Keşmirî'den hadis dersleri almıştır.

⁶⁹ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 23.

İmâm'ı Rabbânî yirmi yaşlarında⁷⁰ iken Agra⁷¹ şehrine giderek Ekber Şah'ın sarayına girmiş, Ekber Şah'ın Veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmi ve kardeşi Feyzî-i Hindi ile dostluk kurmuş, meclislerinde bulunmuştur.⁷² İmâm, birçok eserini de bu dönemde kaleme almıştır.⁷³ Dönüş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber⁷⁴ bir süre sonra babasının isteği üzerine Sirhind'e geri dönmüştür. Dönüş yolculuğu esnasında Thâniser şehrinde şehrin ileri gelenlerinden Şeyh Sultan'ı ziyaretleri esnasında Sultan'ın kızı ile nikâhlanmıştır.⁷⁵

İmâm'ın ikisi kız olmak üzere toplam dokuz çocuğu olmuştur. Büyük oğlu Muhammed Sâdık H. 1000 (1591-1592) yılında, ikinci oğlu Muhammed Said H. 1005 (1597) yılında, en küçük oğlu Muhammed Ma'sum ise H.1007 (1599) yılında dünyaya gelmiştir. Diğer çocukları ise; Muhammed Yahya, Muhammed İsa, Muhammed Ferruh, Muhammed Eşref, Ümmü Gülsüm ve Hadice Bânu'dur.⁷⁶

İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye (Ahrariyye) yolunun yanı sıra, Kâdiriyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Çeştiyye yollarından da icâzet almış bir âlimdir. Sirhind'e döndükten sonra, Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatlarına intisab ederek manevi eğitimine babasının yanında devam etmiştir. Babası Şeyh Abdülehad, vefatına yakın H.1007 (M.1599) yılında oğlu Ahmet Sirhindî'ye Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatlarında da hilafet vermiştir.⁷⁷

Babasının vefatından sonra Ahmed Sirhindî, hac vazifesini yerine getirmek üzere H. 1008 yılında⁷⁸ Sirhind'den ayrılmıştır. Hac yolculuğu esnasında Delhî'de konaklayan İmâm'ı, bölgenin ileri gelen âlimleri ziyaret etmiştir. İmâm, ziyareti esnasında Delhi'de bulunan Nakşibendi büyüğü Hâce Bâkî Billah'ı görmeyi

⁷⁰ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 18, dipnot:5

⁷¹ Babürlülerin başkenti.

⁷² Algar, "İmâm-ı Rabbânî" *TDV İslâm Ansk.* 22/194-199.

⁷³ Takriben 20-26 yaş aralığı. Bknz: Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, s.24.

⁷⁴ Algar, "İmâm-ı Rabbânî" *TDV İslâm Ansk.* 22/194-199.

⁷⁵ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 25.

⁷⁶ Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, 93.

⁷⁷ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 20.

⁷⁸ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 113.

arzulamıştır. Daha önceden Delhi’de tanıdığı Şeyh Hasan-ı Keşmirî aracılığıyla Şeyh Bâkî Billah⁷⁹ ile görüşme servetine nail olmuştur.⁸⁰

Hâce Bâkî Billah, İmâm-ı Rabbânî ile görüşmesinde, âdeti olmamasına rağmen ona teveccühte bulunmuş bir süre yanında kalmasını, sohbetlerinde bulunmasını istemiştir. Şeyhin bu isteği üzerine Delhî’de kalan İmâm-ı Rabbânî’nin, Nakşibendiyye tarikatına intisap etme süreci başlamıştır.⁸¹

Hâce Bâkî Billah, İmâm-ı Rabbânî hakkında dostuna yazdığı bir mektupta şöyle bahsetmiştir: “Sirhind’den Ahmet isminde ilmi çok, ameli güçlü bir yiğit birkaç gün bizimle oturup kalktı. Onda çok ilginç haller müşahede edildi. Muhtemelen cihanın kendisiyle aydınlanacağı bir lamba (nur) olacak.”⁸² İmâm’ı Rabbânî, şeyhinin ona olan teveccühüne ve yüksek mertebelerine rağmen her zaman edepli davranmış, ziyadesiyle hürmet göstermiştir.⁸³ Şeyhinin ona olan muamelesi, bir müridin müridine olan muamelesinden her zaman çok farklı olmuştur. Yine bir gün Şeyhi Bâkî Billah İmâm-ı Rabbânî hakkında “Âlemi nurla dolduracak bir güneş olacağını anlıyorum.”⁸⁴, “Onun güneş gibi nuru, bizim gibi binlerce yıldız örtmektedir. Evvelce geçmiş en büyük evliyadan onun gibisi azdır.”⁸⁵ buyurmuştur.

Delhi’de yaklaşık üç ay kalan İmâm-ı Rabbânî, hac dönemi geçtiği için Serhend’e geri dönmüştür. Nakşibendiyye tarikatına intisabı sürecinde Hâce Bâkî Billah’ı üç kez ziyaret etmiştir. Serhend’de kaldığı süre zarfında ise şeyhine mektuplar yazmıştır.⁸⁶ İlk buluşmalarında Nakşibendiyye tarikatına intisab etmiş ve tarikatın esaslarını öğrenerek tasavvufî eğitim görmüştür.⁸⁷ İkinci kez Delhi’ye gelen İmâm-ı Rabbânî’nin Şeyhi Hâce Bâkî Billah’tan hilafet almasıyla birlikte halkı irşad

⁷⁹ Şeyh Abdalbaki Nakşibendi ed-Dehlevi (Hâce Bâkî Billah) hakkında detaylı bilgisi için bkz: en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 102/ dipnot.14.

⁸⁰ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 106.

⁸¹ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, s.111;

Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, s.21.

⁸² Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, s.150;

Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, s.22.

⁸³ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, s.123.

⁸⁴ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, s.113;

Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, s.150.

⁸⁵ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, s.127.

⁸⁶ Mektuplar için bkz. Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, s.134-147.

⁸⁷ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 22-23.

etme süreci başlamıştır. Üçüncü⁸⁸ ziyaretinde ise şeyhi hasta olmasına rağmen İmâm'ı şehrin üç mil kadar uzağındaki Kâbil kapısına kadar yürüyerek karşılamış⁸⁹, teveccüh ve irşad için manevi eğitim halkasının başına geçirmiştir.⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî, sahip olduğu zâhiri- bâtinî ilimleri ve hocalarına karşı olan edebiyetle kısa zamanda çok yüksek makamlara erişmiştir.⁹¹

İmâm-ı Rabbânî'nin dinî ilimlerin yanı sıra fen ilimlerinde de maharetli olduğu bilinmektedir. Fennî ilimler ve atomla ilgili yaptığı açıklamalarla Fen mütehassıslarını bile hayrete düşürmüştür.

2. VEFATI

İmâm-ı Rabbânî, vefatına yakın Sirhind'e ailesinin yanına dönmüş, ömrünün son dönemlerini münzevi bir hayat sürerek geçirmiştir. İmâm, son günlerinde de cemaatini terk etmemiş ancak rahatsızlığı ilerleyip nefes darlığı çekmeye başlayınca cuma ve vakit namazları dışında evden çıkmamıştır.

Vefatına kırk veya elli gün kala yanında bulunan birkaç hizmetçisi ve oğullarını huzuruna çağırarak yaklaşık olarak vefat tarihini hatta mezarının yerinin de gösterdiği nakledilmiştir. Safer ayının yirmi üçüncü gününde elbiselerini hizmetçilerine dağıtmıştır.⁹² H. 28 Safer 1034 (M. 10 Aralık 1624) yılında vefat eden İmâm, Hindistan'ın Sirhind kasabasına defnedilmiştir.⁹³

Berekât'ta Ahmet Haşim Kışmî, İmâm'ın elli üç yaşlarında iken talebelerini çağırarak ömrünün altmış üç sene olacağını ilham olunduğunu açıkladığını ifade eder. İmâm'ın bu sebeple Peygamber Efendimiz'e (sav) mutabık olmaktan dolayı çok sevindiğini de nakletmiştir.⁹⁴

⁸⁸ Üçüncü ziyaretinde Şeyhi, İmâm-ı Rabbânî'ye, ömrünün kemale ereceğini söylemiş ve o sırada küçük olan çocukları Muhammed Abdullah ile Ubeydullah ve çocuklarının annelerine teveccühte bulunmasını istemiştir. Bu ziyaret şeyhini son görüşüdür. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Şeyhi Hâce Bâki Billah vefat etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 128-129)

⁸⁹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 128.

⁹⁰ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 112.

⁹¹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân 120.

⁹² Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 248-249.

⁹³ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 32.

⁹⁴ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 243-244.

İmâm, ömrünün son dönemlerinde bile talebelerine ilim tahsil etmelerini emretmiştir. Sahîh-i Buhârî, Beydâvî tefsiri, Avârif-ül Meârif, Hidâye ve Pezdevi gibi birçok ilim kitabını ders olarak okutan İmâm, ilim tahsilinin yanı sıra sünnet-i seniyyeye riayet edilmesi ve bid'atlardan uzak durulmasını konusunda da oldukça titiz davranmış ve talebelerini sık sık uyarmıştır.

3. HALİFELERİ

İmâm-ı Rabbânî, irşad dönemi boyunca birçok halife yetiştirmiştir. Halifelerinin bir kısmına mukayyed icazet vermiştir. Mukayyed halifeler İmâm tarafından farklı şehirlere ümmetin yararı için gönderilmiştir.⁹⁵ Halifelerinin bir kısmına da mutlak icazet vermiştir. İmâm'ın vefatından sonra mutlak icazet sahibi birçok halifesi mürid yetiştirmeye devam etmiştir.⁹⁶

İmâm, Nakşibendi Tarîkatında ilk kez yazılı olarak irşad icâzeti verme geleneğini başlatmıştır. Onun dönemine kadar icâzetler, şahitler huzurunda sözlü olarak verilirken, İmâm, silsile-i aliyyede ismi bulunan Hâcegî Emkenegî'nin (ö. 1008/1599) hiçbir şeyhten icazet almadığı dedikodusunu duyunca, "İcazet sözünü yazmaya ne gerek var, Emkenegî'nin büyüklüğü, mutemed bir delildir. Yazarlarsa da, kötöleyenlerin dili kesilmiş olur." diyerek o zamandan itibaren halife tayin ettiği kişilere icazetnâme⁹⁷ vermeye başlamıştır.⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî'nin önemli halifelerinden bazıları şunlardır:⁹⁹

⁹⁵ İmâm-ı Rabbânî, mukayyed hilafet verdiği bazı halifelerini tasarrufta bulunmak ve müritleri terbiye etmek konusunda kemal ve irşad makamına ermediklerini bildirmek ve ikaz etmek üzere mektuplar göndermiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz: *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/678-679, mno.211; 696-702, mno.217.

⁹⁶ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 45-46.

⁹⁷ İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve meslekte yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden terim.

⁹⁸ Ekinci, *İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği*, 127.

⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî'nin halifeleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler ve mektuplar için bkz:

Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 300-372;

Kandehâri, M. Fazlullah, *Umdetü'l-Makâmât*. (Kabil: 1397/1977), 216-219.

3.1. Muhammed Sâdık

Muhammed Sâdık, h.1000 (1591-1592) yılında dünyaya gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin en büyük oğludur. Eğitimi ile dedesi ve babası meşgul olmuştur. İmâm'ın Hâce Bâkî Billah'a intisap etmesiyle oğlu da Hazreti Hâce'nin sohbetlerinde bulunmuş ve ondan zikir almıştır. Aklî ve naklî ilimlerde oldukça kuvvetli olan Muhammed Sâdık, henüz yirmili yaşlarda iken ders vermeye başlamış ve talebelerine Şerh-i Mevâkîf, Beydavî gibi eserleri okutmuştur.¹⁰⁰

İmâm-ı Rabbânî'nin marifet ve irfan sahibi oğlu Sâdık'a ayrı bir muhabbeti bulunmaktadır. Birçok mektubunda övgüyle ve hasretle bahsettiği oğlu veba hastalığı sebebiyle (h.1025/1615) yılında vefat etmiştir.¹⁰¹

3.2. Muhammed Sa'îd

İmâm-ı Rabbânî'nin ikinci oğlu olan Muhammed Sa'îd, (h.1005/1597) yılında dünyaya gelmiş, (h.1071/1661) yılında vefat etmiştir. Eğitimi babası ve babasının önemli halifelerinden Tâhir-i Lahorî'den almıştır. Aklî ve naklî ilimlerde oldukça maharetli olan Muhammed Sa'îd, on yedi yaşında eğitimini tamamlayarak kısa sürede ders okutmaya başlamıştır. Bazı kitaplara haşiyeler ve ilaveler yapmıştır. Bunlardan biri de *Mişkâtü'l-mesâbih* adlı eserdir. Hanefî mezhebi imamlarından alınan sağlam bilgileri açık delillerle bu kitaba ilave yapmış ve birçok âlim tarafından takdir edilmiştir. İmâm-ı Rabbânî oğlu Muhammed Sa'îd'in bu yüksek halleri ile ilgili şöyle buyurmuştur: “*Oğlum Muhammed Sâdık vefat edince, kendi kendime, zâhir ilimlerde bu kadar faziletli, kalp hallerinde bu kadar yüksek bir oğlu nerede bulurum, dedim. Allah Teâlâ ihsan ederek bu mübarek kardeşini, yüksek ağabeysinin vekili eyledi. Bu ihsandan dolayı Allah Teâlâ'ya hamdu senalar olsun.*”¹⁰²

¹⁰⁰ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 260.

¹⁰¹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 260-267.

¹⁰² Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 269.

Muhammed Sa'îd'in yazdığı mektuplar da derlenerek *Mektûbât-ı Sa'îdiyye* adıyla yayımlanmıştır. Kendisinin Hicaz'da iken nail olduğu ilham ve keşifler Arapça olarak *Letâifü'l-Medîne* adıyla kaleme alınmıştır.¹⁰³

3.3. Muhammed Ma'sûm

İmâm-ı Rabbânî'nin üçüncü oğlu olan Muhammed Ma'sûm, (h.1007/1599) yılında dünyaya gelmiş, (h.1079/1668) yılında Sirhind'de vefat etmiştir. Manevi eğitimi bizzat babası tarafından verilmiştir. Urvetü'l-vüskâ¹⁰⁴ lakabıyla meşhur olan Muhammed Ma'sûm, İmâm-ı Rabbânî'nin vefatıyla irşad makamına geçmiştir. Müceddidîliğin geniş bir coğrafyaya yayılmasındaki etkisinden dolayı İmâm'ın en önemli halifelerindendir. İmâm-ı Rabbânî onun zâhiri ve bâtinî ilimlerde yüksek derecelere sahip olmasıyla ilgili şöyle buyurmuştur: “Her kutbun iki imamı vardır. Benim imamlarım da Muhammed Ma'sûm ve Muhammed Sa'îd'dir.”¹⁰⁵ Şeyh Ma'sûm, dergâhında şer'î ve manevî ilimler vererek mürid yetiştirmenin yanı sıra birçok fakire de kapılarını açmıştır. Hac vazifesini yerine getirmek üzere (h.1058/1668) yılında bir grup müridiyle Hicaz'a gitmiş ve orada iki yıl kadar kalmıştır.¹⁰⁶

Muhammed Ma'sûm'un Farsça olarak yazdığı mektupları üç cilt olarak derlenmiş ve (h.1396/1976) yılında Karaçi'de yayımlanmıştır. Eser, Osmanlı döneminde Süleyman Müstakimzâde Sadeddin Efendi tarafından (h.1277/1860) Türkçeye tercüme edilerek İstanbul'da basılmıştır. Zevvar Hüseyin Şah tarafından da Urduçaya çevrilmiştir (h.1406/1986). Şeyh Ma'sûm'un Hicaz'da iken nail olduğu ilham ve keşifler oğlu Muhammed Ubeydullah tarafından *Hasenâtü'l-Haremeyn* adıyla Arapça olarak derlenmiştir. Hayatı ve önde gelen halifelerini konu alan önemli eserlerden biri de torunu tarafından Farsça olarak yazılan *Makâmât-ı Ma'sûmî'dir*. Şeyh Ma'sûm hakkında kaleme alınmış önemli bir diğer eser de,

¹⁰³ Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, 93.

Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 268-276.

¹⁰⁴ Arv; bir şeye bağlanmak, tutunmak. Vüskâ; sağlam olmak.

Urvetü'l-vüskâ: En sağlam kulüp, en sağlam tutamak; (trm. anl.) İslâm üzere kalmak, hak yolda İslâm üzere gitmek. (Ayrıntılı bilgi için bakınız: *TDV İslâm Ansk.* “el-Urvetü'l-vüskâ” mad.)

¹⁰⁵ Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, 104.

¹⁰⁶ Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, 110.

Muhammed İhsan Müceddidî'ye ait olan *Ravzatü'l-kayyûmiyye* adlı eserin ikinci cildir.¹⁰⁷

3.4. Mîr Muhammed Nûman Bedahşî

Mîr Muhammed Nûman, 977 senesinde Semerkand'da dünyaya gelmiştir. Babası Bedahşan ve Mavenahünnehrin ileri gelenlerinden, takva sahibi, Mîr-i Büzürk ismi ile tanınan Seyyid Şemsettin Yahya'dır. Muhammed Nûman, ilk olarak Hâce Bâkî Billah'a, daha sonra da İmâm-ı Rabbânî'ye intisab etmiş ve icazet almıştır.¹⁰⁸

3.5. Mevlana Muhammed Sıddîk Kışmî

Bedehşan eyaletinin Kim şehrinden olan Kışmî, gençlik döneminde Hindistan'a gelmiş ve şiire merakından dolayı kısa sürede sohbet halkalarında benimsenmiştir. Hâce Bâkî Billah'ın sohbetlerine de katılan Kışmî, hazret-i Hâce'ye intisab etmiş ve zikir almıştır. Hâce Bâkî Billah'ın vefatından sonra onun vasiyet ve emirleri doğrultusunda İmâm-ı Rabbânî'ye intisab ederek hizmetlerinde bulunmuştur. Mektûbât'ta, İmâm'a büyük bir muhabbet ve ihlasla bağlı olan Kışmî'ye yazılmış mektuplar da bulunmaktadır. Kışmî, İmâm'ın ayrı ayrı notlar halinde yazdığı mektuplarını birleştirerek kitap (Mebde' ve Me'âd) haline getirmiştir.¹⁰⁹

Muhammed Sıddîk Kışmî'nin bazı eserleri şunlardır: Mektûbât-ı Kışmî, Hilye-i Resûlüllah. Turuku'l-vusul fi şerî'ati'r-Resûl, Berekât-ı Ahmediyye el-Bâkîyye (Zübdetü'l-makamat). Berekât'ta Hâce Bâkî Billah ve İmâm-ı Rabbânî'nin hayatı, halifeleri ve görüşleri ele alınmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 277-299;

Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 43.

¹⁰⁸ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 300-311.

¹⁰⁹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 345-348.

¹¹⁰ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 48.

3.6. Şeyh Tâhir-i Lâhorî

Hafız-ı Kur'an ve ilmiyle amil olan Tâhir-i Lahorî, aklî ve naklî ilimleri bitirdikten sonra İmâm-ı Rabbânî'ye intisap etmiştir. Aldığı ilimlere rağmen dergâhın en alçak gönüllüsü olarak nitelendirilen Lahorî, İmâm'ın oğullarını yetiştirmiş ve onlara ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Büyük gayretlerden ve bir takım hallerden sonra İmâm, Şeyh Lahorî'ye hilafet ve icazet vermiştir. Lahor'a giderek irşad etmelerini emreden İmâm, Nakşibendiyye dışında Çeştiyye ve Kadiriyye yollarından da icazet vermiştir. Bunun üzerine Şeyh Lahorî, Lahor'a giderek taliplilerin irşad ve terbiyesinde bulunmuşlardır.¹¹¹

3.7. Şeyh Tâhir Bedahşî

İlk zamanlar askerlik görevinde bulunan Bedahşî, bir fetih esnasında gördüğü bir rüya üzerine ordusundan ayrılmış ve sohbet halklarına katılmaya başlamıştır. Daha sonra sohbetine katıldığı şeyhin tavsiyesi üzerine Lâhor ve Delhi taraflarına giderek Hâce Bâkî Billah'a intisab etmiştir. Hazret-i Hâce'nin vefatı üzerine İmâm-ı Rabbânî'ye intisab ederek zikir almıştır. Şeyh Bedahşî yüksek hallere kavuştuktan sonra İmâm, kendisine icazet vermiş ve irşad için Cumbûr şehrine göndermiştir.¹¹²

3.8. Şeyh Âdem Benûrî

İmâm-ı Rabbânî emriyle halife olarak Hindistan'ın Benûr kasabasına irşada başlayan Şeyh Benûrî, daha sonra müridleriyle birlikte Lahor'a gitmiştir. Dönemin padişahı Şah Cihan'ın büyük bir mürid topluluğuyla gelen Şeyh Benûrî'den, isyan çıkması endişesiyle Lahor'dan ayrılmasını istemiştir. Bunun üzerine Şeyh Benûrî, Medine'ye yerleşmiştir. H.1053'te Medine'de vefat eden Şeyh Benûrî'den sonra müridleri vasıtasıyla devam eden kola Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun Ademiyye ve Ahseniyye şubesi denilmiştir.¹¹³

¹¹¹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 312-323.

¹¹² Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 336-339.

¹¹³ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 46-47.

4. ESERLERİ

İmâm-ı Rabbânî vefatının ardından çok sayıda halife, genellikle Farsça yazılmış birkaç risale ve birçok mektup bırakmıştır. Eserlerini ve gönderdiği mektupları kaleme alırken genellikle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadını korumayı, bulunduğu coğrafyadaki dinî tahrifatı önlemeyi amaçlamıştır. Edebiyata yoğun bir ilgisi bulunan İmâm'ın belagat ve fesahati, konuları kavrama ve yorumlamadaki keskin zekâsı herkesi hayran bırakmıştır. Henüz babası hayatta iken zâhirî ve bâtınî ilimlerde ders vermeye başlamıştır. Ders vermeye başladığı dönemde İsbâtü'n-Nübüvve, Risale-i Tehlîliyye ve Risale-i Redd-i Revâfid (Redd-i Şi'a) gibi eserlerini kaleme almıştır. İmâm'ın risalelerinin toplandığı Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî ise en meşhur ve en faydalı eseri olarak kabul edilmektedir.¹¹⁴

İmâm-ı Rabbânî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

4. 1. Mektûbât-ı Rabbânî

İmâm-ı Rabbânî'nin dostlarına ve müridlerine hitaben yazdığı, en meşhur eseri olarak kabul edilen Mektûbât-ı Rabbânî, 536 mektuptan müteşekkildir. Eserin birinci cildi 313, ikinci cildi 99 ve üçüncü cildi ise 124 mektuptan oluşmaktadır.

Mektuplar, İmâm-ı Rabbânî tarafından kitap haline getirilmemiştir. Ancak Halifesi Kışmî, İmâm hayatta iken mektupların düzenlenmesine karar verildiğini ifade etmektedir. Mektupların düzenlenmesine karar verildikten sonra dördüncü cildi oluşturmak üzere mektup yazmaya başlayan İmâm'ın, ancak 14 mektup yazabildiğini ve tamamlayamadan vefat ettiğini bildirmektedir.¹¹⁵

Aslı Farsça olan eser, Delhi, Karaçi, Leknev, Amritsar, Lahor ve İstanbul'da yayımlanmıştır. Eser Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi tarafından Osmanlı döneminde (h.1162-1165 yılları arasında) Farsça aslından Türkçeye tercüme edilmiştir. Türkçeye tercüme edilen eser daha sonra h.1277(1860) yılında İstanbul'da basılmıştır. Arapça tercümesi ise h.1305(1888)'de Muhammed Murat

¹¹⁴ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 32.

¹¹⁵ Şarkpurî, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli, 94.

Kazânî tarafından iki cilt olarak yapılmış¹¹⁶ ve h.1317(1899) yılında Mekke'de "Düreru'l-Meknûnât" adı altında basılmıştır. Bu baskı 1963'te İstanbul'da fotokopi olarak bir defa yayımlanmıştır. Yine Farsça olarak Gulam Mustafa Han tarafından 1392'de Karaçi'de iki cilt olarak basılan eser, 1977'de fotokopi olarak İstanbul'da çoğaltılmıştır. Seyit el-Hac Ali Rıza Efendi tarafından 1162'de Osmanlıcaya ikinci kez tercümesi yapılmıştır.¹¹⁷ Eserin Urduca tercümesi Zevvar Hüseyin tarafından yapılarak Karaçi'de yayımlanmıştır. Ayrıca eserin birinci cildi İngilizceye Şeyh Muhammed Vecihüddin tarafından çevrilerek Lahor'da basılmıştır.¹¹⁸

Genellikle sorulan sorulara cevaplar mahiyetinde olan mektupların bir kısmı, medrese eğitimi almış, kelâm ve tasavvuf ilminin derin meselelerine vakıf olan kimselere gönderilmiştir. Özellikle tasavvufun inceliklerini konu alan mektuplar halifelerine yazılmıştır. Bundan dolayı bazı mektuplarda bu ilimlere vakıf olmayanlar tarafından anlaşılamayacak ifade ve konulara rastlamak mümkündür.

Mektûbât'ın en önemli özelliklerinden biri de sûfilerin sözlerini ve tasavvufî konuları ele alan bir derleme olmayıp İmâm'ın kendi keşifleri ve tasavvufî hallerini ihtiva etmesidir.¹¹⁹ Mektûbât'a, tasavvufî konuları sırasıyla ele alan klasik bir tasavvuf kaynağı olarak bakılmamalıdır. Konu merkezli ele alınması gereken Mektûbât'ta İmâm, tasavvufî kavramlara zaman zaman kendine has açıklamalar getirmiştir. Bir mektupta herhangi bir yönüne işaret edilen veya birkaç satırla anlatılan bir konu, başka bir mektupta farklı yönleriyle ele alınabilmekte ya da bir mektubun ana konusu olabilmektedir.

Mektûbât, İmâm'ın halifelik döneminden vefat dönemine kadar olan uzun bir süreçte kaleme alınmıştır. İmâm'ın olgunluk çağına ait fikirlerini anlamamız açısından mektuplar oldukça önemlidir. İmâm'ın bazı mektuplarında birtakım görüşlerinden döndüğünü, yanıldığını ifade ettiği görülmektedir. Bu yazım süreci göz önüne alındığında İmâm'ın zaman içerisinde bazı görüşlerinden dönmüş olabileceği olağan karşılanmalıdır.

¹¹⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/54.

¹¹⁷ Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbât'ı", *AÜİFD*, 221.

¹¹⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/25.

¹¹⁹ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 40

İmâm-ı Rabbânî mektuplarında, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesini korumayı sık sık vurgulamış, şer'î hükümlere bağlılığın önemini, tasavvufî halleri ve varlık gibi birçok mevzuyu derinlemesine ele almıştır. Mektuplarında tasavvuf ve şer'î hükümlerin yanı sıra yaşadığı dönemin dinî ve sosyal sorunları ile ilgili dönemin yöneticilerine uyarılarda bulunmuştur. Yöneticilere gönderdiği mektuplarda İmâm'ın, onları Ehl-i sünnet çizgisinde bir İslâm anlayışına sevk etme çabasında olduğu görülmektedir.

Mektûbât, içerik bakımından oldukça zengin bir eser olmakla beraber, genel olarak bakıldığında Hindistan'da dönemin müslümanlarının yaşadığı problemleri yansıtması açısından da kaynak olabilmektedir.

Mektuplar, yazıldığı kişiler ve bölgeler bakımından incelendiğinde ciddi bir coğrafyayı etkisi altına aldığı söylenebilir. İmâm-ı Rabbânî mektuplar yoluyla ilmi, ruhi, içtimai ve siyasi bakımdan kitleler üzerinde yetkin olan insanları kendine muhatap kılarak, geniş bir coğrafyaya hitap etmiştir. Neticede İmâm, mektuplar sayesinde manevi açıdan olumlu yapılanmaya götüren, etki gücü oldukça yüksek bir faaliyetin uygulayıcısı olmuştur.

Bir İrşad Geleneği Olarak Mektuplar

Hz. Peygamber, sadece Arap yarımadasında değil Arap yarımadası dışındaki hükümdarlara, idarecilere ve kabile reislerine de tebliğ amacıyla davet mektupları yazdırarak elçiler göndermiştir.¹²⁰

Hz. Peygamber'in İslâm'a davet amacıyla uyguladığı mektup metodu, sûfiler tarafından irşad geleneği halini almıştır.¹²¹ Tasavvuf geleneğinde büyük önemi bulunan mektupların, dönemin idarecilerine, bazen müridlere bazen de başka bir mürşide gönderilmek amacıyla; bilgilendirme, nasihat veya manevi halleri ile ilgili incelikleri bildirmek üzere yazıldıkları bilinmektedir.¹²²

¹²⁰ İsmail Hakkı Göksoy, "Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet mektupları ve Önemi", 2. *Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Isparta: S.D.Ü, 1999), 119.

¹²¹ Sabahattin Aydın, "Tasavvuf ve Mektup," *Semerkand Dergisi*, 225.

¹²² Muharrem Çakmak, "İrşad Metodu Olarak mektup Üslubu ve Gümüşhanevi'nin Mektubu", 1. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2013), 857;

Aydın, "Tasavvuf ve Mektup," *Semerkand Dergisi*, 225.

Nakşibendiyye’de mektup denilince ilk akla gelen, İmâm-ı Rabbânî’nin mektuplarının derlendiği *Mektûbât* adlı eseridir. Genel olarak kelimî ve tasavvufî konular ele alınmıştır. Müridlerine mektup yazmanın bir *edep* olduğunu belirten Mevlânâ Halid-i Bağdâdî de müridlerine mektuplar göndermiş ve onlardan da mektup yazmalarını istemiştir. Ulaşım ve iletişim koşullarının oldukça zor olduğu dönemlerde, mesafelerin irşada engel olmadığına önemli bir kanıtı olan mektupların büyük bir kısmı muhafaza edilmiştir. Mektûbât geleneğine İmâm-ı Gazâlî, Mevlânâ Celaleddîn Rumî, Abdulkadir Geylânî ve son dönemde mektupları neşredilen Şeyh Abdurrahman Tağî, Şeyh Ahmed Haznevî, Şeyh Esad Erbilî’nin mektuplarını örnek olarak verebiliriz.¹²³

4. 2. İsbâtü’n-Nübüvve

İmâm-ı Rabbânî’nin Ekber Şah’ın bürokratlarından Ebu’l Fazl Allamî ile yaptığı tartışmanın ürünü olan eser, Ekber Şah döneminin tüm dinlere aynı anda inanmak temeline dayandırılan din-i ilahi anlayışını destekleyenlere karşı kaleme alınmıştır. Allah inancının zorunluluğu gibi peygamber inancının da zorunluluğu kanıtlamayı amaçlamıştır.¹²⁴ Aslı Arapça olarak yazılan eser, Urducaya tercüme edilmiş ve Karaçi’de (1383/1963) basımı yapılmıştır. Ayrıca eserin İngilizce, Türkçe Almanca ve Fransızca tercümeleri de yayımlanmıştır.¹²⁵

4. 3. Risale-i Tehlîyye

Eserde İmâm, *Lâ ilahe illallah* (tehlil) kelime-i tevhidinin anlamı açıklamaktadır. Urduca tercümesi de bulunan eser Arapça tercümesiyle birlikte Gulam Mustafa Han tarafından¹²⁶ Karaçi’de yayımlanmıştır Ayrıca Arapça metin Lahor’da da yayımlanmıştır.¹²⁷

¹²³ Aydın, "Tasavvuf ve Mektup," *Semerkand Dergisi*, 226.

¹²⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/54-55

¹²⁵ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 33.

¹²⁶ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 32.

¹²⁷ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 34.

4. 4. Risale-i Redd-i Revâfız (Redd-i Şi'a)

Şia'ya reddiye olarak yazılmış olan eserin aslı Farsçadır. İlk olarak Mektûbât-ı Rabbânî'nin 1889 Leknev baskısına ek olarak yayımlanmıştır. Daha sonra *Te'yîd-i Ehli's-Sünne* adıyla Gulam Mustafa Han tarafından müstakil olarak basılmıştır. Ayrıca eserin Türkçe ve *Mukaddimetü's-seniyye fi'l-intisar li'l-fırkati's-Sünniye* isminde Arapça tercümesi de bulunmaktadır.

4. 5. Mebde' ve Me'âd

Eser, Farsça kaleme alınmış olup seyr ü sülûk mertebeleri, Allah'ın zâtı, sıfatları ve bazı kelâmî konuları içermektedir. Müridlerinden biri olan Muhammed Sıddik Bedâhşi Kışmî tarafından (1019/1610) yılında farklı dönemlerde yazılmış olan notların derlenmesi sonucu meydana getirilmiştir. Eser 61 parça yazıdan müteşekkildir. İmâm-ı Rabbânî'nin tasavvufî görüşlerinin özeti olarak nitelendirilen eser, Mektûbât'ta bulunmayan birçok yeni bilgiyi de içermektedir. Bundan dolayı Mektûbât'ın özeti mahiyetinde nitelendirilmesi mümkündür. Eserin Farsça aslı, Karaçi, Lahor ve Delhî'de yayımlanmıştır. Karaçi neşrinin aynısı İstanbul'da 1994 yılında basılmıştır. Ayrıca eserin Arapça 'ya tercüme edildiği, eser hakkında Demetrio Giordani'nin Fransızca bir tez yazdığı, İngilizce çevirisi bulunmamakla birlikte Dr. Arthur Buehler tarafından alıntılar yapılarak hakkında bir makale yazıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Beyzade Ali Efendi tarafından Osmanlı Türkçesi ile tercüme edilen eser, (1290/1873) yılında yayımlanmıştır. Günümüz Türkçesine ise Prof. Dr. Necdet Tosun tarafından Lahor ve Karaçi baskıları ele alınarak tercüme edilmiştir.¹²⁸

4. 6. Ma'ârif-i Ledüniyye

Farsça yazılmış olan eserde, seyr ü sülûk, Allah'ın zâtı ve sıfatları, vahdet-i vücûd gibi konular ele alınmıştır. İmâm'ın, (1015-1016/1606-1607) yılları arasında yazdığı beyan edilen eser, 41 parça yazıdan müteşekkildir. İmâm-ı Rabbânî eseri genellikle kendisine gelen ilhamlar neticesinde yazdığından dolayı, esere Ma'arifî

¹²⁸ İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri; Mebde' ve Me'âd- Ma'ârif-i Ledüniyye- Mükâşefât-ı Gaybiyye*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: Sufi Kitap, 2016), 15-17.

Ledüniyye (Allah katından gönderilen ilhamlar) adını vermiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin farklı zamanlarda yazdığı düşünülen notlarını daha sonra bir araya getirmiş olmasından dolayı eserde genel olarak bir konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Eserin Farsça metni ilk olarak 1898'de Hafız Muhammed Ali Han tarafından Râmpûr'da, daha sonra Lahor (1965) ve Karaçi'de (1968) yayımlanmıştır. Ayrıca eserin Zevvar Hüseyin Şah tarafından neşredilmiş Urduca tercümesi de bulunmaktadır. Türkçeye ise ilk kez Prof. Dr. Necdet Tosun tarafından Lahor ve Karaçi baskıları ele alınarak tercüme edilmiştir.¹²⁹

4. 7. Mükâşefât-ı Gaybiyye

İhtiva ettiği konular bakımından, Allah'ın zatı ve sıfatları, Nakşibendi büyüklerinin manevi yolculuk anındaki usulleri ve karşılaştıkları yüksek haller, tecelliler, ruhlar âlemi, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd gibi konularda İmâm-ı Rabbânî'nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak olan eser Farsça olarak yazılmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin farklı zamanlarda kaleme aldığı 30 parça yazıdan müteşekkildir. İmâm'ın vefatından sonra oğlu Muhammed Masum tarafından (1051/1641) derlenerek basılmıştır. Eserin Farsça metni ve Urduca tercümesi Pakistan'da Gulam Mustafa Han tarafından (1965) Mükâşefât-ı Ayniye ismiyle yayımlanmıştır. Ancak eser eski kaynaklarda Mükâşefât-ı Gaybiyye ismiyle kayıtlı bulunmaktadır.¹³⁰

4. 8. Ta'likât ber Şerh-i Rubâ'ıyyât-ı Hâce Bâkî Billâh

İmâm-ı Rabbânî'nin şeyhi Bâkî Billâh'ın şerhine yazmış olduğu ta'likattir.¹³¹ Aslı Farsça olan eser, sûfiler ve âlimlerin vahdet-i vücûd konusundaki ayrılıklarını uzlaştırmak amacıyla kaleme alınmıştır.¹³²

¹²⁹ İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, çev. Necdet Tosun, 146-147.

¹³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, çev. Necdet Tosun, s.259-261.

¹³¹ Ta'likat: bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilâve, çıkarma ve tashih mahiyetinde sayfaların kenarlarına ya da alt kısımlarına eklenen notlara denir.

¹³² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/55-56.

5. DAVETÇİ ŞAHSİYETİ

Hind yarımadasında yetişen İmâm-ı Rabbânî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında tesirler bırakan bir âlimdir. Babası Şeyh Abdülehad'ın Çeştiyye ve Kadiriyye tarikatından icazetli bir şeyh ve âlim olmasından dolayı hem şer'î hem de tasavvufî eğitimini çocukluk döneminden itibaren almaya başlamıştır. Böylesine yoğun bir ilmî ve tasavvufî terbiye altında yetişen İmâm-ı Rabbânî, babasının, vefatına yakın ona irşad yetkisi vermesiyle de Çiştî- Kâdirî şeyhi olarak tasavvufî hayatına devam etmiştir.¹³³

İmâm, yeri geldiğinde dönemin devlet adamlarına ve ileri gelenlerine mektuplar yazarak davetçi kimliğiyle öne çıkmıştır. Yeri geldiğinde ise bulunduğu coğrafyadaki kritik ve sancılı süreci aslına döndürmeye çalışarak mücadelecî kimliği ile ön planda olmuştur. Onun asıl amacı, bulunduğu toplumun yozlaşmış İslâm anlayışını bertaraf ederek tecdid¹³⁴ hareketini başlatmaktır.

Dönemin bazı din adamları, peygamber ve vahyin gerekliliğini inkâr ederek halk arasında kuşku uyandırmayı başarmışlardır. İmâm, mektuplarıyla başlattığı mücadelesinde dönemin ileri gelen şahsiyetlerine peygamberin ve vahyin gerekliliği, aklın iman konusundaki sınırlarını ispat etmiştir. İsbâtü'n-Nübüvve isimli eserini de bu konuda kaleme almıştır.¹³⁵

Şerîat konusunda, sûfiler arasında şüphe uyandırılmış, dönemin bazı sûfilere şerîatı yok sayan bir tasavvuf anlayışını benimsemeye başlamıştır. Şerîatın şekilden ibaret olduğunu savunup, hakikatten uzaklaştırdığını iddia edenlere karşı İmâm, tasavvufun mahiyeti konusunda da mektuplar yazmış ve hatalı olan sûfilere eleştirmiştir.

İmâm-ı Rabbânî kozmopolitik bir yapıya sahip olan Hindistan'da müslim ve gayr-i müslim her kesimden insana hitap etmiş bir şahsiyettir. Birçok farklı din ve fırkaya sahip kişilerle ilmî tartışmalara girmiş, İslâm'ı tebliğ amacıyla mektuplar

¹³³ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 23-25.

¹³⁴ Tecdid hakkında ayrıntılı bilgi ilgili bölümde verilmiştir.

¹³⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/25.

yazmıştır. Hatta Herdey Râm adında İslâm'a karşı muhabbet duyduğunu belirttiği bir Hindû'ya yazdığı mektup davetçi kimliği açısından büyük önem taşımaktadır.¹³⁶

İmâm-ı Rabbânî, insanlara nasıl hitap edeceğini bilen, gerektiğinde açık sözlü gerektiğinde de hiç çekinmeden eleştirebilen bir şahsiyet olarak tanınmaktadır. İmâm'ın dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de devlet erkânına karşı sergilediği davetçi kimliği ve onurlu duruşu olmuştur. İmâm'ın bu duruşu ve üslubu İslâm dininin önemi açısından bilinçli olarak yapılmış stratejik bir harekettir.¹³⁷

İmâm, devlet erkânının tutum ve davranışlarının tüm tebaaya sirayet ettiğini düşündüğünden dolayı zaman zaman siyasi iktidara yakın olmuş devlet adamlarına öğütlerde bulunmuştur. Ancak öğütlerin yerini bazen şiddetli eleştiri okları almıştır. Bazen de müşfik bir eğitmen rolüne bürünerek muhatabının kalbini kazanmıştır. Her daim hakikatin peşinde olan İmâm, insanları kırmamak için de oldukça hassas davranmıştır.

Mektuplarında defaatle dinin üç unsuru olan inanç, ibadet ve zühd üzerinde durmuştur fakat daha çok tasavvufi kimliğiyle adından söz ettirmiştir İnanç konusunun İslâm dininin temelini teşkil ettiğini belirten İmâm-ı Rabbânî, bu noktada meydana gelebilecek en ufak bir sapmanın kişinin ebediye hayatında mahrumiyete sebep olacağını iddia etmiştir. Muamelat konularında ise, tövbe edilmese dahi bağışlanmanın umulacağından dolayı asıl mevzunun inancı düzeltmek olduğunu vurgulamıştır. Kişinin ancak inancını düzelttikten sonra fıkıh ilminin diğer konularıyla amel etmesi gerektiğini belirtmektedir. Her ne kadar mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmış olsa da inanç esasları olmadan tarikatların neticesi olarak meydana gelebilecek tüm hallerin geçici olduğunu Hâce Ubeydullah Ahrar hazretlerinden şu sözleri nakletmiştir:

“Bütün haller ve vecdler bize verilmiş olsa, ama iç dünyamız Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı ile donatılmış olmasa, bütün bu halleri sadece rezillik olarak görürüz. Bütün eksiklikler ve kusurlar içimizde olsa, ama iç dünyamız

¹³⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/554, mno 167.

¹³⁷ *İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/62.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancı üzere dosdoğru olsa bunda bir beis görmeyiz.”¹³⁸

İnanç konusuna fazlasıyla ehemmiyet gösteren İmâm, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancını içeren, anlaşılır bir risale yazmayı murad ettiğini bir mektubunda vurgulamıştır. Fakat bahsettiği bu eserin yazılıp yazılmadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.¹³⁹

¹³⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/613, mno.193.

¹³⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/613, mno.193, dipnot.293.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I RABBÂNÎ MEKTÛBÂTI'NDA ŞERÎAT-TARİKAT İLİŞKİSİ

1. TEMEL KAYNAKLARA BAĞLILIK: KİTAP, SÛNNET, İCMÂ VE KIYAS

Şeriat ilminin üç esası mevcuttur. Birinci esası Kur'ân-ı Kerim'dir. Zira Allah Teâlâ, yüce keliminde "*Kur'ân'daki ayetlerin bir kısmı muhkemdir, bunlar ki kitabın esasıdır.*"¹⁴⁰ buyurmuştur.

İkinci esas ise sünnettir. Allah Teâlâ bu hususta da; "*Peygamber size ne getirdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan sakının.*"¹⁴¹ buyurmuştur.

Üçüncü esas ise ümmetin icmâdır. Bu konuda Efendimiz (s.a.v) ümmetinin yanlış yolda birleşmeyeceğini, daima hak üzere büyük çoğunlukta olacaklarını belirtmektedir. Kısacası hakikatin hükümleri çok olmakla beraber bir kimsenin bunları derleyip toparlaması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın sırlarının ve hikmetlerinin sonu yoktur.¹⁴²

İmâm-ı Rabbânî'ye göre de kesin ve gerçek bilgi ancak Kitap ve Sünnet kaynaklı bilgidir. Çünkü Kitap ve Sünnet; kat'i vahiyle gelmiştir. Melek vasıtasıyla indirilmiş olmasıyla da kesinlik kazanmıştır. Müçtehitlerin içtihadı (yani kıyas) ve âlimlerin icmâsı da kitap ve sünnete dayanmaktadır.

Sûfîlerin ilham kaynaklı bilgilerini salt bilgi olarak görmelerini eleştiren İmâm, kitap, sünnet, icmâ ve kıyas dışındaki hiçbir bilgiyi güvenilir kabul etmemiştir. Herhangi bir bilgi bu dört kaynaktan birine uygun olduğu takdirde kabul edilebilir. Bu dört kaynağa uygun olmayan şey, sûfîlerin ilimleri, değerli bilgileri, ilham veya yüksek keşifleri dahi olsa kabul edilmemelidir. Çünkü tasavvuf yoluna girmekten maksat imanın hakikati olan inanç esasları ile şeriatın emirlerine ziyadesiyle ve kolaylıkla riayet edebilmektir. Aksi takdirde Kur'ân ve Sünnet

¹⁴⁰ Âl-i İmran Sûresi, 3/7.

¹⁴¹ Haşr Sûresi, 59/7.

¹⁴² Hücvirî, *Keşf'ul Mahcûb* çev. Süleyman Uludağ, 81.

terazisine vurulmayan, şeriat ölçüsü ile tartılmayan hiçbir şey beş para etmeyecektir.¹⁴³

Kitap ve sünnetin gerektirdiği şekilde inanmak ve yaşamak zorunludur. İmâm- Rabbânî, âlimlerin sözleri karşısında keşfe öncelik verildiği takdirde keşfin, Allah Teâlâ tarafından indirilmiş olan kesin hükümlerin önüne geçirilmiş olacağını ifade eder. Bunun neticesi de katıksız sapıklık ve hüsrana sebep olacaktır. Mümin, amelde taklit ettiği müçtehidin öncelikli görüşünü benimsemelidir. Azimle amel etmeli, bid'at olabilecek her şeyden uzak durmalıdır. Mümkün olduğu takdirde tüm müçtehitlerin görüşlerine riayet edilerek yapılan amelin yine bütün müçtehitlerce geçerli olacağını belirtir.¹⁴⁴

İmâm, sûfinin tasavvuf yolculuğundaki en önemli ihtiyacının sağlam itikat olduğunu belirtir. Bu konuda âlimlere ittibâ etmelerinin zaruretini de şöyle ifade etmektedir:

“Bilmelisin ki, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin Kitap, sünnet ve selevin eserlerinden çıkardığı sağlam itikat, sâlikin bu yoldaki en zaruri ihtiyaçlarındandır. Kitap ve sünneti, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerinin cumhurunun yine Kitap ve sünnetten anladığı manalardan hareketle yorumlamak kaçınılmazdır.

Şayet sâlikte yolculuk esnasında bazı haller vuku bulursa, halin baskınlığı sebebiyle mazur sayılabilir. Ancak bu durumda ona yaklaşan, hemen Allah

¹⁴³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/700-701, mno.217.

¹⁴⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/234, mno.286.

Konunun devamında İmâm-ı Rabbânî, abdest örneğini vermiştir: “ Söz gelimi İmâm Şâfiî abdestte niyeti şart koşturmuştur. O halde niyet edilmeksizin abdest alınmaz. Aynı şekilde abdest azalarının yıkanmasında sıraya riayet etmenin farz olduğunu söylemiştir. O halde abdestte sıraya uymak da gerekir. İmâm Malik ise abdestte azalar yıkanırken ovalamayı farz görmüştür. O halde mutlaka ovalamalıdır. Aynı şekilde kadına ve cinsel organa dokunmakla abdestin bozulacağını söylemişlerdir. O halde bunlardan birine dokunulması durumunda abdest yenilenmelidir. Müçtehitler arasında görüş ayrılığı bulunan diğer tüm hükümlere bu şekilde yaklaşılmalıdır.”

İmâm-ı Rabbânî, dört mezhep İmamından en takvalı ve en bilgili olanının İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Hz. olduğunu belirtir. İmâm Şâfiî'nin: "Fıkıh âlimlerinin hepsi Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdır" sözünü de kanıt olarak gösterir. İmâm Şâfiî'nin, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyarete gittiğinde kendi içtihadını terk ederek onun içtihadı ile amel etmesini de İmâm Şâfiî'nin, İmâm-ı Âzam'ın değerini bilmesi olarak açıklar. Hocası Bâkî Billah'ın da bu hususta gördüğü bir rüyayı nakleder. Ayrıca Hâce Muhammed Pârsâ'dan rivayetle Hz. İsa'nın (a.s) yeryüzüne indiğinde Ebû Hanîfe'nin mezhebi ile amel edeceğini nakleder.

Ayrıntılı bilgi için bkz. İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, çev. Necdet Tosun. 82.

Teâlâ'ya iltica etmek, bu çıkmazdan kendisini kurtarması, hak ehli âlimlerin görüşlerine uygun olan işleri kendisine açması ve kıl kadar bile olsa onların hak olan itikatlarına ters düşen şeyler göstermemesi için sürekli yalvarmaktır.

Özet olarak, hak ehli âlimlerin anladığı manaları keşfin doğruluk kıstası yapmalı ve ilhamı bu manalardan başka ölçüye vurmamalıdır. Zira âlimlerin anladığı manalara ters düşen manalara itibar edilmez. Çünkü her sapkın bid'atçı inandıklarının aslının ve dayanağının Kitap ve sünnet olduğunu iddia eder. Kısır bir anlayışlar Kur'ân ve sünnetten hak ehli âlimlerin görüşlerine uymayan anlamlar çıkarır.”¹⁴⁵

Anlaşıldığı üzere İmâm, Ehl-i sünnet âlimlerinin kabul ettiği manalar dışındaki manalara ittibâyı reddetmiştir. Çünkü Ehl-i sünnet âlimleri görüşlerine sahabenin ve selef-i sâlihinin eserlerini inceleyerek ulaşımlardır. Hak ehli âlimlerin insanlara kesin hükümleri ulaştırdıklarını, iyisi ile kötüsünün arasını ayırdığını belirten İmâm, onlara ve görüşlerine uyanların hidayete ereceğini ifade etmektedir.

Müçtehitlerin görüşlerine son derece ihtimam gösteren İmâm, mutasavvıf kimliğine rağmen müçtehitlerin üzerine fetva verdiği bazı konularda kendisine has açıklamalarda bulunmuştur. İmâm'ın bu yönüne umûmü'l-belvâ¹⁴⁶ kavramıyla ilgili yaptığı izahatı örnek gösterilebilir. “*Müşrikler ancak bir necasettir (pisliktir).*”¹⁴⁷ ayetinde geçen necasetin maddi bir pislik olmadığını, asıl maksadın bâtinî pislik, şirik ve kötü inanç olduğunu ifade etmektedir. Bunun maddi bir pislik olması halinde sıradan bir Müslümanla bir müşrik arasında fark kalmayacaktır. İmâm, necasetten sakınmamanın bir şahsın necasetine sebep olması halinde dini yaşamanın çok güç bir duruma geleceğini belirtir ve şöyle devam eder:

“... Pisliklerden sakınmamak bir kimsenin pis olmasını gerektirseydi dini yaşamak çok güç duruma gelirdi. Hâlbuki İslâm'da güçlük yoktur. Müşriklerin maddi anlamda pis olması Müslümanlar için büyük güçlükler doğururdu. Bu konuda Hanefî âlimleri tenkit etmek bir yana ümmetin üstünden böyle bir yükü kaldırdıkları için onlara teşekkür edilmesi gerekir.

¹⁴⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/229-231, mno.286.

¹⁴⁶ Umûmü'l-belvâ: Çokça karşılaşıldığından dolayı kendisinden kaçınılma imkânı zorlaşan, ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkan bir çeşit zaruret. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Bakır, “Umûmü'l-Belvâ” *TDV İslam Ansk.* 42/155-156.

¹⁴⁷ Tevbe Sûresi, 9/28.

Diğer taraftan müşrikler maddi anlamda pis olmuş olsalardı, daha sonra iman etseler bile temiz olmamaları gerekirdi. Şu halde müşriklerin pis oluşu inançlarının pis oluşundan kaynaklanmaktadır ve onların iç dünyaları ile alakalı bir husustur. Müslüman olup inançlarını arındırdıkları zaman bu pislik ortadan kalkar. Bir insanın içinin pis olması dışının da pis olmasını gerektirmez.”¹⁴⁸

Görüldüğü üzere İmâm, bu konuya kendi yorumunu getirmekle beraber umûmü’l-belvâ ile hayatı kolaylaştırmalarından dolayı Hanefî âlimlerini takdir etmektedir.

Mektubun devamında dinde zorluk olmadığını ve Allah’ın kullarına kolaylık dilediğini belirten İmâm, içinde zorluk bulunan bir konuda en kolay hükümle fetva vermenin evla olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Kâfirlerin yiyeceklerini yemenin haram olduğunu ileri sürenler, Hindistan’ın sosyal şartları açısından kâfirlerin yiyeceklerinden uzak durması mümkün değildir. Çünkü Hindistan’da Müslümanlar bu durumla çok karşılaşmaktadır. Dinî bir konuda toplumun genelinin kaçınması zor olan bir sıkıntı (umûmü’l-belvâ) söz konusu olduğu zaman, hangi müçtehit savunursa savunsun en kolay hükümle fetva vermek daha evladır. Söz konusu hükmün başka bir mezhep tarafından benimsenmiş olması bir şey değiştirmez. Nitekim: *‘Allah sizin için bir kolaylık diler, zorluk dilemez’*¹⁴⁹ ve *‘Allah sizin (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır’*¹⁵⁰ ayet-i kerimeleri bu manaya işarettir.

Allah’ın kullarını zora koşmak haramdır ve Allah’ın rızasına aykırıdır. Şâfiî mezhebi âlimleri Şâfiî mezhebinin görüşünün katı olduğu durumlarda Hanefî mezhebinin görüşüyle fetva verir. Mesela zekâtın verileceği yerler konusu bunlardan biridir.

Buradaki asıl maksat halka merhamet edilmesini ve umumi manada necasetlerine hüküm verilmemesi gerektiğini izah etmektir.”¹⁵¹

Görüldüğü üzere İmâm, umûmü’l-belvâ neticesinde sağlanan kolaylıkla ilgili kendine has bir yorum getirmekle beraber, Kitap ve sünnetin yanı sıra âlimlerin kıyas

¹⁴⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 13/175-176, mno.22.

¹⁴⁹ Bakara Sûresi, 2/185.

¹⁵⁰ Nisâ Sûresi, 4/28.

¹⁵¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/177-178, mno.22.

ve içtihatlarının ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bir anlamda da İmâm, bu kavram üzerinden gerek sûfîlerin gerekse diğerlerinin helali haram, haramı helal yapacak şekilde davranmalarının önüne set çekmekte ve âlimlere ittibâ edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İmâm-ı Rabbânî, Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amelleri farz ve nafile olarak ikiye ayırır ve farzlar dururken nafilelere itibar edilmemesi gerektiğine dikkat çeker: “Herhangi bir vakitte eda edilen bir farz ibadet, bin senelik nafile ibadetten daha hayırlıdır. Bu nafile ibadetler namaz, oruç, zikir, fikir ve benzer türlerden olup halis bir niyetle eda edilmiş bile olsa durum böyledir. Hatta farzların edası sırasında uygulanan herhangi bir sünnet ve adaba riayet bile bu üstünlüğe sahiptir.”¹⁵²

Şer’î ilimler, tasavvufî ilimler gibi değildir. Çalışarak elde edilen, kesbî bilgilerdir. Bu sebepten dolayı İmâm, sûfî meclislerinde tasavvufî kitapların yanı sıra fıkıh kitaplarının da çokça okutulmasını tavsiye etmiştir. Hatta tasavvufî kitaplarının hiç okunmamasının bir zararının olmayacağını ancak fıkıh kitaplarının okunmamasının ve fıkhi konuların öğrenilmemesinin ciddi zararlar doğuracağını beyan etmektedir.¹⁵³ İmâm-ı Rabbânî, İtikadın düzeltilmesinin ardından fıkhi hükümleri öğrenmenin esas gaye olduğunu vurgular. Kişi farz, vacip, sünnet, helal, haram, mendup, mekruh gibi fıkhi konuları bilmek ve salih amel işlemek noktasında gayretli olmalıdır.¹⁵⁴

İmâm-ı Rabbânî’ye göre tasavvuf yoluna girmekten maksat, imanın hakikatine ermektir. Bu da ancak şer’iâtın emirlerine riayet etmekle gerçekleşir.¹⁵⁵ Tasavvufa girmek itikat ve amel noktasında yeni yahut fazladan bir şeyler elde etmek değildir. Ancak rahat ve kolay bir şekilde dinin hükümlerini yerine getirmek, kişinin nefsindeki tembellik ve itirazlardan kurtulmasıdır.¹⁵⁶

Sûfîlerde kimi zaman ilhama dayalı bilgilerde hata sadır olmaktadır. İmâm-ı Rabbânî bu durumu şöyle açıklamaktadır:

¹⁵² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/186, mno.29.

¹⁵³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/189, mno.29.

¹⁵⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/134, mno.266.

¹⁵⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/701, mno.217.

¹⁵⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/137, mno.266.

“İlham sahibi kişinin doğru saydığı ancak gerçekte yanlış olan bir takım ön bilgiler, ilhama dayalı bilgilerle karıştırılabilmekte ve bu ön bilgiler ilhama dayalı bilgi gibi görünebilmektedir. İlham sahibi kişi de, ilhama dayalı bilgiler ile bu yanlış ön bilgileri ayıramadığından, bütün o ön bilgileri de ilhama dayalı ilimler sanmaktadır. Böyle bir bölümdeki hata bütüne sirayet etmektedir. Bazen de keşif ve vakıa yolu ile bir takım gaybî işleri gören salık, kendince onların gerçek ve görüldüğü gibi olduklarını hayal eder. Hayaline göre onlara hüküm verir. Böylelikle yanlış ortaya çıkar. Gördüğü o şeylerin gerçek olmadığını, yoruma ve teville muhtaç olduklarını bilemez. Burası da keşif yollu hataların sıkça meydana geldiği bir yerdir.”¹⁵⁷

İmâm-ı Rabbânî, bazı sûfilerin, zikri, farz ve sünnetlerden evla gördüklerini, farz ve sünnetlerin edasında ise gevşek davrandıklarını belirtir. Hatta bazı sûfilerin cuma ve cemaate gitmek yerine erbain yapmayı tercih etmelerini hayretle karşılar. Cemaatle kılınan farz bir namaz şüphesiz ki yapılacak binlerce erbainden daha evladır. Ancak yine bilinmelidir ki şer’î hükümlere riayet edilerek yapılan tasavvufî ritüeller de çok faziletli ve kurbiyet sebebidir.¹⁵⁸ Son dönemde nafilere önem verip farzları ihmal eden bir grubu “kıt görüşlü âlimler olarak nitelendiren İmâm-ı Rabbânî, bu âlimleri şiddetle tenkit ederek içinde buldukları vehameti şu şekilde izah etmektedir:

“Kıt görüşlü âlimler de nafileri teşvik ederken farzları tahrip etmektedir... Bu kimseler farz namazları müstehap vaktinde kılmayacak kadar farz ibadetlerde gevşeklik göstermektedirler. Hatta zaman zaman namazı vaktinde kılmamakta ve cemaate de katılmamaktadırlar. Bir veya iki kişilik cemaatlerle belki de tek başlarına kılmakla yetinmektedirler. İslâm’ın önderlerinin hali bu olursa avamın hali ne olur! İşte bu zaafardan dolayı İslâm’da da bir zaaf baş gösterdi. Bu karanlık işlerden ve bulanık hallerden dolayıdır ki insanlar arasında bid’atlar yaygınlaştı.”¹⁵⁹

İmâm’a göre sûfi her hali ve tavrı ile örnek olmalıdır. Özellikle hal ve hareketlerinde, Kitap ve sünneti esas almalı, bu konuda daha gayretli davranmalıdır.

¹⁵⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/700, mno.217.

¹⁵⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/57, mno.260.

¹⁵⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/57-58, mno.260.

Sûfî hal ve davranışlarını düzeltmek zorundadır. Bunun için de amellerini düzeltmelidir. Çünkü haller amellerin mirasıdır. Amellerin düzeltilmesi de şerîatin emirlerini tam olarak tanımak ve riayet etmekle mümkün olmaktadır. İmâm'a göre ilim iki mücahede ve gayret arasındadır: "Biri ilme sahip olmadan önce ona sahip olma gayreti; diğeri ise elde ettikten sonra onu gereği gibi kullanma çabası."¹⁶⁰

İmâm-ı Rabbânî, bazı sûfileri şerîata uymaları noktasında çoğu kez uyarmıştır. Ancak sûfilerin hallerini anlamayan insanların da sûfilerin her halini eleştirmelerini hoş görmemiştir. İnsanları bu davranışlardan bir takım manalar arayarak daha sonra başkalarının peşine takılıp sapkınlığa düşmemeleri konusunda da uyarın İmâm, bir mektubunda bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

"Değerli babamdan duymuştum. Yetmiş iki fırkanın bid'atçılarının çoğunun sapıtma ve doğru yoldan çıkma sebebi, tarikat yoluna girmeleri ve işin gerçeğine vakıf olmamaları, sülüklerini tamamlayamayıp hataya düşmeleri ve sapıtmalarıdır."¹⁶¹

Şeyh Nizameddin Tâniserî'ye gönderdiği mektubunda Hz. Ömer'den bir misal vererek¹⁶² sûfilerin farz ve sünnetlere riayet etmelerinin zikir, murakabe, teveccüh gibi tasavvufi ritüellerden ve nafil ibadetlerden daha üstün olduğunu vurgulamıştır. Bazı sûfilerin geceyi ibadetle geçirme maksadıyla yatsı namazını tehir etmelerini çok çirkin bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Bazılarının ise abdest için kullanılan suyu içmelerinin mekruh olduğunu ve fakihler tarafından men edildiğini açıklamıştır. Mektubun devamında İmâm-ı Rabbânî bazı müridlerin halifeleri önünde yeri öpmekle kalmayıp secde ettiklerinin kendisine güvenilir kaynaklardan nakledildiğini bildirerek bu kimseleri eleştirmiştir. İmâm, bu tür işleri yapanların kesinlikle men edilmesi ve bu bela ve fitnelere derhal kurtarılmaları gerektiğini konusunda uyarılarda bulunmuştur.¹⁶³

¹⁶⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/189, mno.29.

¹⁶¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/713, mno.220. C.1. mno 220. S.713

¹⁶² Evla olanı gözetmek hususunda İmâm –ı Rabbânî sahabeden şu örneği vermiştir: "Hz. Ömer (r.a) bir defasında sabah namazını cemaatle kıldı ve Sahâbe-i kiramdan birinin mescitte olmadığını görünce 'Falanca kişi nerede?' diye sordu. Kendisine 'O şahıs gecelerini tamamıyla ibadetle geçirir. Belki de uyku ağır basmış kalkamamıştır, dediler.' Bunun üzerine Hz. Ömer onun için şöyle dedi: 'Hâlbuki bütün gece uyusaydı da sabah namazını cemaatle kılsaydı daha faziletli olurdu.'

Mektûbât-ı Rabbânî, 1/186-187, mno.29.

¹⁶³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/188, mno.29.

2. İLİM, AMEL VE İHLAS BÜTÜNLÜĞÜ

Allah Teâlâ, insanoğlunu faydalı ilimleri öğrenmeye yönlendirmiş, şeriatla ilgisi olan ilimlerin alakası nisbetinde öğrenilmelerini farz kılmıştır. Faydasız ilimlerle uğraşanların durumunu “*Kendilerine zararı olan ve faydası olmayan şeyleri biliyorlar*”¹⁶⁴ ayeti kerimesinde de belirttiği üzere hoş görmemiştir. Efendimiz de (s.a.v) ilim tahsil etmenin ehemmiyeti üzerinde defaatle durmuş ve faydasız ilimden Allah’a sığınmıştır. Bununla beraber ilmin amelsiz olmayacağını belirtmiş, fıkıh bilmeden zorlanarak ibadet yapanları değirmen eşeğine benzetmiştir. Zira böyle kimseler ne kadar dönerse dönsün herhangi bir mesafe kat edemez ancak yerinde sayarlar.¹⁶⁵

İlmin hakikatine ulaşamayan bazı kimselerin ilmi amelden üstün tuttuklarını bazılarının da bunun aksine ameli ilimden daha faziletli gördüklerini belirten Hücvirî, her iki durumun da bâtil olduğunu beyan eder. Çünkü ilimsiz amel, amel değildir. Amel ancak ilme bağlı olduğu takdirde amel olarak kabul edilebilir. Kul ancak bu şekilde amel yaparak Allah’ın rızasını kazanmış olacaktır. Bu noktada namaz örneğini veren Hücvirî, namaza hazırlık aşamasında taharet, su, kible, niyet gibi şartların bilinmesiyle beraber, rükûnlarına riayet edilerek kılınan bir namazın amelden sayılacağını belirtir. Amel, ancak ilimle amel olacağından ilimle amelin birbirinden ayrılması mümkün değildir.¹⁶⁶

İlim- amel bütünlüğünün yanı sıra bir ibadette olması gereken diğer bir unsur da ihlastır. İhlas kelimesi sözlükte gösterişi terk etmek, arınmak gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise kalbin saflığını bozan her türlü kirden onu arındırmaktır. İçerisine bir şey karışmış herhangi bir şeyin, karışığından arınmasına hâlis denilmektedir. Hâlis kılınmış fiile de ihlas adı verilmektedir. İhlas kulun ameli için Allah’tan başka şahit aramamasıdır. İhlas amelleri kirden arındırmaktır. Fudayl ibn İyâz, ihlası şöyle açıklamıştır: “Ameli insanlardan dolayı terk etmek riyadır.

¹⁶⁴ Bakara Sûresi, 2/102.

¹⁶⁵ Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, 77.

¹⁶⁶ Hücvirî, *Keşf’ul Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, 77-78.

Onlardan dolayı amel etmek ise şirktir. İhlas ise bu ikisinden arınmaktır.”¹⁶⁷ Allah için ihlas amelleri kusurlardan arındırmaktır.¹⁶⁸

Kur’an’da birçok yerde ihlas ve ibadet birlikte zikredilmiştir:

“*Hâlbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmiştir. Doğru (arınmış) din de işte budur.*”¹⁶⁹

“*De ki: Ben dinimde yalnız ihlas ile Allah’a ibadet ederim.*”¹⁷⁰

İhlas, müminleri her türlü vesvese ve hile ile yoldan çıkarmaya ant içen şeytanın vesvese ve oyunlarına karşı onları koruyan bir kalkan görevi görür.¹⁷¹

“*... Ancak aralarındaki ihlaslı kulların hariç, onların tamamını kesinlikle yoldan çıkaracağım.*”¹⁷²

Şeyh Fethullâh Verkânîsî, amel ve ihlas ilişkisini şöyle açıklamıştır:

“Bu yüce tarîkatın amacı, Muhabbet-i zâtîyi elde etmeye çalışmaktır. Bu da amelde ihlası kazanmakla mümkündür. İhlas; dünya ve ahiret çıkarı gözetmeden bütün sözlerin, hareketlerin ve ibadetlerin Allah (c.c) zatı ve rızası için olmalıdır. Bu gayeye sadece Şerîat-ı Muhammediyeye uymak ve gafleti yok etmekle erişilir.”¹⁷³

Fudayl b. İyaz, kulun mâsivâdan arınıp yalnızca O’na (c.c) kulluk etmesinin ancak amellerinde ihlaslı olmak ve Şerîat-ı Muhammediyeye uymakla mümkün olabileceğini belirtir. İhlas ve samimiyete göre de insanları dört gruba ayırır:

Birinci grup, Allah’a karşı ihlaslı olanlar ve Şerîat-ı Muhammediyeye uyanlardır.

¹⁶⁷ Cürcânî, *Kitâbu’t-T’arîfât*, 15.

¹⁶⁸ Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, 464.

¹⁶⁹ Beyyine Sûresi, 98/5.

¹⁷⁰ Zümer Sûresi, 39/14.

¹⁷¹ Nimetullah Arvas, İmâm-ı Rabbânî’nin Üzerinde Durduğu İki Önemli Husus: İhlâs Ve Peygamber’e Tabîyet, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. (İstanbul: 2018, Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları), 132.

¹⁷² Hier Sûresi, 15/40.

¹⁷³ Şeyh Fethullah el-Verkanîsî, *Âdâb-ı Fethullâh*, sad. A. Selahaddin Kınacı. (PDF: Adıyaman: Menzil Yayınları, 1997), 4.

İkinci grup, ne ihlası ne de Allah Resûlüne ittibası olmayanlardır.

Üçüncü grup, amellerinde ihlaslı olan, fakat onu Allah'ın emrine ve Resûlü'nün (s.a.v) sünnetine uygun yapmayanlardır.

Dördüncü grup ise amelleri sünnete uygun olduğu halde Allah'tan başkası için amel edenlerdir.

Bu hususta Fudayl, güzel olan amelin en ihlaslı ve en doğru yapılan amel olduğunu belirtir. Halis olduğu halde doğru olmayan amel kabul edilmez. Amelin kabul edilmesi için hem halis, hem de doğru olması şarttır. Halis olması; yalnızca Allah için olmasıdır. Doğru olması ise sünnet üzere yapılmasıdır.¹⁷⁴

Allah Teâlâ'nın şu ayetlerinde zikredilen husus da budur:

*'... Her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın'*¹⁷⁵

*'İhlasla kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir!'*¹⁷⁶

İmâm-ı Rabbânî de ilim, amel ve ihlas üzerinde çok durmuş ve şerîatı bu üç ana esas üzerine bina etmiştir. İmâm'a göre şerîatın layıkıyla yerine getirilmesi bu üç parçanın tam olarak yerine oturmasıyla mümkündür. Aksi takdirde şerîatın gereği yerine getirilmiş olamaz. Müslüman için şerîat dışında ihtiyaç duyulacak hiçbir şey kalmamıştır. Şerîat dünyevî ve uhrevî bütün saadetlerin üstündedir. Tarîkat ve hakikat ise şerîatın üçüncü parçası olan ihlası tamamlamaktadırlar. İmâm, şerîatın gereğinin yerine getirilmesi neticesinde ise dünyevî ve uhrevî tüm saadetlerden üstün olan Allah'ın rızasına erişileceğini belirtir.¹⁷⁷

İmâm-ı Rabbânî, Mektûbât'ında şerîatın dünyevî ve uhrevî saadetlerin yegâne sebebi ve teminatı olduğunu; tarîkat ve hakikatin ise şerîatın hizmetçileri olduğunu defaatle beyan eder: "Bu ihlas makamı, ilim, amel ve ihlas diye bilinen

¹⁷⁴ Ibn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's- Sâlikin (Kur'ân'î Tasavvufun Esasları)*, (PDF: trhsz.) 115.

¹⁷⁵ Kehf Sûresi, 18/ 110.

¹⁷⁶ Nisâ Sûresi, 4/125.

¹⁷⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/222, mno.36;

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, [PDF: İstanbul: 1977 (H.1397)], 1/100-102, mno.36.

şeriatın üç parçasından biridir. Tarikat ve hakikat, ihlasın olgunlaşması hususunda şeriata hizmet etmektedirler.¹⁷⁸

İmâm, Mîr Muhammed Numan'a cevaben yazdığı mektubunda¹⁷⁹ tarikatı temel iki esasa dayandırır. Bunlardan ilki şeriatı istikamet üzere olmaktır. İkincisi ise amelinde ve şeyhine olan sadakatinde ihlaslı olmaktır. Ancak bu iki temel esas üzere istikamette kalan talipli, dünya ve ahiret saadetini elde edebilir.

İmâm-ı Rabbânî, tasavvuf yolcusu olabilmek için gerekli iki temel esası itikat ve amel olarak açıklar. Bu iki esası iki kanat olarak betimleyen İmâm, bu iki kanat elde edildikten sonra tasavvuf yoluna girmek gerektiğini iddia eder. Zira tasavvuf yoluna girmekten maksat itikat ve amel konusunda fazladan bir şeyler öğrenmek değildir. Tasavvuf yoluna girmekteki esas gaye, şüpheler ile bulanmayacak, tam bir ihlasa sahip iman ve kalp huzurunu elde etmektir. Tasavvufun bir diğer gayesi ise dininin emirlerine kolay bir şekilde riayet etmek ve nefs-i emmâreden kaynaklanan tembelliklerden ve itirazlardan kurtulmak olmalıdır.¹⁸⁰

İmâm-ı Rabbânî'ye göre kurtuluşa ermek üç şeyle mümkündür: Birincisi Ehl-i sünnete tabîyet, ikincisi ilim ve amelde şeriata riayet, üçüncüsü ise ihlastır. İhlas ise sûfîlerin yoluna girmekle mümkündür. Ebedi saadete ermek için bu üç temel esas; ilim, amel ve ihlas muhakkak gereklidir.

Amelin önemine vurgu yapan İmâm-ı Rabbânî amelden uzak ilmin fayda vermeyeceğini ve hatta ahiret gününde sahibinin aleyhinde delil olacağını belirtmektedir. Tasavvuf yolundan esas gaye bilgi sahibi olmak değil, bilgiyle amel etmektir. İmâm, bu durumdaki talipliyi bir hastaya benzetmektedir:

“Nasihat ve meselelerden maksat sadece bilgi sahibi olmak değil, bilgiyle amel etmektir. Hasta, hastalığını tedavi edecek ilacı bilse bile, o ilacı kullanmadıkça ilacın faydasını göremez. Bütün kesin ifadeler ve ısrarlar amelin öneminden dolayıdır. Çünkü amelden uzak olan ilim kıyamet günü

¹⁷⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/234, mno.40;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/107, mno.40.

¹⁷⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/739, mno.228.

¹⁸⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/137, mno.266.

sahibinin aleyhine delil olacaktır. Nitekim Efendimiz (s.a.v) bu hususta: ‘Kıyamet günü insanların en ağır azap göreceği olanı, Allah Teâlâ’nın ilminden faydalandırmadığı âlimdir.’ buyurarak ilim ile amel etmenin önemine dikkat çekmiştir.”¹⁸¹

Amellerin tam ve mükemmel olarak yerine getirilmesinin fıkıh kitaplarında açıklanan farz, vacip, sünnet ve müstehapları bilmek ve uygulamak olduğunu belirten İmâm, bu noktada ilmin önemini vurgular. Bazılarının bu konuları sadece bilmekle yetindiklerine dikkat çeken İmâm, ancak uygulamadaki ihmal ve gevşekliklerinden dolayı amellerden pay alamayacaklarını söyler.¹⁸²

İmâm-ı Rabbânî’ye göre, amellerin zevkine varmak ve külfetinden kurtulmak Allah’ın (c.c) kuluna vereceği en büyük nimetlerdendir. Yolun başında olanlar sadece nafile ibadetlerden lezzet alırlar. Yolun sonuna ulaşamayanlar için bu tür bir lezzet almak kolay değildir.¹⁸³ Dinin bütün emirlerinin son derece kolay, hafif ve pratik olduğunu belirten İmâm, amellerdeki zorlukların sebebini manevi hastalıklara bağlamıştır. Bedene ait hastalıklar nasıl ki dinin hükümleri yerine getirmeyi zorlaştırıyorsa iç âlemdaki manevi hastalıklar da aynı etkiyi yapmaktadır. Bedene ait hastalıkların yorgunluk ve eziyet vermesi gibi bütündeki hastalıklar da insanın imanını zaafa uğratır.¹⁸⁴

İmâm-ı Rabbânî, kendisine ilham yoluyla bildirildiğine göre salih amellerden maksadın İslâm’ın beş temel esası olduğunu belirtir: “Bu beş esas layıkıyla yerine getirilirse felah ve kurtuluş umulur. Çünkü bu beş rükün asıl olarak salih ameldir. Kötülük ve günahlara engeldir:

‘Şüphesiz namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten men eder.’¹⁸⁵

Bu beş esas yerine getirilirse şükür görevini de yerine getirmiş olması umulur. Şükür gerçekleşince de azaptan kurtuluş sağlanır:

‘Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azap etsin? Allah şükürün karşılığını veren ve her şeyi bilendir.’¹⁸⁶

¹⁸¹ Mektûbât-ı Rabbânî,1/335, mno.73.

¹⁸² Mektûbât-ı Rabbânî,2/360, mno.305.

¹⁸³ Mektûbât-ı Rabbânî,1/487, mno.137.

¹⁸⁴ Mektûbât-ı Rabbânî,1/705, mno.219.

¹⁸⁵ Ankabût Süresi, 29/45.

O halde insan bu beş esası yerine getirebilmek, özellikle de dinin direği olan namazı dosdoğru kılabilmek için bütün gücüyle çalışmalıdır. İmkân nisbetinde namazın en küçük bir edebini dahi terk etmeyi hoş karşılamamalıdır.”¹⁸⁷

Sonuç olarak Allah Teâlâ katında, sadece O’nun (c.c) rızası için ve yine sadece O’nun (c.c) emrine itaat edilerek yapılan ameller dışındaki hiçbir şey kabul görmeyecektir. Halis amellerin dışındaki ameller sahibine geri iade edilecek, darmadağınık olarak kendisine geri verilecektir.

3. ŞERİAT- TARİKAT BİRLİKTELİĞİ

İmâm-ı Rabbânî, babası Şeyh Abdülehad’ın Çeştiyye ve Kadiriyye tarikatından icazetli bir şeyh ve âlim olmasından dolayı hem şer’î hem de tasavvufî eğitimini çocukluk döneminden itibaren babasından almaya başlamıştır. Böylesine yoğun bir ilmî ve tasavvufî terbiye altında yetişen İmâm, babasının vefatına yakın ona irşad yetkisi vermesiyle de Çiştî- Kâdirî şeyhi olarak irşad hayatına devam etmiştir.¹⁸⁸

Yoğun bir tarikat ve tasavvuf ve kültürü geçmişine sahip olan İmâm-ı Rabbânî, tasavvufu şeriatın bağımsız ele almamıştır. Mektuplarının genelinde şeriat-ı Muhammediyye’ye riayet etmenin öneminden bahsetmiştir. Ona göre şeriat, tarikat ve hakikatten ayrı bir şey değildir. Hepsi bir bütün teşkil etmektedir. Şeriat hükümlerini riayet etmek şartıyla tasavvuf yoluna girmek esas gayedir. Tarikat, şeriatın hakikatine ulaşmak için yegâne yoldur.¹⁸⁹

İmâm-ı Rabbânî’nin yaşadığı asırda bulunduğu coğrafyada şeriat, sünnet ve tasavvuf; bid’at, felsefe ve yoga’nın hâkimiyeti altına girmiştir. İmâm-ı Rabbânî tecdid hareketine böyle kritik bir dönemde başlamıştır. Özellikle medreseler, sünnet-i seniyyenin basite alındığı ve şeyhe teslimiyetin şer’î hükümlerin üstünde tutulduğu bir dönemden geçmektedir:

¹⁸⁶ Nisâ Sûresi, 4/147.

¹⁸⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/376-377, mno.304.

¹⁸⁸ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 23-25.

¹⁸⁹ İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, çev. Necdet Tosun, s.214.

“Tarîkat, şerîatın hizmetindedir; onun emrine amadedir. Şerîatın güzellikleri ve yararları, ‘makamât, ahval ve müşahedât’dan daha üstün ve yücedir. Tek bir şer’î hükümle amel, binlerce yıllık mücahededen daha faydalıdır. Sünnete uyularak yapılan kaylûle (öğle üzeri uykusu), sünnete ittiba etmeden geceyi ibadetle geçirmekten daha efdaldır. Sûfilerin helal ve haramdaki amellerinin önemi yoktur. Bilakis ihtiyaç Kitap, sünnet ve fıkıh kitaplarındadır. Ehl-i delaletin riyazât ve mücahedâtı yakınlığı gerektirmediği gibi uzaklığa ve kovulmaya müstehaktır. Şekiller ve gaybi suretler oyun ve eğlence cinsinden şeylerdir. Şer’î teklif asla düşmez.”¹⁹⁰

Böyle bir asırda İmâm, Hz. Peygambere tâbi olmak, şerîatın hükümlerini uygulamak ve sünnet-i seniyyeyi ilke edinmek üzere harekete geçmiştir. Ona göre tarîkata girmekten maksat, Ehl-i sünnet itikadına sahip olmak, Hz. Peygamber’in (s.a.v) sünnetine tâbi olmak, çirkin bid’at ve nefsanî arzulardan uzaklaşmak, mümkün olduğunca azimetle amel ederek, ruhsatla amel etmekten uzak durmaktır.¹⁹¹

İmâm-ı Rabbânî; “O’na yaklaştırmaya vesile arayın.”¹⁹² ayetini delil göstererek bir sâlikin¹⁹³ tasavvuf yolunu bilen, kendisine rehberlik edecek kâmil bir mürşit aramasını şerîatın emirlerinden biri olduğunu iddia etmektedir.¹⁹⁴ Fıkıh-ı zâhir (fıkıh, kelam gibi ilimler) ve fıkıh-ı bâtın (tasavvuf ilmi) arasında fark gözetilmesini de doğru bulmayan İmâm, tasavvuf yolunu tutmuş kişileri her fırsatta fıkıh ilmini öğrenmeye ve uygulamaya yönlendirmiştir. Tasavvuf ehli, bir konunun aslını kavramadan önce –keşif ve ilhamlarına ters düşse bile- Ehl-i sünnet âlimlerine uymayı kendisi için zorunlu görmelidir. Âlimlerin söylediklerinin doğru, kendisinin hatalı olduğuna inanmalıdır. Çünkü âlimlerin dayanağı kesin vahiyle desteklenmiştir. Kitap ve sünnete uymanın zorunluluğunu, hata ve yanılığdan korunmuş olan peygamberlere dayanmaktadır.¹⁹⁵ Tasavvuf yolunun temel esası zikir

¹⁹⁰ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, 203.

¹⁹¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/291-292. mno.290.

¹⁹² Mâide Sûresi, 5/35.

¹⁹³ Tasavvufta seyr ü sülûk yapan talipliler sâlik, mürit, mensup gibi isimlerle adlandırılırlar.

¹⁹⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/672, 50.

¹⁹⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/233, mno.233.

ve şerîata riayettir. Şerîatın yasakladığı şeylerden sakınmak da tarîkatın gereklerindedir.¹⁹⁶

3. 1. Fıkıh-ı Zâhir ve Fıkıh-ı Bâtın

İlmin anlamı ve önemi gerek ayetlerle gerekse hadislerle sık sık vurgulanmıştır. İslâmiyet'in salahı ve devamı için Hz. Peygamber (s.a.v) ve Onun izinden gelenler, ilmi yüceltmiş ve insanları ilme teşvik etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹⁹⁷ ayetiyle bilenler ile bilmeyenler kesin bir çizgiyle ayrılmıştır.

“*Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve 'Rabbim, ilmimi arttır!' de.*”¹⁹⁸ ayeti ile de ilim konusunda istekli olunması öğütlenmiştir.

Âlimlerden bazıları; “Şüphesiz ki ilim, Allah'ın kalplere yerleştirdiği bir nurdur.” demişlerdir.¹⁹⁹

Ebû Tâlib el-Mekkî ise zâhirî ve bâtınî ilimle ilgili şöyle demiştir: “Zâhir ve bâtın ilmi İslâm ve iman dairesinde biri diğerinden ayrı kalmayacak, kalple beden gibi birbirine bağlı, birbirinden ayrılmayan iki ilimdir. ... Zâhir uleması yeryüzünün zinetidir, hayır ve lisan ehlidir. Bâtın uleması ise semanın zinetidir, kalplerin erbabıdır.”²⁰⁰

Kuşeyrî, ilmin gerekliliği ile ilgili sûfilere verdiği bir öğütte, bir müridin Allah ile olan akdinin sağlamlığını, onun ilme olan bağlılığıyla kıyaslamıştır. Bir müridin ruhsatlardan uzak durması gerektiğini, ruhsatların avam halk için geçerli olduğunu belirtir. Mürid, şerîat ilminden kendisine gerekli olan kısımları öğrenmelidir. Çünkü onun Allah'ın hakkını yerine getirmekten başka meşguliyeti yoktur.²⁰¹

¹⁹⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/672, mno.50.

¹⁹⁷ Zümer Sûresi, 39/9.

¹⁹⁸ Tâhâ Sûresi, 20/114.

¹⁹⁹ Süyûtî, *Tasavvuf Risaleleri*, çev. Ferzende İdiz, 371.

²⁰⁰ Ebû Talib el-Mekkî, *Kalplerin Azığı (Kûtu'l-Kulûb)*, çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003) 2/14-20

²⁰¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 727.

Hâce Abdullah Herevî, ilmi, delille ortaya konan ve bilgisizliği ortadan kaldıran şey olarak tanımlar. *Menâzilü's-Sâ'irîn* isimli tasavvufî hal ve makamları menzillere ayırdığı eserinde 52. menzil ilimdir. Herevî'de ilim üç kısımdır:

Birincisi, açık olan ilimdir ki bu doğru bir haberle, tecrübeyle ya da bizzat görmeye elde edilen bilgidir.

İkincisi, gizli olan ilimdir. Sâlikin gönlünde ortaya çıkan, gizliyi açığa çıkaran ve cem makamını işaret eden ilimdir.

Üçüncüsü ise ledünnî ilimdir. Bu ilimle gayb arasında perde yoktur.²⁰²

“... *Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar.*”²⁰³ ayet-i kerimesinde belirtildiği üzere ilmin gereği kulu takvaya erdirmesi ve mârifetullaha götürmesidir. Çünkü ilim dinî ve uhrevî saadetlerin teminatıdır. Müslüman ilmiyle amel etmeli, amellerini ise ihlasla yerine getirmelidir. Çünkü ancak ihlasla yapılan ibadetler Allah (c.c) katında makbul sayılmaktadır. Kısacası ilim, amel ve ihlas birbirini tamamlayan yegâne üç unsurdur.

İmâm-ı Rabbânî ilmi zâhir ve ilmi bâtın birlikteliğine azami derecede önem göstermiştir. Onun hayatını adadığı ve Müslümanlara vermeye çalıştığı en önemli mesaj şer'î hükümlere uymak, ilâhî emir ve yasaklara karşı taviz vermemektir. Çünkü ilim bir Müslüman için keyfiyet değil zarurettir.²⁰⁴

İmâm, bu durumu şöyle izah etmiştir:

“İlim iki kısımdır. Bir kısım vardır ki bundan maksat ameldir. Bu ilmin açıklamasını fıkıh ilmi üstlenmiştir. Diğer bir kısım vardır ki, bundan maksat da sadece kalp için yakîn (kesin kanaat) ve inanç elde etmektir.

Bu kısım, kurtuluşa eren fırkayı temsil eden Ehl-i sünnet ve'l cemaat âlimlerinin görüşleri doğrultusunda kelam ilminde bütün tafsilatıyla açıklanmıştır. Ehl-i sünnet büyüklerinin yoluna uymadıkça kimsenin kurtuluş beklemeye dahi hakkı yoktur. Eğer kıl kadar bunlara aykırılık söz konusu

²⁰² Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâ'irîn (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdurrezzak Tek. (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 50.

²⁰³ Fâtır Sûresi, 35/28.

²⁰⁴ Osman Nuri Topbaş, Müceddid-i Elf-i Sâni İkinci Bin Yılım Yenileyicisi: İmâm-ı Rabbânî, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. (İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları, 2018), 40.

olursa iş tehlikede demektir. Bu tespit güvenilir keşif ve açık ilham açısından da kesinlik kazanmıştır. Bunun aksi olma ihtimali yoktur. ... Özetle ilim ve amel şerîattan alınır. İlim ve amele nisbetle ruh mesabesinde olan ihlâsın tedariki ise sûfilerin yollarına girmeye bağlıdır. ... Kişinin sûfî yolunu takip ederek ilim ve amel bakımından sağladığı fayda, kelâmî ve istidlâlî olan bilgilerin keşfiye dönüşmesi, amelleri yerine getirirken tam bir kolaylık hissedilmesi, nefis ve şeytan tarafından kaynaklanan tembelliğin kaybolmasıdır.”²⁰⁵

Şeriat hükümlerini tebliğ etmek için keramete gerek olmadığını belirten İmâm, şeriat hükümlerini tebliğ etmeyenlerin ve bu konuda tasarruf sahibi olmayanların mazeretlerinin kıyamet günü geçerli olmayacağını beyan etmektedir.

206

“Şerîata tâbi olanın durumu latif elmaslarla değerli mücevherler üzerine çalışanların durumu gibidir. Çalışanları oldukça az olduğu halde olabildiğince fazla kazanırlar. Öyle ki bir saatlik çalışmaları yüz binlik karşılığa denk olur.

İşin sırrı şudur; eğer yapılan iş şerîatın koyduğu esaslara uygun olursa bu, Cenâb-ı Hakk’ın razı olduğu bir ameldir; şerîata uygun olmayan amel ise Allah Teâla’nın razı olmadığı ameldir. Razı olunmayan bir amel sevaba nasıl vasıta olabilir ki! Aksine o, cezayı gerektirir. Bu mananın şahidi bu geçici dünyada da vardır ki, çok az bir dikkatle ortaya çıkar.”²⁰⁷

İnsanların ahiret gününde tasavvuftan değil şerîattan sorguya çekileceklerini belirten İmâm, yegâne kurtuluşun şerîata sınıksız bağlanmak ve sünnet-i senîyyeye uymakla olacağını sık sık vurgulamıştır. Dolayısıyla en büyük hayır şerîatı yaymak ve yüceltmektir. İlim ehlinin şer’î bir meseleyi aydınlatması Allah yolunda binlerce altını harcamaktan daha efdaldir. Ancak ilim ehlinin nefsinin esiri olması hasebiyle nefisini terbiye etmiş bir sûfiden üstün görülmesi eleştirilerine şöyle cevap vermektedir:

²⁰⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/288-292, mno.59.

²⁰⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/617, mno.193.

²⁰⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/447, mno.114;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/223, mno.114.

“Böyle düşünen kimse henüz sözün iç yüzüne vakıf olamamış ve meramımızı anlayamamış demektir. İlim talebesi kendi nefsinin elinde esir olsa bile o halkın kurtuluşuna sebeptir. Zira şer’î hükümlerin tebliği ona bağlıdır. Kendisi bundan faydalanmasa da durum böyledir. Sûfî ise nefsinin elinden kurtulmuş olsa bile o sadece kendisini kurtarmıştır. Onun halkla bir ilgisi yoktur. Çok sayıda insanın kurtuluşu kendisine bağlı olan birinin kurtuluşunun, kurtuluşu sadece kendisiyle sınırlı olan kimseden üstün olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Fakat sûfî, fenâ, bekâ, seyr anillâh ve seyr billâh makamlarını geçtikten sonra halkı davet etmek üzere âleme geri dönerse o da şerîatın tebliğcileri sınıfına dâhil olup şerîat âlimleri hükmündedir.”²⁰⁸

İmâm-ı Rabbânî, bir kimsenin zâhirini şerîat ile bânını ise tarîkat ile süslemesi gerektiğini belirtir. Şerîat ilmini, zâhir ve bânı olarak ayırıp²⁰⁹ tarîkat ve hakikati bundan bağımsız görenlerin sapkınlık ve dalalet içerisinde olduklarıyla ilgili şöyle eleştiride bulunmaktadır:

“Zâhir, şerîatın zâhiri ile süslenmeli; bânı ise hakikatten ibaret olan şerîatın bânını ile tezyin edilmelidir. Tarîkat ve hakikat, şerîatın hakikatinden ibarettir. Tarîkat bu hakikatin ta kendisidir. Yoksa şerîat bir iş; tarîkat ve hakikat dahi ona muğayir ayrı ikinci iş değildir. Zira böyle bir itikat: ilhad ve zındıklıktır.”²¹⁰

İmâm-ı Rabbânî’ye göre, insanın zâhirini, şerîatın zâhiri ile taçlandırması ve bânının da daima Cenâb-ı Hak ile bir olması kâinattaki en değerli mücevherlerden kıymetlidir ve bir o kadar da güçtür.²¹¹ Bundan dolayı tarîkat ehlinin şerîata aykırı en ufak bir davranışı bile Hakk’al-yakîn makamına kavuşmasına engel teşkil etmektedir:

²⁰⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/267, mno.48.

²⁰⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî’de Şerîat ve Tasavvuf*, çev. Süleyman Derin vd. (İstanbul: Altınoluk/ Erkam Yayınları, 2014), 302.

²¹⁰ *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, 1/135, mno.57.

²¹¹ *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, 1/181, mno.83;

Mektûbât-ı Rabbânî, 1/368, mno.83;

Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, 145.

“Hakk’al-yakîn mertebesine ermişliğin alameti; bu makamın ilimleri ve maarifi, şerîatın ilimlerine ve maarifine mutabık olmasıdır. Arada kıl kadar aykırı durum olsa, bu ona delildir ki: hakikatler hakikatine vusul olmamıştır.”²¹²

İmâm-ı Rabbânî Şeyh Seyyid Nakip Efendi’ye cevaben gönderdiği mektubunda²¹³, Nakip Efendi’nin ilim talebelerini sûfilerden önce zikretmiş olmasını takdir etmiştir. Genel olarak bakıldığında İmâm’ın mektuplarında ilim ehlini yücelttiği görülmektedir. Şerîatın tasavvuftan önce gelmesi gibi ilim talebeleri de sûfilerden önce gelmelidir. O’na göre ilim talebelerini yüceltmek şerîatı yüceltmektir.

İmâm, ulemâ ile sûfiler arasında çıkacak herhangi bir ihtilafta ulemâyâ öncelik tanınmasını vurgulamıştır. Bu işin sırrını şöyle etmiştir:

“Âlimlerin görüşleri peygamberlere tabîyetten dolayı nübüvvet kemâlâtına ve ilimlerine nüfuz edebilmektedir. Velilerin görüşleri ise, velayet kemâlâtı ve bilgileri ile sınırlıdır. Böyle olunca da nübüvvet kandilinden alınmış olan ilmin velayet makamından alınandan daha doğru ve geçerli olması kaçınılmazdır.”²¹⁴

Rabbani, sûfilerin değişen hallerine itibar edilmemesine de dikkat çekmektedir. Çünkü esas olan ilimdir. “Halin cevizi ve muzuyla ancak tarîkat çömezleri teselli bulup vakit kaybeder. Ancak akıllı kişi bu rüya ve hallerden uzak olup esas gayeyi kavrayandır.”²¹⁵ Esasında ilim ehlinin görüşleri tarîkat ehlinde meydana gelen hallerden daha kıymetlidir. Çünkü onlar Allah’ın tasvir ve ifade edilemeyeceği hususunu bilir ve kendi tecrübelerini Allah’ın hakikatiyle karıştırmazlar. Dolayısıyla ilim ehli tarîkat ehlinde daha üstün bir konumdadır.²¹⁶

²¹² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/370, mno.84.

²¹³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/267, mno.48.

²¹⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/117, mno.266.

²¹⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/475, mno.130.

²¹⁶ Arthur F. Buehler, “İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî’nin Mektûbât’ında Şeriat ve Ulemâ” çev. Mehmet Atalay. *Tasavvuf : İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:32, (2013/2), 169-181.

3. 2. Bid'atlara Karşı Tutumu

İmâm-ı Rabbânî ve diğer mutasavvıflar eserlerini kaleme alırken sünnî tasavvuf anlayışını benimsemişlerdir.²¹⁷ Ehl-i sünnet akidesine karşı olan bid'at ehli fırkalarla mücadele etmiş, İslâmiyet'e bu hususta hizmet etmeyi şiar edinmişlerdir.²¹⁸

Arapçada ortaya koymak, icat etmek; geçmiş bir örneği olmaksızın icat edilmiş şey gibi anlamlara gelen bid'at kelimesi geniş ve dar kapsamlı olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan (şer'î bir delili olan/olmayan) her şey geniş anlamda bid'at kelimesini kapsamaktadır. Dar anlamda ise günlük hayatta dinî çerçevede ele alınabilecek her türlü yenilik (adet, inanç, ibadet, fikir, uygulama) bid'at olarak kabul edilmiştir.²¹⁹

Hz. Peygamberin nübüvvetiyle birlikte İslâm dini tamamlanmış ve şer'î hükümler mühürlenmiştir. İslâm'a sonradan ekleme yapılması söz konusu değildir. Bu konuda İmâm yaptığı darphane teşbihiyle; "Darphane kapılarını kapatmıştır. Bundan böyle yeni basıldığı söylenen her para sahtedir."²²⁰ Hz. Peygamber (s.a.v) ile tamamlanan şer'î hükümlere sonradan eklenecek her türlü hükmü reddetmiştir.

Bid'at hakkında İmâm Mâlik ise şöyle buyurmaktadır:

"Kim İslâm'da yeni bir şey (bid'at) çıkarır ve onu güzel görürse, Hz. Muhammed'in (sav) risaletine ihanet ettiği zannındadır. Allah Teâlâ; '*Size bugün dininizi tamamladım*'²²¹ buyuruyor. O gün din olmayan, bugün de din değildir."²²²

İmâm-ı Rabbânî'ye göre sünnet-i seniyyenin ihyâsı için üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir diğer önemli konu bid'atların imhasıdır. "Bid'at

²¹⁷ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, çev. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 21.

²¹⁸ Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı (Câmiu'l-Mütûn)*, çev. Abdulkadir Kabakçı-Fuad Günel. (İstanbul: Bedir Yayınları, 2013), 6.

²¹⁹ el-Cürcânî, *Kitâbu't-T'arîfât*, 51;

Rahmi Yaran, "Bid'at" *TDV İslâm Ansk.* 6/129-131.

²²⁰ en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, s.215.

²²¹ Mâide Sûresi, 5/3.

²²² en-Nedvî, *İmam Rabbânî*, çev. Nureddin Yıldız, s.215.

din binasının temeline konulmuş dinamit gibidir. Sünnet ise ortalığı aydınlatan bir yıldız gibidir. Sapkınlığın karanlıklarında insanlar sünnet ile yollarını bulur.”²²³

İmâm-ı Rabbânî, Fetihhan Afganî’ye yazdığı mektubunda, sünnet-i seniyyeye tâbi olmaları ve Allah’ın razı olmayacağı bid’atlardan uzak durmaları konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Unutulmuş ve terk edilmiş sünneti ihyâ eden bir kimsenin yüz şehit sevabı kazanacağını belirten İmâm, farz ve vaciplerin ihyâsına böyle bir duruma sebep olacak kişinin akıbetinin çok daha fazla olacağını belirtir. Kişi zâhirini şerîatin ölçülerine göre donattıktan sonra bânîni de kâmil bir mürşidin manevi terbiyesi altında güçlendirmelidir. Bâtınî hallerin sıhhati ise yine doğrudan zâhirimizi gösteren yegâne ölçü şer’î emirlere ne kadar riayet ettiğimizle bağlantılıdır. İstikamet yolu ancak zâhir ile bânînin bir bütün olmasıyla teşekkül etmektedir.²²⁴

İmâm-ı Rabbânî hayatını insanları şerîata riayet ve sünnet-i seniyyeye teşvik etmekle; istikamet üzere dosdoğru bir hayatı anlatmakla geçirmiştir. “Sünnet ve bid’at birbirinin zıttıdır. Elbette birini ihyâ etmek, diğeri imha etmektir. Sünnetin ihyâsı bid’atın imhasına, bid’atın ihyâsı da sünnetin imhasına sebep olur.”²²⁵ diyerek hayatı boyunca bulunduğu toplumda ortaya çıkmış olan bid’at ve bid’at ehliyle savaş vermiştir.

Bid’atların ortaya çıkarak sünnetlerin bertaraf edilmesinde bid’at ehli şeyhlerin de büyük rolü olduğunu belirten İmâm, sünnetlerin zıttı olan şeylerden Allah Teâlâ’nın razı olmayacağını ancak şeytanın razı olacağını belirtir. İnsanları sünnet-i seniyyeye teşvik ederken aynı zamanda bid’atçı cereyanlarla uğraşan İmâm, onlarla dostluk kurulması konusunda ikazlarda bulunmuş ve hatta bidat’çılarla dostluk kurmanın kâfirlerle kurulacak dostluktan daha zararlı olduğunu iddia etmiştir. Şeyh Nakip Efendi’ye yazdığı mektubunda bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“ Şunu kesin olarak bilin ki; bid’atçı biriyle dost olmak kâfir biriyle dost olmaktan daha zararlıdır. Bid’atçıların en çirkin ve en alçağı da Resûlullah’ın ashabına nefret duyguları taşıyanlardır. Nitekim Allah Teâlâ yüce Kur’ân’da,

²²³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/535, mno.23;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 2/60, mno.23.

²²⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/830, mno.87.

²²⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/19, mno.225.

“Onlara kâfirler kin duysun diye...”²²⁶ buyurarak, sahabe-i kirâma ve onlardan gelenlere kin besleyen kimselerin ancak kâfirler olacağını belirtmektedir.²²⁷

Şeriatı ve Kur'an'ı ilk tebliğ edenlerin sahâbiler olduğunu belirten İmâm, sahâbenin kötülenmesinin dolaylı olarak Kur'ân ve sünnetin de kötülenmesi sonucunu doğuracağını beyan eder.

İmâm-ı Rabbânî, Resûlullah'ın (s.a.v) fiillerinden örf ve adet olarak yapılanların aksini yapmakta bir beis olmadığına da dikkat çeker. Çünkü örf ve adetlerle ilgili aykırılıklar din değildir. Örf ve adetler bölgesel kabul edildiğinden dolayı bu konudaki aykırılıkları engellemek konusunda aşırı çaba göstermediklerini belirtir. Ancak Resûlullah'ın (s.a.v) ibadet olarak yaptığı eylemlere ilavede bulunmak ya da aksini yapmak kabul edilemez bir gerçektir. Çünkü bu durum dine ilavede bulunmaktır. Dolayısıyla da kesin bir şekilde reddedilmektedir.²²⁸

Peygamberlik döneminden uzaklaşılması hasebiyle sünnet-i seniyyeden uzaklaşıldığını ve yalancılığın baş göstererek bid'atların yaygınlaştığını belirten İmâm-ı Rabbânî: “Bid'atı yaygınlaştırmak dini tahrip etmeye yol açar, bid'atı yüceltmek dini yıkmaya vesiledir.”²²⁹ ilkesi ile sünneti yaygınlaştırmak ve bid'atları ortadan kaldırmayı gaye edinmiştir. İmâm, “Her bid'at sapıklıktır”²³⁰ hadis-i şerifi gereği insanların helak olma sebebinin ne türden olursa olsun bid'atlardan sakınmamak olduğunu belirtir. İnsanların selameti ise sünnete riayet ederek hayatını idame etmekten geçer. Ona göre en mesut insan, terk edilmiş bir sünneti diriltene ve yayılmış bir bid'atı terk ederek ortadan kaldırmayı gaye edinen kimsedir.²³¹

İmâm-ı Rabbânî, fikir ve inanç bakımından karışık bir coğrafyada bid'atlardan sakınıp sünnete tâbi olmanın önemini de özellikle vurgulamıştır. Ona göre, eski dönemlerde İslâmiyet'in kuvvetli olmasından dolayı zorunlu olarak bid'atların karanlığına tahammül edilmiştir:

²²⁶ Fetih Sûresi, 48/29.

²²⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/280, mno.54.

²²⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/749-750, mno.231.

²²⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/534, mno.23.

²³⁰ Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizî*, 16/2676; Ahmed, *el-Müsned*, 4/126-127.

²³¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/533-534, mno.23.

“Belki de bid’at karanlıklarından bazıları İslâm’ın nurunun parıltılarıyla aydınlık zannedilmiş olacak ki o dönemler bazı bid’atların güzel olduğu kanaatine varılabilmektedir. Gerçekte hiçbir bid’atta aydınlık ve güzellik bulunmamaktadır. Günümüzde ise durum böyle değildir. Zira bugün İslâm zayıf bir dönemdedir. Bugün bid’at karanlıklarına tahammül etmek mümkün değildir. Bu sebeple önceki ve sonraki âlimlerin fetvalarına göre hareket etmemiz imkânsızdır. Çünkü her dönemin kendisine göre hükümleri vardır.”²³²

İmâm, içinde bulunduğu dönemin âlimlerinin bid’at konusunda oldukça hassas olduklarını ve fetva vermediklerini belirtmiştir. Yaygınlaşan bid’atlar sebebiyle dünyayı karanlık deryasına benzeten İmâm, Sünnetin nurunu ise meşaleye benzetmiştir. Bid’atları yaygınlaştırmak karanlığı arttırarak sünnet meşalesini söndürmeyi amaçlamaktadır. Sünnetlere riayet etmek ise karanlıkları azaltmakta ve sünnet meşalesini gürleştirmektedir.²³³

Sünnî tasavvuf anlayışını benimseyen İmâm’ın yaşadığı dönemde bazı insanlar eski fikir ve inançlarını terk etmemişlerdir. Hatta bazı fikir ve düşüncelerini tasavvuf adı altında yaymayı sürdürmüşlerdir. İmâm-ı Rabbânî bu sebepten dolayı tasavvuf ehline sünnet-i seniyyeye riayet etmeleri konusunda ikazlarda bulunmuş ve mektuplarında bu konunun önemini sık sık vurgulamıştır. Tasavvuf ehlinin en çok eleştiri aldığı bir diğer konu da şatahat içeren hal ve davranışlardır. İmâm, tarikat ehlinin sünnete ters düşen uygulamalarını ağır bir şekilde eleştirmiştir. Teheccüt namazı, teravîh gibi namazlarda kendilerince yeni uygulamalar getirerek sünnete yeni eklemelerde bulunan bir grup tarikat ehlini bid’atçı olarak nitelendirmiştir. Sünnete aykırı bu uygulamalarla tarikat düşmanlarına fırsat verildiklerini, uygulamalarını süsleyerek halkı bid’at işlemeye davet ettiklerini belirtmiştir.²³⁴

İmâm-ı Rabbânî, tüm bid’at ve yeniliklerin sonradan eklendiğini ve tüm eklemelerin önceki hükmü değiştirdiğini belirtir. Değiştirmek ise hükmü

²³² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/535, mno.23;
Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 2/60, mno.23.

²³³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/535, mno.23;
Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 2/58-63, mno.23.

²³⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/559, mno.168; 599, mno.186.

kaldırmaktır. Dolayısıyla sünnet üzerine yapılan tüm eklemeler bid'at olarak kabul edilmelidir.²³⁵

Bazı âlimler bid'atı “sonradan ortaya çıkan her şeyi içine alacak şekilde iyi bid'at (bid'at-ı hasene) ve kötü bid'at (bid'at-ı seyyie)”²³⁶ olarak iki şekilde ele almayı uygun görmüşlerdir. Onların aksine İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'in (sav) ibadet olarak yaptığı bir eylemin aksinin yapılmasını kabul etmemiştir. Bid'at-ı hasene olgusunu da kesin bir dille reddetmiştir.²³⁷ Sünnetin imhası olarak gördüğü bid'at'ın her iki türüsünü de kabul etmeyeceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bazı insanlar diyor ki: ‘Bid'at, güzel ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Peygamber Efendimiz' in (sav) ve râşid halifelerin döneminden sonra ortaya çıkan ve bir sünneti ortadan kaldırmayan her salih amele güzel bid'at (bid'at-ı hasene) denir. Kötü bid'at (bidat-ı seyyie) ise bir sünneti ortadan kaldıran bid'at demektir.’ Bu fakir bid'at olan hiçbir şeyde güzellik ve nurdan bir iz görmemektedir. Karanlık ve bulanıklıktan başka bir şey hissetmemektedir. Bir kimse bugün basiretinin zayıflığı sebebiyle bid'at bir işte belki bir tatlılık ve hoşluk görebilir. Ama yarın basiretinde bir keskinliğe ulaştığında o bid'atın pişmanlık ve hüsrandan başka bir sonucu olmadığını bilecektir.

“Her kim, şu işimizde (dinimizde) olmayan yeni bir şey uydurursa o reddedilir, kabul edilmez.”²³⁸ Eğer bir şey reddediliyorsa onun güzelliği nereden gelmektedir?”²³⁹

“Sünnetin ihyâsı bid'atın ihyâsına, bid'atın ihyâsı ise sünnetin imhasına sebep olur. Bid'at, bir sünnetin imhası demek olduğuna göre, nasıl olur da bid'ata hasene (güzel) denilebilir? Ancak güzelden maksat, göreceli (nisbî) güzellik ise olabilir. Çünkü bu hususta mutlak güzellikten bahsetmek olmaz. Zira bütün sünnetler Hak Sübhânehû'nun rızasına uygundur. Sünnetlerin

²³⁵ “Ancak içtihat ve kıyasa gelince bunun bid'atla alakası yoktur. Çünkü içtihat naslara bir şey eklemek anlamına gelmez, onların manasını açığa çıkarır.” Açıklamasıyla İmâm-ı Rabbânî içtihat ve kıyası bid'atlardan ayırmıştır.

Bknz: *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/600, mno.186.

²³⁶ Yaran, “Bid'at” *TDV İslâm Ansk.* 6/129-131.

²³⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/750, mno.231; 2/234, mno.23.

²³⁸ Ahmed, *el-Müsned*, 6/73, 270, 240.

²³⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/596-597, mno.186.

tersine olan şeyler de şeytanın razı olduğu şeylerdir. Bu söz her ne kadar bugün bid'at ehli şeyhler yüzünden bazılarına ağır geliyorsa da, yarın bizim mi yoksa onların mı hidayet üzere olduğunu bileceklerdir.”²⁴⁰

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî sadece bid'atçı fırkalarla değil aynı zamanda bid'atçı bazı şeyhler ve bid'atları hoş gören bazı âlimlerle de mücadele etmiştir. Mektuplarında bazı tarikat şeyhlerinin bid'ata sebep olduklarını açıklamış ve onlara olan itirazlarını hadislerle desteklemiştir.²⁴¹ İmâm-ı Rabbânî şeyhlerini taklit etmeleri konusunda sûfilere de bir takım uyarılarda bulunmuştur:

“Sünnete uymayan noktalarda şeyhlerini taklit etmemeleri ve sonradan ortaya çıkartılmış bid'atları, ‘Şeyhimiz böyle yaptı.’ Bahanesiyle âdet haline getirmemeleri gerekir. Sünnete uymak insanları kurtarmakta ve hayırlı sonuçlar vermektedir. Sünnet dışı bir şeyi taklit etmek ise tehlike içinde tehlikedir.”²⁴²

Bid'at işlemekten ve bid'at cereyanlarıyla imtihan olmaktan şiddetle sakınan İmâm, dinden sapanların yaptıkları riyâzet ve mücahedelerin hiçbir faydası olmayacağını beyan eder. Çünkü şerîata uymayan ameller Allah Teâlâ katında hakir ve değersizdir.²⁴³

İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber'e (s.a.v) tâbi olma ve sünnet-i seniyyeye riayet etme konusunda hayatı boyunca çok titiz davranmıştır.

“Bütün saadetlerin başı ve aslı sünnete tâbi olmaktır. Ve bütün fesatların aslı ve özü şerîata aykırı davranmaktır. Allah Sûbhânehû sizi ve bizi peygamberlerin efendisi Hz. Peygamber'e (s.a.v) tâbi olmakta istikamet sahibi kılsın.”²⁴⁴

İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygambere tabîyyet, sünnet-i seniyyenin neşri ve bid'atların reddi konusunda oldukça güçlü bir direniş sergilemiştir. Bütün bunların

²⁴⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/19, mno. 255.

²⁴¹ İlgili hadisler için bkz: *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/ 597-598, mno.186; 2/20, mno.255;532, mno.22.

²⁴² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/536, mno.23;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 2/60-61, mno.23.

²⁴³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/447, mno.114;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/223, mno.114.

²⁴⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/448, mno.114;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/223-224, mno.114.

sebebini, ehil olmayanların tevilleri, şerîat ve hadisler konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan tarikat şeyhleri ve döneminin cahil emir ve sultanlarından kaynaklandığını ifade etmektedir. O hayatını Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı saygı ve ta'zime adanmış, ebedî saadetin ancak O'na (s.a.v) tâbi olmak ve şerîata tam manasıyla riayet etmekle mümkün olduğunu kanıtlamaya adanmıştır.

3.3. Nakşibendiyye Tarikatına Bağlılığı

İslam dünyasında yaygın olan Nakşibendilik, Muhammed Bahâeddin Nakşibend Buharî'ye (ö.791/1389) nisbet edilen bir tarikattır. Buhara bölgesinde yaşamış olan Bahâeddin Nakşibend, tasavvufî eğitimini Muhammed Baba Semmâsî ve Emir Külâl gibi Hâcegân tarikatı şeyhlerinden almıştır. Kendisinden çok önce yaşamış olan Hâce Abdulhâlık Gücdüvânî'den de (ö.617/1220) üveysî²⁴⁵ yolla eğitim almıştır. Bundan dolayı Nakşibendiyye tarikatının bir diğer adı da Hâcegân tarikatıdır. Bahâeddin Nakşibend'in müridlerinden Muhammed Pârsâ'nın (ö.822/1419) tarikatın kuruluş ve yayılma aşamasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'ya ilk gelişi ise Molla İlâhî (ö.896/1491) vasıtası ile olmuştur.²⁴⁶

Nakşibendiyye tarikatının Hint alt kıtasına gelmesi Nakşibendi büyüklerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.895/1490) ailesine mensup bazı sûfilerin 16.yy'da Hindistan'a yerleşmeleri neticesinde olmuştur. Ancak tarikatın yayılması İmâm-ı Rabbânî'nin mürşidi Hâce Muhammed Bâki Billah (ö.1012/1603) ve devamında halifelerinden biri olan İmâm-ı Rabbânî tarafından gerçekleştirilmiştir. Nakşibendiyye tarikatının Hindistan bölgesine gelmesi ve yayılmasıyla ilgili Hâce Bâki Billah'ın şu sözü oldukça meşhurdur: “Bu tohumu Semerkand ve Buhara'dan getirip Hindistan'ın bereketli topraklarına ektik.”²⁴⁷

Nakşibendiliğin bölgede yayılmasında Bâki Billah'ın mürid ve halifeleri arasında en önemli role sahip olan İmâm-ı Rabbânî'dir. İmâm yazdığı mektuplar ve eserleri ile Hint alt kıtasında İslamiyetin güçlenmesi, Müslümanların bid'at ve

²⁴⁵ Üveysî/ Üveysîlik; ayrıntılı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/uveysilik>

²⁴⁶ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 332.

²⁴⁷ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 332;

Hamit Algar, “Nakşibendiyye” *TDV İslâm Ansk.* 32/35-342.

hurafelerden uzaklaşması ve sūflerin inanç dünyalarını yeniden sorgulaması için mücadele vermiştir.

“Böyle bir tarikat olmasaydı geliştirdiğim faaliyet bu kadar etkili olmazdı” diyen İmâm için Nakşibendilik ve Nakşibendilikte silsile oldukça önem arz etmektedir:

“Ey kardeşim! Bu yüce silsilenin başı ve bu tarikat ehlinin önderi Sıddık-ı Ekber (r.a) hazretleridir. Peygamberlerden sonra âdemoğullarının en hayırlısının Ebû Bekir (r.a) olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu tarikat büyüklerinin, ‘Bizim nisbetimiz bütün nisbetlerden üstündür!’ sözü bu itibarla söylenmiştir. Çünkü bu taifenin nisbeti özel bir huzur ve şuur halinden ibarettir. Bu huzur, bütün huzurlardan üstün olan Ebû Bekir-i Sıddık’ın (r.a) nisbetinin ve huzurunun bizâtihi aynısıdır. Bu tarikatta en sonda varılacak olan makamın hazzı ilk basamakta tattırılır. Hâce Bahâeddin Nakşibend bu hususta, ‘Biz sonu başa koymuşuzdur.’ buyurmuştur.”²⁴⁸

“Nakşibendi büyüklerinin nisbeti²⁴⁹ bütün nisbetlerin üstündedir. Asırlar sonra bu silsilenin büyüklerinden ancak bir veya birkaç kişi bu nisbet ile müşerref olabiliyorsa, diğer silsileler için ne denebilir. Bu nisbet Hâce Abdülhâlık-ı Gucdüvânî’nin (k.s) nisbetidir. Bu nisbeti kemâle erdiren de şeyhlerin şeyhi Hâce Bahâeddin Nakşibend hazretleridir (k.s). Halifelerinden Hâce Alâeddin Attâr da bu devlete erenler arasındadır.”²⁵⁰

İmâm-ı Rabbânî, birçok mektubunda Nakşibendi tarikatının en yüce ve en kâmil yol olduğundan bahsetmekle beraber, Nakşibendi büyüklerinin önemini de sık sık vurgulamaktadır:

“Bilmelisin ki, en yakın, en ileri, en uygun, en salim, en muhkem, en doğru, en açık, en yüce ve en kâmil yol Yüce Nakşibendi tarikatıdır. Bu yolun üstünlükleri ve bu yoldaki büyüklerin yüceliğinin sebebi, sünnet-i seniyyeye sımsıkı sarılmaları ve bid’atlardan kaçınmalarıdır. Nakşibendi silsilesindekiler öyle zatlardır ki, sahâbe-i kirâmda olduğu gibi, sonda yaşanacak olanlar bunların yolunun başlangıcına yerleştirilmiştir. Şuurları ve

²⁴⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/715, mno.221.

²⁴⁹ Nisbet: şeyh ile müridi arasındaki manevi bağ. Nisbet, kulun Allah ile arasındaki ilişki anlamına da gelir.

²⁵⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/111, mno.6.

huzurları devamlıdır. Kemal derecesine ulaştıklarında bunların huzuru ve şuuru başkalarının şuurunun üstünde olur.”²⁵¹

İmam-ı rabbani Nakşibendiyye tarikatının esas gayesini; Ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadına sahip olmak, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine tâbi olmak, bid'at ve hurafelerden uzak durmak, ruhsatla amel etmekten sakınarak mümkün olduğunca azimetle amel etmek olarak açıklar.²⁵² Bu yolun büyüklerinin yaşantıları şeriat hükümlerinin dışında değildir. Zahirde ve bâtında faydalı bulsalar bile, ruhsatla amel etmeyi uygun görmezler. Şekil olarak yaşam biçimlerine zarar verdiğini bilmelerine rağmen azimet ile amel etmeyi bırakmazlar.²⁵³ Olgunlaşma mertebelerinde tarikatlar birbirinden farklı olmakla birlikte, tercih edilmesi gereken yol sünnete uymayı düstur edinmiş ve şeriat hükümlerini yerine getirmeye muvafık olan tarikattır. Bu da İmâm'a göre Nakşibendiyye yolundan başka bir yol değildir. Çünkü bu yolun büyükleri tasavvufî yolda sünnet-i seniyyeye uymak ve bid'atlardan kaçınmayı düstur edinmişlerdir. Diğer tarikatlardaki riyazet ve mücahedelerin aksine Nakşibendilerde sünnet-i seniyyeye bağlılık ve bid'atlardan kaçınmak temel gayedir. Nitekim Hâce Bahâeddin Nakşibend (k.s) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Yolumuz en kısa ve yakın yoldur. Ancak sünnete sarılmak da gerçekten çok zordur.”²⁵⁴, “Yolumuzdan murad gönlün Allah'ı bilmesidir. Bu da başlangıçta uygun ameller ve makbul işlerle elde edilir.”²⁵⁵

İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatının büyüklerinin başkalarının sonda ulaştıkları semerelere başlangıçta ulaşmalarının, büyük neticelere erişmelerinin temelinde sünnete bağlılıkları ve bid'atlardan sakınmaları olduğunu belirtir. Bu tarikatın büyükleri bid'at ve sünnet-i seniyye konusunda o kadar hassastırlar ki semâ, raks, vecd gibi Hz. Peygamber (s.a.v) ve râşid halifeler döneminde olmayan şeylere kabul etmemişlerdir. Açık zikirten kaçınarak kalbî zikri emretmişler.

²⁵¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/285, mno.290.

²⁵² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/291-292, mno.290.

²⁵³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/791, mno.243.

²⁵⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/204, mno.278.

²⁵⁵ Mevlana Ali bin Hüseyin es-Safî, *Reşahat Ayne'l Hayat (Can Damlaları)*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, (İstanbul: Alem Yayıncılık, 2017), 325.

İslâm'ın başlangıcında bulunmadığından dolayı kırk günlük halvet²⁵⁶ yerine halk içinde halveti (halvet der encümen) tercih etmişlerdir.²⁵⁷

Nitekim Şah-ı Nakşibend'in açık zikir yapılan meclisleri terk etmesi üzerine bazı müridler onu eleştirmiş ve Şeyhi Emîr Külâl hazretlerine serzenişte bulunmuşlardır. Bunun üzerine Emîr Külâl hazretleri “Onda gördüğünüz her iş Allah'ın hükmüyledir” demiştir. Vefatından sonra da müridlerine Şâh-ı Nakşibend'e tâbi olmalarını emretmiştir.²⁵⁸

Sizin tarikatınızın esası nedir diye soranlara ise Şâh-ı Nakşibend'in cevabı şöyle olmuştur: “Toplulukta yalnızlık; Halvet der encümenidir. Zahirde halk, bâtında Hakk ile olmaktır. Bizim tarikatınızın esası sohbettir. Halktan uzaklaşmakta şöhret, şöhrette ise afet vardır. Hayır cemiyettedir. Cemiyet ise sohbette...”²⁵⁹

Mektuplarında Nakşibendi büyüklerinin önemini ve yüceliğini sık sık vurgulayan İmâm-ı Rabbânî, onların sözlerinin kalp hastalıklarına ilaç, nazarlarının manevi dertlere şifa, sohbetlerinin ise nur ve ışık olduğunu belirtir. Onlarla beraber olanlar bedbaht olmayacak, onların meclislerinde bulunanlar ümitsizliğe düşmeyecektir. Çünkü onlar Allah'ı hatırlatmakta ve onları tanıyan Allah'ı bulmaktadır. “Onların mükemmel teveccühleri sâlikleri, dünya ve ahiret ilgisinden kurtarır. Üstün himmetleri müridleri, imkânın eteklerinden Vücûb'un zirvesine yükseltir.”, “Onların dış görünüşlerine bakan aldanır, pişman olur. İç dünyalarını gören kurtulur, felah bulur.” Ancak tüm bu nisbetlere rağmen bazı sûfîleri, büyüklerin yolunu terk etmekle kalmayıp yaptıkları tahribatları tamir saymaları konusunda şiddetle eleştirmiştir. Bu kimseler nisbeti bulamayıp her yolu denediklerini iddia etmiş ancak neticede değerli cevherleri bırakıp çömlek parçalarına ulaşmakla sevinmişlerdir. Onların kalplerinin çocuklar gibi cevizle muz gibi ufak şeylerle tatmin olmuştur. Oysaki Nakşibendi büyüklerine Allah'tan gafil tek nefes almak bile son derece ağır gelirken²⁶⁰ onlar bu büyüklerin yolunu terk

²⁵⁶ Halvet: Yalnızlık, inzivaya çekilmek. Halktan uzaklaşıp kendi halinde yaşamak;

Kırk gün halveti: kırk gün bir yere kapanıp çile çıkarmak.

²⁵⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/557, mno.168.

²⁵⁸ Safî, *Reşahat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, 75-76.

²⁵⁹ Safî, *Reşahat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, 32.

²⁶⁰ Huş der dem: Alınan her nefeste hazır olmak. Yani her nefeste huzuru muhafaza etmek, Allah'tan gafil nefes almamak.

Şah-ı Nakşibend şöyle buyurmuştur: “Bu yolda terakkinin (ilerlemenin) temeli nefes üzerindedir. Her nefeste hale bakılmalı ve mazi ile istikbali düşünmekten uzak kalmamalıdır. Nefesin

etmiş ve hatta bazen onların uygun görmediği sesli zikir, semâ, raks gibi şeylerle tatmin olmayı arzulamışlardır. Bu yolun büyükleri hallerini şeriat hükümlerine uygun hale getirmişlerdir. Dinin değerli mücevherlerini bırakıp ceviz ve muz değerindeki hallere aldanmamışlardır.²⁶¹

İmâm-ı Rabbânî, Nakşibendiyye tarikatına girmek isteyen kimsenin ilk olarak itikadını düzeltmesi ve fikhî hükümleri öğrenerek onlarla amel etmesini şart koşturmuştur. Bununla beraber kâmil bir mürşitten zikir alarak vaktinin kalanını zikirle doldurmalıdır. İmâm: “Kendisi eksik olandan mükemmel bir şey meydana gelmez” diyerek zikrin kâmil ve kemale erdiren bir şeyhten alınması gerektiğini ve bu yüce tarikatın büyüklerinin ehemmiyetini bir kez daha vurgulamıştır.²⁶²

“Yüce Nakşibendi tarikatının büyükleri sünnet-i seniyyeye uygun yaşamayı ve azimle amel etmeyi kendilerine düstur edinmişlerdir... Bu büyüklere mürid olma yoluna giren kimse kıl kadar bile olsa onlara ters düşmekten kaçınmalıdır ki, onların kemâlâtından istifade edebilsin... Öncelikle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına göre akideyi düzeltmek gerekir. Sonra ikinci olarak fıkıh ilminde anlatılan farz, vacip, sünnet, mendup, helal, haram, mekruh ve şüpheli şeylerin ilmini tahsil ve bu bilgilerin gereği ile amel etmesi lazımdır. Bunun ardından üçüncü olarak tasavvuf esaslarını yerine getirmek gelmektedir.”²⁶³

“Bu yüce tarikatın büyükleri diğerleri gibi değildir. Onlar seyrü sülûke cezbe ile başlar, cezbe sırasında tattıkları manevi lezzet sayesinde yükseliş kaydederler. Bunların cezbe ve lezzetleri diğerlerinin mücahedelerinin yerini tutar.”²⁶⁴

Bu konuda Bahaeddin Nakşibend hazretleri de bu yolun esasının cezbe olduğunu belirtmişlerdir. Müridlerine zikri telkin etmiş, onları daima ilâhi lütfâ sarılmak, iyi amellerle meşgul olmak ve amelleri karşılığında beklenti içerisinde bulunmamak konusunda uyarılmışlardır.²⁶⁵

giriş ve çıkışında iki nefes arasını öyle muhafaza etmelidir ki hiç biri vücuda gafletle girip vücuttan gafletle çıkmasın. Safî, *Reşahat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, 31.

²⁶¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/558, mno.168; 1/792, mno.243; 2/682, mno.52.

²⁶² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/412, mno.84.

²⁶³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/779-780, mno.237.

²⁶⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/49, mno.260.

²⁶⁵ Safî, *Reşahat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, 79

3. 4. Sûfilerden Sadır Olan Şerîatın Zahirine Muhalif Bazı Hallere Karşı Tutumu

Tasavvuf tarihinin kuşkusuz en çok tartışılan konularından birisi şathiyyedir. Şatahat içeren söz ve davranışlar, sûfilerin yaşadıkları manevi hallerin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Görünürde şerîata aykırı olan bu ifadeler; tasavvuf düşmanlarının yanı sıra, bu konuda bilgisi olmayanlar ve bazı sûfiler tarafından da eleştirilmiştir.

Şamanlar ve bazı din mensupları tarafından ayinlerde ve trans durumunda, bazı anlamlı anlamsız sözler telaffuz edilmektedir. Garip manalar verilerek açıklanan bu şuuraltı sözler şathiyyelerin ilk örnekleri olarak kabul edilmiştir.²⁶⁶

Şath kelimesinin tasavvufî bir terim olarak kullanılması ise IX. ve X. yüzyıllara dayanır.²⁶⁷

Şathiye, kelime anlamı olarak sarsılmak, hareket halinde olmak, titreme; çelişkili ifadelerde bulunmak, gevezelik; mizah ve şaka yapmak, maskaralık; raks etme ve oyun oynama anlamlarına gelir. Bazı cümlelerde ise; pazarlıkta şath etti; fiyatı aşırı düşürdü ya da yükseltti. Deve şath etti; devenin hastalığı ortaya çıktı. Yarıшта şath etti; rakibini geçti. Şarabı şath etti; şarabı seyreltti veya inceltti, gibi anlamlarda kullanıldığı görülür.²⁶⁸

Türrehat/tammat olarak da isimlendirilen şathiyeler; dilin söylemek istemediği, kulağın dinlemekten hoşlanmadığı sözler olarak da tanımlanmıştır.⁶ çoğulu şatahattır. Anlaşılması güç, kapalı ve sembolik ifadeler için de kullanılır.⁵

Şath, edebiyatta, mübalağalı sözler içeren manzum ve mensur metinler için kullanılan edebî türlere de denir.²⁶⁹ Ayrıca, dudaklarda bir tebessüm uyandırmak amacıyla söylenen manzumeler için de şatahat ifadesi kullanılır.²⁷⁰

²⁶⁶ Cemal Kurnaz–Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 35.

²⁶⁷ Kurnaz-Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, 4.

²⁶⁸ Üzeyir Aslan, Fahri Ahmed Ve Şathiye Şerhi, *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, c.III, (Summer 2008), 121.

²⁶⁹ Aslan, *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 122.

²⁷⁰ Aslan, *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 122.

Tasavvuf tarihinde ise, tasavvuf ehlinin aşk, vecd²⁷¹ ve cezbe²⁷² halinde iken sarf ettikleri ifadeler şathiye denir.²⁷³ Manasını düşünmeden söylenen, akla ve şerîata aykırı gibi görünen bu sözler, sûfilerin Hakk'a serzenişi ya da nazı olarak da kabul edilir.²⁷⁴ Bu ifadeler görünüş itibarıyla saçma gelen, halkın anlayamayacağı ifadelerdir. Galebe,²⁷⁵ sekr²⁷⁶ ve gaybet²⁷⁷ gibi hallerin etkisiyle ortaya çıkan bu söz ve davranışlardan dolayı tasavvuf ehli zaman zaman eleştirilmiştir. Hatta tekfir edilenler de olmuştur.²⁷⁸

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'ye göre şatahat ifade eden sözler vecd halindeki sûfinin kalbinden dökülen ilahî sırlardır. Bu hali ancak derin ilme sahip olanlar anlayabilirler.²⁷⁹ Bu hali anlamayanlar çok defa sûfilere eleştirmişlerdir.

İbn-i Arabî'ye göre manevî haller şathiyata sebep olduğundan dolayı arifler kınanmazlar. Çünkü bu hallerde gözleri perdelenir, Rableri ve nefisleri hususunda cahil kalırlar, hemen ardından özlere döner ve tevazu hallerine bürünürler.²⁸⁰

İbn-i Haldun'a göre ise sûfiler, gaybet ve sekr hallerinde hissizleşirler. Cezbe ve tecelli²⁸¹ hallerinin etkisinden dolayı istem dışı sözler sarf ederler. Bu durumda olan sûfi, cebr halindeki kişiye benzediğinden dolayı ondan mükellefiyet kalkar. Bu durumdaki bir sûfinin manevî hallerini arz etmesi zor olduğu için, şayet bu sûfi

Ayrıca bkz: Kurnaz – Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiye*, 4.

²⁷¹ Vecd: Arapça bulmak manasında kullanılır. Sâlikin kalbinde istemsiz olarak beliren hallere; ruhundaki huşû haline vecd denir.

²⁷² Cezbe: Arapça, kendine çekmek manasında kullanılır. Kulun beşeri hallerden geçerek ilahî özellikleri kazanmasıdır.

²⁷³ Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbât'ı", *AÜİFD*, 8.

²⁷⁴ Kurnaz–Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiye*, 4.

²⁷⁵ Galebe: Arapça, Galip gelmek anlamındadır. Tasavvufta, sebebi bilinmeden sûfiye gelen bir haldir. Bu hal üzere olan sûfinin edebine riayet edilmez.

²⁷⁶ Sekr: Arapça, sarhoşluk anlamındadır. Kalbe gelen hâlin etkisiyle, salikin kendisini kaybetmesi halidir.

²⁷⁷ Gaybet: Arapça, bir şeyin başka bir şeyde kaybolması hali. Kalbin maddi âlem ile ilgisini kesmesi.

²⁷⁸ Necmettin Şeker, "Şatahat İfade Eden Söz ve Davranışların Dinî Temelleri", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, (2012), 156.

²⁷⁹ Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma': İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Altınoluk yy, 1417/1996), 369.

²⁸⁰ Süleyman Uludağ, "Şathiye", *TDV İslâm Ansk.* 38/371.

²⁸¹ Tecelli: Arapça, zahir olmak, açık olmak anlamlarına gelir. Kâşânî ve Cürçânî'ye göre; gaybden kalbe gelerek ortaya çıkan nura denir.

şerîata bağlı ve faziletli ise şatah ifade eden sözleri hoş görülmelidir. Tam tersi durumda olan sûfiler ise sözlerinden sorumlu tutulmalı ve tenkit edilmelidir.²⁸²

İsmâil Hakkı Bursevî, şathı, hakikatin özünden gönül ehlinin kalbine süzülen anlamlı kelimelere benzetir. Bu sözlerin söylenme maksadının Hakk'ın yüceliğini anlatmak olduğunu ifade eder. Bursevî'ye göre, Molla Câmî, Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadî-i Şîrâzî, gibi âriflerden sadır olan şatahat ifade eden sözlerin yanlış anlaşılması doğru değildir. Bunun yanı sıra sûfilerin, zahire göre amel eden insanları fitneye düşürecek söz ve davranışlarda bulunması da doğru değildir.²⁸³

Kalben manevi haller içerisinde olan ancak zahiren sakin olan sûfi, bu sözleri iradesi dışında söyler. Dıştan bakıldığında aşırı, akla ve şerîata aykırı görünen ama aslında tasavvufî bir hakikati ve halleri ifade eden sözlerdir. Bunlara; Hallac-ı Mansur'un "ene'l-hak", Muhyiddin-i Arabî'nin "Sizin tanrınız benim ayağımın altındadır" şathiyeleri örnek verilebilir.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre tarîkat ehlinde meydana gelen şerîata aykırı söz ve davranışların sebebi manevi sarhoşluk halidir.²⁸⁴ Bu hali yaşamayan kimselerin yaşıyormuş gibi taklit etmeleri sakıncalıdır. Her şeyin bir vaktinin olduğunu belirten İmâm, böyle bir kimsenin de vaktinde olgunlaşmamış her şey gibi bozuk olacağını niteler. Bu durum hem mutasavvıflar hem de şerîat âlimleri tarafından mazur görülmemiştir.²⁸⁵

İmâm-ı Rabbânî, meşayihden bazılarının sekr halinde bir şeyin sûreti ile hakikatini ayıramadıklarını, sûretin hakikat olduğunu zannettiklerini belirtir. Dolayısıyla salık tarafından sekr halinin verdiği sarhoşlukla şerîata aykırı sözler sarf edilebilir. İmâm, sekr halindeki salikin sûret ile hakikati ayıramamasını ayna-gök ve insan-yerküre metaforlarıyla izaha gerek duymuştur.²⁸⁶

İmâm-ı Rabbânî, bazı mutasavvıfların, kendileri de manevi halleri yaşadıkları halde, başka mutasavvıfların şathiyelerini kınadıklarını, onlara dil

²⁸² Kurnaz-Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiyeye*, 7.

²⁸³ Uludağ, "Şathiyeye", *TDV İslâm Ansk.* 38/371.

²⁸⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/370, mno.84.

²⁸⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/173, mno.23.

²⁸⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/387, mno.95.

uzattıklarını belirtmiştir. Şeyh Rükneddin Ebi'l-Mekârim ve Alâu'd-devle Simnânî'yi de örnek olarak göstermiş ve bu durumu hoş karşılamadığını vurgulamıştır.²⁸⁷

İmâm, sekr halini sahv²⁸⁸ haline tercih eden Bistamilerin aksine, sahv halini sekr halinden üstün görmüştür. Çünkü sekr halindeki kişi içinde bulunduğu halin baskın gelmesinden dolayı mazurdur. Nübüvvet kaynağından beslenen ve uyulması zorunlu olan şer'î hükümler, sahv halinden meydana gelmiştir. Bu hükümlere aykırı meydana gelen ifadeler ise sekr halinin neticesidir.²⁸⁹ Dolayısıyla tarikat ve hakikat ehlinin manevî seyr esnasında meydana gelen şerîata aykırı sözler sekr halinin sarhoşluğu ve bıraktığı tesirden dolayıdır. İmâm, sekr halinden sahv haline geçilmesi halinde bu aykırılıkların yok olup gideceğini belirtir. Çünkü siddîkiyet makamı altındaki tüm makamlarda sekr halinin meydana gelmesi mümkündür. Aksi takdirde seyr halindeki bir salikte şerîata muhalefet olacak bir durumun meydana gelmesi mümkün değildir.²⁹⁰

İmâm-ı Rabbânî, Mirza Hüsâmeddin Ahmed'e cevaben yazdığı mektubunda²⁹¹ sahv ve sekr hallerinin şerîat ile örtüşmesi, şatahat ehline yapılan eleştiriler ve şatahat içeren ifadelerin mahiyetine açıklık getirmiştir.

Konumuzun başında İmâm-ı Rabbânî'nin sahv halini sekr halinden üstün gördüğünü beyan etmiştik.²⁹² Ancak İmâm'ın burada kastettiği mutlak sahv hali değildir. Çünkü O'na göre mutlak (şerîatsız) sahv hali avamın işidir. Dolayısıyla şerîat ehlinin sahv halinden asla sekr halinin meydana gelmeyeceği iddiası büyük bir eksliklik olur. Sahv halinde bir miktar sekr halinin bulunması tabiidir. Şatahat içeren ifadelerin kim kullanırsa kullansın kaynağının sekr hali olduğu bilinmelidir. İmâm, Bâyezid-i Bistâmî'nin "Benim sancağım Muhammed'in sancağından yüksektir" sözünü de bu bağlamda açıklamaktadır. Sekr halinin birçok mertebesi bulunduğunu ifade eden İmâm, sekr mertebesinin artmasıyla meydana gelecek

²⁸⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/293, mno.291

²⁸⁸ Sahv: Sâlikin, aşk, veacd, cezbe gibi haller neticesinde yaşadığı manevî sarhoşluk hali.

²⁸⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/387-389, mno.95.

²⁹⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/236-238, mno.41;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/107, mno.41.

²⁹¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/572-586, mno.120.

²⁹² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/387-389, mno.95.

hallerin de o kadar çok ve ağır olacağını beyan etmektedir. Sahvı sekre tercih etmekteki gayenin, sahv halinin galip gelmesi; sekr halinin tercihindeki gayenin de, sekrin galip gelmesi olarak açıklamaktadır. İmâm, ne mutlak sahv ne de mutlak sekr halinin tercih edilmesinin doğru bulmamaktadır. Çünkü herhangi birinin mutlak olarak tercihinin neticesini afettir.²⁹³

İmâm-ı Rabbânî, ehli tasavvufun seyr halinde yaşadıklarına ispat isteyenlere karşı bu konuda delil aramanın yersiz olduğunu vurgular. Çünkü Allah'ın seçkin kullarının seyr ü sülûk anında yaşadıkları, kendi vicdanları ile ilgilidir. Başka hiçbir şeye yönelik değildir. Seyr ü sülûk esnasında yaşanan tüm haller salike, Hakikatlerin toplayıcısı olan Hazreti Peygamber'in (sav) tavassutu ile gelmektedir.²⁹⁴ Şerîatsız seyr ü sülûk ve cezbe hallerinin neticesinin harap olacağını iddia etmekte ve şu sözleriyle desteklemektedir:

“Hindu ve dinsizlerin birçoğunda cezbe görmüşümdür. Ancak şerîatın sahibi Hz. Peygamber' (sav) bağlılık ile bezenmiş olmadıkları için, cezbenin sadece suretinden nasipleri vardır, halleri harap ve sonuçsuzdur.”²⁹⁵

İmâm-ı Rabbânî, sahv hali içerisindeki sekr halinin kalıntılarını *tuz* metaforuyla açıklar. Zâhiri anlamı dışındaki haller ve sırların ifşası her vakit kâmil mürşitler tarafından kullanılagelmiştir:

“Sekrin kalıntılarında bir bölümü de, sırları ifşa etmenin, övünç duymanın ve çalım atmanın caiz olmasıdır. Başkalarına karşı üstünlük iddiasında bulunmak da sekrdir. Şayet katışıksız bir sahv hali olsa sırları ifşa etmek küfür olurdu. Başkasından üstün olduğuna inanmak şirk sayılırdı. Sahv içinde sekrin bir nebze kalıntısı, yemeği terbiye eden tuz mesabesinde. Binaenaleyh şayet tuz olmamış olsaydı yemek lezzetsiz olurdu.”²⁹⁶

Sahv erbabının önderi olarak nitelendirdiği Cüneyd-i Bağdâdî' nin sahvı sekreden üstün görmesine rağmen oldukça fazla sekr ifadesi bulunduğuna dikkat

²⁹³ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/584, mno.120.

²⁹⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/572-574, mno.120.

²⁹⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/575, mno.120.

²⁹⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/584-585, mno.120.

çekmiş ve ona “Bilen de O, bilinen de! Suyun rengi kabının rengidir. Hâdis (mahlûk) kadîm (hâlik) ile birleştiğinde bir eseri kalmaz!”²⁹⁷ örneğini vermiştir.

Şatahat içeren ifadeleri eleştirenler hakkında beyanlarda bulunan İmâm, kendisinin de yazdığı mektupları dolayısıyla eleştirildiğini, yazdıklarının mutlak sahv olarak zihinlere yerleştiğini belirtir. Böyle bir iddianın haram, tutarsız ve çirkin olduğunu; sekr karışmadan mutlak sahv haliyle bu minvalde ilmi bilgiler yazmak isteyenlerin tesirli olamayacağını iddia etmiştir:

A dostum bu bir şaka değil, ancak

Garabet harikası, acayip sözdür²⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî, şatahat ifade edenlerin eleştirilmesi hususunda acımasız davranılmasını hoş görmemiştir. Tarikat şeyhlerinin bu tür ifadeleri hemen her vakit kullanmaktadırlar. Dine aykırı görülen ifadelerin Müslümanı itham etmeden zahiri anlamıyla izah edilmesinin, şeriatla uyuşur şekilde beyan edilmesinin en doğru davranış olduğunu belirtir. Şeriate aykırı bir söz sarf eden bir kimseyi eleştirmenin üslubunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Şayet bir şahıs zahiri itibari ile şeriat ilimlerine ters düşen bir sözü söylemişse onun kimliğine bakılır. Dinsiz ve zındığın biri ise sözü reddedilir, yorumlanmaya çalışılmaz. Şayet Müslüman ise, Allah Teâlâ’ya ve Resûlü’ne iman etmiş biri ise, onun sözünü doğru bir şekle sokmaya ve güzel bir şekilde yorumlamaya çalışmak gerekir. Sözün sahibinden sorunu gidermesi istenir. Şayet sorunu gidermekten aciz kalırsa ona nasihat etmek gereklidir.”²⁹⁹

3. 5. Tecdid Hareketi Ve Müceddidliği

Sözlükte yenileme, yenilenme, tazelenme³⁰⁰ anlamlarına gelen tecdid kelimesi, terim olarak bir şeyi veya bir işi yeni bir yöntemle ve aslına uygun olarak yenileme faaliyetine denir. Tecdid faaliyetini gerçekleştiren kişiye *müceddid* denir.

²⁹⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/585, mno.120.

²⁹⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/585, mno.120.

²⁹⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/585-586, mno.120.

³⁰⁰ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 381; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, (PDF: trhsz.) 1256.

Tecdid, içine fesat ya da şüphe karıştığı düşünülen abdest, nikâh ve akîde konuları gibi yenileme ihtiyacı duyulan alanlarda kullanılmıştır. Ancak dinin tamamını kapsayan kullanım alanı özellikle son iki asırda dinde tecdid veya dinde yenilenme gibi anlamlar üzerinden içerik kazanmaya başlamıştır.³⁰¹ Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus tecdid (yenileme-ıslahat) ile teceddüd (yenilenme-modernizm) kavram ve faaliyetlerini birbirine karıştırmamaktır.³⁰² Çünkü dinin tecdidi, dindeki bazı ilkelerin çıkarılıp yerine başka ilkelerin eklenmesi şeklinde dinin yeniden tanımlanması (dinde reform) demek değildir. Zaman içerisinde zayıflayan dini ihyâ etmek, dinle irtibatı yeniden güçlendirmek,³⁰³ insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetini açıklamak ve öğretmektir.³⁰⁴

Tecdid hareketi dinin yeniden tefsiri olmadığı gibi müceddidler de dinde teceddüd yapmaz aksine dini aslına dönüştürme gayretinde bulunurlar. Müceddid, dini, sünnete aykırı olan bid'atlardan, inanç, amel ve sözlerden temizleyerek ilahî mesajı saf haliyle insanlara açıklamayı amaçlar. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından tebliğ edilen din ile hayat arasındaki irtibatı canlandırır. Bir asırda birden fazla müceddid olabildiği gibi, bir müceddidin müçtehit olması da şart değildir. İslâm âleminde İmâm-ı Ebu Hanîfe, İmâm-ı Eş'ârî, İmâm-ı Şafîî, Ebu Bekr Bakillânî, Kâdı Beydâvî, İmâm-ı Suyûtî, İmâm-ı Gazâlî, Abdulkadir-i Geylânî ve İmâm-ı Rabbânî gibi bazı âlimler tecdid faaliyetinde bulunan müceddidler olarak bilinmektedirler.³⁰⁵ Anlaşıldığı üzere tarih boyunca tecdid hareketi, âlimler tarafından bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Tecdid hadisi olarak bilinen "Allah her senenin başında bu ümmete dinini tecdid edecek birini gönderir"³⁰⁶ hadisinin ise

³⁰¹ Tahsin Görgün, "Tecdid" *TDV İslâm Ansk.* 40/234.

³⁰² Hayreddin Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, (PDF: İz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2009), 39.

³⁰³ Görgün, "Tecdid" *TDV İslâm Ansk.* 40/234.

³⁰⁴ Mustafa Ertürk, "Tecdid Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1997, 10/130.

³⁰⁵ Ekrem Buğra Ekinci, İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. (İstanbul: 2018, Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yayınları), 121.

³⁰⁶ Hadis metninin tenkidi için bkz: Mustafa Ertürk, "Tecdid Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1997, 10/130.

Asr-ı Saâdet'ten sonra ortaya çıkan tecdid hareketlerinin gelişmesi ve şekillenmesi açısından önemli bir kaynak oluşturduğu görülmektedir.³⁰⁷

İmâm-ı Rabbânî sosyal ve siyasal açıdan oldukça karışık bir dönemden geçen (H. XI. ve M. XVI. asra denk gelen)³⁰⁸ Hindistan bölgesinde Müslümanlığın zayıfladığı ve tahrip edildiği bir coğrafyada müceddid sıfatıyla vasıflandırılmıştır.

Mürşidi Hâce Bâkî Billah, İmâm-ı Rabbânî hakkında yazdığı bir mektupta onun müceddidliğine şöyle işaret etmiştir: “Sirhind'den Ahmet isminde ilmi çok, ameli güçlü bir yiğit birkaç gün bizimle oturup kalktı. Onda çok ilginç haller müşahede edildi. Muhtemelen cihanın kendisiyle aydınlanacağı bir lamba olacak.”³⁰⁹

Dönemin önde gelen âlimlerinden biri olan Abdülhakîm Siyalkutî³¹⁰, İmâm-ı Rabbânî'yi “Müceddîd-i elf-i sâni” (ikinci bin yılın müceddidi) sıfatıyla vasıflandırmıştır.³¹¹

İmâm-ı Rabbânî de bazı mektuplarında kendisini müceddid olarak nitelendirmiştir:

“ Benim yaratılışıma bağlanan bu işle beraber bana büyük bir iş daha havale edilmiştir. Benim varlığımdan maksat şeyhlik, müridlik veya halkı irşad ve kemale erdirmek değildir. Bunlar anlatmak istediğim muamelenin dışındadır. Bu muamele sayesinde münasebeti olan herkes feyiz almakta, münasebeti olmayan alamamaktadır. Bu muameleye nisbetle tekmil ve irşad muamelesi yola atılmış çer çöp kabilindedir. Bâtınî muamelelerin karşısında peygamberlerin davetinin yeri de aynen bunun gibidir.

Peygamberlik makamı her ne kadar sona ermiş olsa da, kendilerine bağlılıkları ve veraset yoluyla, peygamberlerin kâmil tâbileri için de nübüvvetin kemâlâtından ve özelliklerinden pay bulunmaktadır.”³¹²

³⁰⁷ Gümüšoğlu, İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Hareketinde Ehl-i Sünnet İtikadının Önemi, *FÜİFD*, 20.

³⁰⁸ H.11 ve M. 16. yüzyıllara tekabül eden dönem.

³⁰⁹ Kışmî, *Berekât*. çev. A. Faruk Meyân, 150.

Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 22.

³¹⁰ Tefsir, kelâm, dil, belâgat ve mantık alanlarında hâşiyeleriyle tanınan Hindistanlı âlim.

³¹¹ Kışmî, *Berekât Zübdetü'l-Makâmât*. çev. A. Faruk Meyân, 150;

Ekinci, İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği, 122.

İmâm-ı Rabbânî, kendi dönemi hicri ikinci bin yıla tekabül ettiğinden dolayı gelecek olan müceddidin önceki müceddidlerden daha fazla bilgi ve kemal sahibi olacağını iddia eder. Bu ikisi arasındaki farkı yüz rakamı ile bin rakamı arasındaki farka benzetmiştir:

“Ayne’l- yakîn ve hakka’l- yakîn hakkında ne diyebilirim ki? ... Bu bilgiler nübüvvet kandilinin nurlarından iktibas edilmiş ve ikinci bin yılın yenilenmesiyle yepyeni bir parlaklığa kavuşmuştur. Bu bilgilerin sahibi ikinci bin yılın müceddididir... Bu kimsenin bilgileri âlimlerin ve velilerin bilgilerinin ötesindedir. Hatta şunu diyebiliriz ki, bunların bilgileri onun bilgileri yanında öze kıyasla kabuk mesabesindedir.

Bundan önce her yüz senenin başında bir müceddid gelmiştir. Fakat yüz yılın müceddidi bin yılın müceddidi gibi değildir. Bu ikisi arasındaki fark yüz rakamıyla bin rakamı arasındaki fark gibidir. Belki bundan da fazladır.”³¹³

İmâm’a göre müceddid: “Aralarında kutup, evtâd, abdâl ve müctebâ bulunsa da, kendi dönemi boyunca bütün ümmete feyizlerin akmasında aracılık eden kimsedir.”³¹⁴ Oğlu Şeyh Muhammed Sâdık’a yazdığı mektubunda şerîatın ihyâsı ve tecdidi için bir müceddidin gerekliliğinden şöyle bahsetmiştir:

“Yavrum, şu zaman öyle bir zamandır ki, geçmiş ümmetlerde böyle karanlıklarla dolu bir zamanda şerîatın ihyâsı ve tecdidi için ülülazim bir peygamber gönderilirdi. Ümmetlerin en hayırlısı ve son Peygamber’e (s.a.v) bağlı olan bu ümmetin âlimlerine ise İsrâiloğullarının peygamberlerinin rütbesi verilmiştir. Peygamberlerin varlığı yerine âlimlerin varlığı ile yetinilmiştir.

Bu nedenledir ki, her yüz senenin başında şerîatın ihyâsı için bu ümmetin âlimlerinden bir müceddid gelmesi kesinleşmiştir. Özellikle de bin sene geçtikten sonra... Zira bin senelik süre geçmiş ümmetlerde, herhangi bir peygamberle yetinilmeyip, ülülazim bir peygamberin gönderiliş zamanıdır. Bu vakitte gelecek olan müceddidin, geçmiş ümmetlerdeki ülülazim

³¹² *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/470. mno.6.

³¹³ *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/464-465. mno.4.

³¹⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/465. mno.4.

peygamberlerden birinin yerini tutabilmesi için âlim, arif ve tam bilgili olması gerekir.”³¹⁵

İmâm, düşüncelerini yönetici, âlim, sûfi gibi toplumun her kesimine mektuplar göndererek ifade etmiştir. Dönemin devlet adamı Ekber Şah’ın Ehl-i sünnet esaslarına aykırı olan uygulamalarına karşı çıkarak, meydana gelen tahribat ve yozlaşmanın ıslah edilmesine öncülük etmiştir. İmâm-ı Rabbânî’nin hayatı ve mektupları incelendiği takdirde tecdid hareketini ve müceddid sıfatını layıkıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Tecdid hareketinin oluşumunu itikadî konularla temellendirmiştir. İmâm, bir taraftan Şîa hareketinin propagandalarına karşı Ehl-i Sünnet esaslarının önemine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan da nübüvvet müessesesini zayıflatmaya çalışanlarla mücadele etmiştir.³¹⁶

İmâm-ı Rabbânî’nin müceddidliği tek bir alanla sınırlı kalmamıştır. Tasavvufi ilimlere farklı ıstılahlar ve yenilikler getirmiş, itikat ve fıkıh konularını da yeniden yapılandırmıştır. Uzun zamandır şerîat ve tasavvuf arasında müşahede edilen uzaklığı bertaraf etmeye çalışmıştır. Çünkü müceddid, yenileyici vasfının yanında esaslı değerleri korumakla da sorumludur.³¹⁷ Bu bağlamda İmâm’ın tecdid hareketini iki grupta ele almamız mümkündür:

- a) Tasavvufu, felsefeciler ve Berahime³¹⁸ gibi sapıklıklarından sızmış olan kir ve pisliklerden temizleyip, sağlam ve esaslı İslâm tasavvufunu oluşturmuştur. Tasavvuf esaslarına uymayan ve şerîata aykırı olan uygulamaların tasavvuf adı altında geçerlilik kazanmasına izin vermemiştir.
- b) Halk arasında yaygın olan cahiliyeye ait her türlü dalâlet ve bid’atlarla mücadele etmiştir. Bey’at ve irşad sistemiyle insanları şerîata uyma konusunda canlandırmıştır. Bu tecdid hareketiyle Onun terbiyesinde yetişmiş binlerce müridi, Orta Asya ve

³¹⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/771. mno.234.

³¹⁶ Gümüšoğlu, İmâm-I Rabbânî’nin Tecdid Hareketinde Ehl-İ Sünnet İtikadının Önemi, *FÜİFD*, 17.

³¹⁷ Ekinci, İmâm-ı Rabbânî’nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği, 123.

³¹⁸ Hindistan’da kutsal metin kabul edilen Vedalar’ın yorumu mahiyetinde Brahmanalarda yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlarca temsil edilen dinî yapı.

Hindistan'ı karış karış dolaşarak, insanların ahlak ve inançlarını düzeltmek amacıyla gelen her türlü gayreti sarf etmişlerdir.³¹⁹

İmâm-ı Rabbânî, bid'atlara karşı olan duruşuyla, dine kimsenin yenilik getiremeyeceğini ve yine kimsenin peygamber ile kıyaslanamayacağını vurgulamıştır. Bid'at ve hurafelerle olan mücadelesi, müridleri ve halifeleri tarafından devam ettirilmiştir. Ayrıca mutasavvıf olmasına rağmen tecdid hareketinin merkezine fikhî dâhil etmesi, bid'atlar konusundaki titizliği ve şeriatla kaynaşmış bir tasavvuf anlayışı geniş bir kitle tarafından benimsenmiş, kendisi bu faaliyetleriyle de tanımıştır. Neticede İmâm'ın müceddidliği genel olarak geniş bir kitle tarafından kabul görmüştür.

3. 6. İslâm Dinini Yayma Gayreti

İmâm-ı Rabbânî, İslâm tarihinde ciddi bir kitleye ulaşarak önemli tesirler bırakmış bir âlim ve sûfidir. Dönemin müslümanlarının bid'at ve hurafelerle iç içe yaşadıkları İslâm anlayışını değiştirmeyi ve İslâmiyet'i geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlamıştır. Yaşadığı dönemin yöneticilerinin İslâm'a aykırı davranışlarına sessiz kalmamış, onları sık sık eleştirmiştir. Onun tecdid hareketindeki asıl gayesi içinde bulunduğu bölgeye göre şekillenmiş olan İslâm dinini düzgün bir zemin üzerine oturtmak, hurafe ve bid'atlardan arınmış olan İslâmiyet'i yaymaktır.

İmâm, İslamiyet'in son bir asırda garip bir halde olduğundan, İslâm diyarı olarak vurguladığı Hindistan bölgesinde İslâmiyet'in layıkıyla yaşanması gerekirken, sözde inananların kâfirler gibi muamelelerde bulunmalarından esefle bahsetmektedir. İslâmiyet'ten eser kalmaması için gayret sarf eden ciddi bir kitle olduğunu belirten İmâm, öyle ki bu kitle tarafından İslâm'ın temel esaslarından birini yerine getiren bir Müslümanın sonunun ölüme kadar vardırılabileceğini vurgular.³²⁰

İmâm, bir bölgede İslâmiyet'in güçlenip yayılması için dönemin hükümdarlarının bu konuda çok büyük önem arz ettiklerini vurgular. İmâm'ın böyle düşünmesinin sebeplerinden birinin dönemin Hindistan Padişahı Cihângîr olduğu

³¹⁹ Karaman, *İmâm-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, 39.

³²⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/364, mno.81;

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî'de Şeriat ve Tasavvuf*, çev. Süleyman Derin vd., 144.

düşünülmektedir. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde camilerin yıkılmasına ve İslâm'a aykırı davranışlarda bulunulmasına göz yuman Cihângîr, İmâm tarafından sık sık eleştirilmiştir. Nitekim Cihângîr, İmâm-ı Rabbânî'yi, onun ilmi faaliyetlerinden rahatsız olanların aleyhinde söyledikleri sözlerinden dolayı hapse attırıştır. Ancak daha sonra serbest bırakmış ve uzun yıllar sohbetinde bulunmuştur. O dönemin en meşhur Müslümanlık alametlerinden biri olan sığır kesmek, İslâmiyet'i reddedenlerin de en belirgin özelliği haline gelmiştir. Öyle ki İmâm, kâfirlerin fidye vermeyi bile kabul edebileceklerini ancak sığır kesmeyi kesinlikle reddedeceklerini belirtir. Uzun yıllar İmâm'ın sohbetinde bulunan Cihângîr, putların kırılması, sığır kesilmesi ve camiler inşa edilmesini emrederek o bölgede İslâmiyet'in yayılmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bir hükümdarın bu derece İslâmiyet'e bağlanmasında şüphesiz ki İmâm-ı Rabbânî'nin sohbetlerinin gücü inkâr edilemez bir gerçektir.³²¹

İmâm-ı Rabbânî, mektuplarıyla dönemin yöneticilerini, müridlerini ve dostlarını İslâm üzere yaşamaları ve İslâm dinini yaymaları hususunda uyarmış ve sık sık çağrıda bulunmuştur. Mektuplarının yanı sıra halifeleri aracılığıyla da İslâmiyet'i yaşamak ve yaymak konusundaki fikirlerini farklı bölgelere ulaştırmayı başarmıştır.

İmâm, İslâm dininin diğer tüm dinlerin özü olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı İslâm dinine iman etmek ve hükümlerini yerine getirmek aslında tüm dinlerin hükümlerini yerine getirmek demektir. Dolayısıyla bu dinin hükümlerine riayet edenler ümmetlerin en hayırlısı olacaklardır. Aynı şekilde bu dinin hükümlerini ve Hz. Peygamber'i (s.a.v) inkâr edip yalanlamak da diğer tüm dinlerin hükümlerini yalanlamakla eş değerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i (s.a.v) ve onun getirdiği dinini hükümlerini inkâr eden ümmet en şerli ümmettir.³²²

3. 7. Kayyûmluk

İmâm-ı Rabbânî'nin tasavvuf ilmine eklediği terimlerden biri olan *kayyûm* kavramıdır. Sözlükte “ayakta durmak, sebat etmek, bir işin idaresini üstlenmek,

³²¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/364, mno.81;

Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 143-144;

³²² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/354-355, mno.79;

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî'de Şeriat ve Tasavvuf*, çev. Süleyman Derin vd., 137.

gözetmek, korumak” anlamlarına gelen kıyâm kelimesinin kökünden mübalağa ifade eden bir sıfattır.³²³

Tasavvufta genellikle kutbü'l-aktâb ve kutb-i medâr³²⁴ olarak nitelendirilen kişiye İmâm'ın, kayyûm demeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır.³²⁵ Ancak bir mektubunda İmâm, Müceddid-i Elf-i Sâni kavramını kayyûm kavramı ile aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Bu makamın Abdulkâdir Geylânî'den (ö. 562/1166) sonra sadece kendisine verildiğini belirtmiştir.³²⁶

İmâm-ı Rabbânî, kayyûmiyet terimini; Kayyûmiyet-i cemî-i eşyâ (bütün âlemin dayanağı ve varlık kaynağı) olarak zikreder.³²⁷ Ona göre kâmil bir veli bir noktadan sonra Allah'ın halifesi olmasından dolayı eşya üzerindeki tasarrufa tavassut³²⁸ etmektedir. İmâm, bu makamın esasen ülü'l-azm peygamberlere ait olduğunu fakat kâmil velilere veraset yoluyla verileceğini belirtir.³²⁹

Kayyûm, Allah'ın (c.c) yeryüzündeki veziridir. Yaratılmışların ihtiyacını giderme işi kayyûma bırakılmıştır.³³⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen emanet kayyûmiyettir:

*“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik ama onlar bunu yüklenmek istemediler. Ondandır korktular ve onu insan yükledi.”*³³¹

*“Hani Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti.”*³³²

Ayette belirtildiği üzere Allah (c.c) yeryüzünde kendisine bir halife seçmiş ve ona emanet yüklemiştir. İmâm'a göre bu emanet, Allah'a vekâleten Kayyûmiyet-i

³²³ Bekir Topaloğlu, “Kayyûm” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/108-109.

³²⁴ Kutbü'l-aktâb ve kutb-i medâr ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Ateş, “Kutub”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/498-499.

³²⁵ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 125.

³²⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/615. mno.122.

³²⁷ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 124.

³²⁸ Tavassut: araya girme, aracılık etme, arayı bulma.

³²⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/636.

³³⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/636.

³³¹ Ahzâb Sûresi, 33/72.

³³² Bakara Sûresi, 2/30.

cemî-i eşyadır. Allah'ın katından seçtiği bir kuluna Zâtî tecelli ile Zât'ından bir numune bağışlamasıdır.³³³

İmâm-ı Rabbânî, bir sabah namazından sonra tefekkür halinde iken kayyumluk cübbesinin kendisinden alınarak başka bir cübbenin verildiğini belirtirken, kayyûmluk cübbesinin ise kendisinden ayrılarak oğlu Muhammed Ma'sûm'a verildiğini söyler.³³⁴ İmâm-ı Rabbânî'den sonraki bazı âlimler İmâm'a *Kayyûm-i Evvel*, oğluna ise *Kayyûm-i Sâni* lakabını vermişlerdir.³³⁵

4. HZ. PEYGAMBER'E VE ASHÂBINA BAĞLI BİR TASAVVUF ANLAYIŞI

Allah Teâlâ, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış ve yeryüzüne yüce bir gayeye binaen göndermiştir. İnsanları ve cinleri kendisine ibadet etmeleri için göndermiş ve nasıl yapacakları konusunda akıl nimeti vermiştir. Bunun yanı sıra onlara rehberlik edecek peygamberler de göndermiştir. Şüphesiz peygamberler Allah Teâlâ'nın emriyle hareket etmişlerdir ve Yüce Allah peygamberleri itaat edilmek üzere göndermiştir. Nitekim birçok hadis-i şerifte ve Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette peygamberlere itaat emredilmiştir. Peygambere biat etmek Allah'a biat etmekle eş tutulmuştur:

*“ Kim Resûl'e itaat ederse, hiç şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur ”*³³⁶

*“ Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. ”*³³⁷

“Sana yeminle bağlılık sözü verenler (biat edenler) gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a

³³³ İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri*, çev. Necdet Tosun, s.214.

³³⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*,3/517. mno.104.

³³⁵ Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, 126.

³³⁶ Nisâ Sûresi, 4/80

³³⁷ Nisâ Sûresi, 4/64

verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”³³⁸

“Hayır, Rabbine and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık konusunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde bir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”³³⁹

“Nakledildiğine göre Abdullah b. Zübeyr (r.a) ile ensardan Harre adında bir komşusu arasında arazi ve su meselesi yüzünden bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine davalarının çözümü için Hz. Peygamber’e başvururlar. Hz. Peygamber (s.a.v), Zübeyr’e (r.a):

-Ey Zübeyr! Bahçeni önce sen sula, sonra suyu komşuna gönder, buyurdu.

Zübeyr'in (r.a) davalısı olan komşusu:

-Ey Allah'ın elçisi, halanın oğlu olduğu için mi bu şekilde hüküm veriyorsun? deyince Allah Resûlü'nün (s.a.v) yüzünün rengi değişti ve şöyle buyurdu:

-Ey Zübeyr, bahçeni sula, sonra duvara dönünceye kadar suyu tut, hapset. Sonra da suyu komşuna gönder.

Böylece adam Hz. Peygamber'i (sav) öfkelendirince, Hz. Peygamber de Zübeyr'in (r.a) hakkını açık bir çözümle vermiş oldu. Hâlbuki Hz. Peygamber (sav) daha önce her ikisi için de daha uygun olan bir duruma işaret buyurmuşlardı.

Zübeyr (r.a) der ki: İşte;

‘Hayır, Rabbine and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık konusunda seni hakem kılıp... iman etmiş olmazlar.’ ayeti bu konuda nazil olmuştur.”³⁴⁰

İmâm-ı Şâfiî, Hz. Peygamber’e (s.a.v) itaat etmenin farziyetinin sadece onu görenleri kapsamayıp, kıyamete kadar gelecek olan bütün insanların sorumlu olduğunu

³³⁸ Fetih Sûresi, 48/10

³³⁹ Nisâ Sûresi, 4/65.

³⁴⁰ Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bedrettin Çetiner, Bekir Karlığa. (PDF: Çağrı Yayınları, trhsz.), 886.

söylemektedir.³⁴¹ “Peygamber size neyi emrederse onu tutun, size neyi yasaklarsa onu da bırakın.”³⁴² ayeti ile de Allah Teâlâ’nın müminlere, Hz. Peygamber’in (s.a.v) emirlerine riayet etmeyi, yasakladıklarından da kaçınmayı emrettiğini belirtmektedir.³⁴³

“Buhârî’nin Ebû Hureyre’den (r.a) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

-Ümmetimin hepsi cennete girecektir. Ancak imtinâ³⁴⁴ edenler girmeyecektir.

Sahâbîler:

-Ya Resûlallah! Kimler imtinâ edecekler? diye sordular.

Resûlullah (s.a.v):

-Her kim bana itaat ederse cennete girecektir. Her kim de bana asi olursa o da (davetimi kabulden ve emirlerime itaatten) çekinip imtinâ etmiş olur (ve cennete giremez). buyurdu.”³⁴⁵

Peygamberler insanları dalaletten hidayete erdirmek üzere yol göstermek ve örnek olmak amacıyla gönderilmişlerdir. Hz. Peygamber ise peygamberler silsilesinin sonucusudur ve yeryüzünde evrensel kılınmıştır. Hz. Peygamber belirli bir zamana ya da mekâna has kılınmamıştır. Tüm insanlığa ve tüm dünyaya tebliğde bulunmuştur. Sahâbe-i Kiram başta olmak üzere İslâm âlimleri ve mutasavvıflar hakikat membaı olan Hz. Peygamber’e tabiîyeti esas gaye edinmişlerdir. Sûfîlerin büyük bir kısmı Kur’an ve sahih hadislere dayanan Peygamber tasavvurunu temel alırken diğer bir kısmı ise uydurma hadislere ve asılsız hikâyelere dayanan bir Peygamber anlayışını kabul etmişlerdir. İmâm-ı Rabbânî gibi sünnî tasavvuf anlayışını benimseyen mutasavvıflar Hz. Peygambere tabiîyet konusunda asla taviz vermemiş, ayet ve sahih hadislerle Hz. Resûlullah’a (sav) itaatın önemini açıklamayı şiar edinmişlerdir.

³⁴¹ Celâleddin es-Süyûti, *Miftâh ’ul-Cenne fi ’l-İhticâc bi ’s-Sünne; Sünnetin Dindeki Yeri*, çev. Ali Kaya. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 86.

³⁴² Haşr Sûresi, 59/7.

³⁴³ Süyûti, *Miftâh ’ul-Cenne fi ’l-İhticâc bi ’s-Sünne*, çev. Ali Kaya, 84.

³⁴⁴ İmtinâ etmek: Yüz çevirmek, sakınmak, uzaklaşmak.

³⁴⁵ Ebu Abdillâh Muhammed ibn İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu ’s-Sahîh; Sâhîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu, (PDF: Ötüken Yayınları, İstanbul,1989) 15/7143.

İmâm-ı Rabbânî, tasavvufî hayatın esas menbaı olan Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve onun örneklğine Mektûbât'ında çokça yer vermiştir. Tasavvufî hayatı şeriat ve sünnet ışığında şekillendirirken ve Hz. Peygamber'in zühd hayatından sahih hadislerle örneklendirmiştir. Bu durumu İmâm-ı Rabbânî Mektûbât'ında şöyle izah etmektedir:

“Ebedi saadet ve kurtuluş genelde bütün peygamberlere, özelde de bütün peygamberlerin en üstünü olan Resûl-i Ekrem Efendimiz'e (s.a.v) tâbi olmaya bağlıdır.”³⁴⁶

“Fazilet O'nun sünnetine tâbi olmaya ve meziyet onun şeriatını tatbik etmeye bağlıdır. Resûlullah'ın (sav) sünnetine uymanın zerresi, tüm dünya zevklerinden ve ahiret nimetlerinden sayılamayacak derecede daha değerlidir. Çünkü sünnete uymak, Cenâb-ı Hakk'ın razı olduğu bir iştir.”³⁴⁷

İmâm-ı Rabbânî, Hz. Resûlullah'a (sav) tâbi olarak yapılan herhangi bir davranışın, O'nun sünnetine uymadan yapılan bin senelik ibadetten daha üstün olacağını vurgulamıştır. Büyük küçük bütün işlerde Hz. Peygamber'e (s.a.v) tâbi olmadıkça yapılanları baştan sona gaflet olarak nitelendirmiş ve çölde görülen seraba benzetmiştir.³⁴⁸

Dünya ve ahiret mutluluğunun iki cihan efendisi Hz. Peygamber'e (sav) tâbi olmakla mümkün olduğunu beyan eden İmâm-ı Rabbânî, felsefecileri eleştirdiği mektubunda şöyle buyurmaktadır:

“ Felsefecinin basiret gözü sevgili Peygamberimize (s.a.v) tâbi olmakla müşerref olmadığından, Vacip Teâlâ'nın mertebesi şöyle dursun, emir âleminin hakikatinden bile habersiz kalmıştır. Onun kıt bakışı 'hak âlemi' ile sınırlıdır. Hatta bundan bile tam haberdar değildir. ... Felsefeciler, kıt bakışları sebebiyle, topladıkları birkaç çanak çömlek parçasını cevher zannetmişlerdir. Emir âleminin beş cevherini kavramak ve onların hakikatine

³⁴⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/608, mno.191.

³⁴⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/446, mno.114;

Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/223, mno.114.

³⁴⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/608, mno.191.

vakıf olmak, ancak peygambere tâbi olanlar arasında kâmil kişilere nasip olur.”³⁴⁹

İmâm-ı Rabbânî, dünya ve ahiret saadetinin yalnızca Hz. Peygamber’e (s.a.v) tâbiyyetle, Kur’an ve sünnetin pratik hayata geçirilmesiyle mümkün olacağını birçok mektubunda beyan eder:

“ Bilmelisin ki, dünya ve ahiret saadetini elde etmek yalnızca, iki cihan efendisi Resûl-i Ekrem’e (sav) tâbi olmaya bağlıdır. O’na tâbi olmak ise; İslâm’ın hükümlerini yerine getirerek insanlar arasında uygulamakla, küfrün zararlı etkilerini ortadan kaldırarak iptal etmekle, havastan ve avamdan onu söküp atmakla ancak mümkün olur. Çünkü İslâm ve küfür kıyamete dek, hatta kıyamette bile bir araya gelmeyecek olan iki zıttır. Birini kabul etmek diğerini reddetmeyi ve birine değer vermek diğerini küçük düşürmeyi gerektirir.”³⁵⁰

“Bilmek gerekir ki; dünya ve ahiret saadetinin temini, peygamberlerin efendisi Resûl-i Ekrem’e, Ehl-i sünnet âlimlerinin açıkladığı şekilde tâbi olmaya bağlıdır.”³⁵¹

“İnsanın yaradılışındaki maksat, kulluk vazifelerini yerine getirmek ve Hak Sübhânehû’ya yönelmektir. Bu da öncekilerin ve sonrakilerin efendisi Hz. Peygamber’e (sav) tam olarak tâbi olmaksızın mümkün olmaz.”³⁵²

İmâm-ı Rabbânî, Mirza Darab’a yazdığı mektubunda Hz. Peygamber’e tâbi olmanın faziletini ve Muhammed ümmetinin seçkin ümmet olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Musa (as), O’nun zamanında hayatta olsaydı, ona tâbi olmaktan başka çıkar yolu olmazdı. İsa (as) gökten ineceği ve Resûlullah’ın (sav) getirdiği şeriata tâbi olacağı herkesçe bilinen bir gerçektir.

Muhammed ümmeti, ona tâbi olmaları sebebiyle bütün ümmetlerin en hayırlısı olmuş ve cennet ehlinin çoğunluğunu oluşturmuştur.

³⁴⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/216-217, mno.34.

³⁵⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/541, mno.163.

³⁵¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/340, mno.75.

³⁵² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/438, mno.110.

Bu ümmet, O'na tâbi olmaları sebebiyle kıyamet günü bütün ümmetlerden önce cennete girecek, orada sayısız nimetlerin zevkini çıkaracaktır.”³⁵³

İmâm-ı Rabbânî'ye göre tâbi olmak sevgiliye tam anlamıyla muhabbet beslemektir: “Seven, sevdiğine itaat eder!”³⁵⁴

Hız. Peygamber'e tam anlamıyla muhabbet göstergesi ise şerîfata muhalif olanlara düşmanlık yapmakla ve peygambere düşmanlık edenlere buğz etmekle mümkündür. İmâm'a göre bunun aksinin gerçekleşmesi muhabbete hile karıştırmaktır ki bu da gerçek sevgili için mümkün değildir. İki zıt şeyin sevgisinin bir araya gelmesi muhaldir. Zıtlardan birine sevgi göstermek diğerine düşmanlık yapmayı gerektirir. Allah ve Resûlü'nün düşmanlarına düşmanlık yapmayı ve onları küçümsemeyi tâbi olmanın zaruri gereği olarak gören İmâm, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“ Bütün gayreti şer'î hükümleri yerine getirmeye, âlim ve salih zatlardan oluşan şerîat ehline saygı göstermeye sarf etmek, şerîatı yaymak için çalışmak, hevâ ve heveslerine uyanları ve bid'atçıları aşağılamak gerekir. Çünkü hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

'Her kim bid'at sahibine saygı gösterirse İslâm'ın yıkılmasına yardım etmiş olur.'

Allah'ın ve Resûlü'nün düşmanları olan kâfirlere düşmanlık yapmak, onları küçümsemeye ve aşağılamaya çalışmak, herhangi bir şekilde onlara değer vermemek, meclislere kesinlikle sokmamak, ünsiyet kurmamak, onlara karşı sert ve katı davranmak ve herhangi bir işle ilgili olarak mümkünse onlara başvurmamak gerekir. Eğer zorunlu durumlar onlara başvurmayı kaçınılmaz kılırsa, tıpkı insanın tuvalet ihtiyacını gidermesi durumunda olduğu gibi kerhen ve zaruret gereği olarak onlara başvurmalıdır.”³⁵⁵

³⁵³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/248-249, mno.44.

³⁵⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/549, mno.165.

³⁵⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/549-551, mno.165.

4. 1. Hz. Peygamber'e Tâbi Olmanın Dereceleri

İmâm-ı Rabbânî, Hz. Peygamber'e tâbi olmayı derecelendirmiştir. Bu derecelendirmeyi yediye ayıran İmâm'a göre; *birinci derece* tüm müslümanların ilgili olduğu derecedir. Bu derecede kalp ile tasdik, şer'î hükümlere riayet etmek ve sünnet-i seniyyeye tabîyet söz konusudur. "Bilesin ki, her türlü dinî ve dünyevî saadetin başı olan Hz. Peygamber'e (sav) tâbi olmaktır. Bu ise derece derece, mertebe mertebedir."³⁵⁶

İkinci derece Hz. Peygamber'in (sav) ahlakıyla ahlaklanma, tarîkat makamıyla ilişkili olan kötü sıfatlardan benliğini arındırma ve bâtınını güzelleştirme derecesidir. İmâm bu dereceyi, bir mürşide tâbi olmuş, tasavvuf yolunda seyr ü sülûk yapan taliplilerin yolu olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü derece, Hz. Peygamber'in velâyet-i hâssa³⁵⁷ makamı ile ilgili olan derecedir. Bu derece sadece velâyet makamına mahsustur. Bu velâyet makamını sonuna kadar kat eden nefis mutmain olur ve Hz. Peygambere bağlanmanın hakikatine erişmiş olur. Bu bağlılığın hakikati tütün şer'î hükümlere de sirayet etmiş olur.

Dördüncü derecedeki tabîyet, köklü âlimlere³⁵⁸ mahsus olan bir bağlılıktır. Bu âlimler nefs-i mutmainneden sonra bu makama erme bahtiyarlığına ulaşmışlardır. Bu derece İmâm, Peygamber varisi olmalarından dolayı köklü âlimlerin hisseleri olduğunu ifade etmektedir.

Beşinci derece Hz. Peygamber'in bütün kemâlâtında ona tâbi olmaktır. Bu çalışmakla elde edilecek bir derece değildir. İmâm, hiçbir ilim ve amelin bu kemâlâta tesiri olmadığını beyan eder. Bu kemâlâtı kazanmak Allah Teâlâ'nın fazlına ve keremine bağlıdır. Bu derece çok yüce bir derece olmakla beraber diğer derecelerin bu makama yakınlığı dahi söz konusu olamaz.

³⁵⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/686, mno.54.

³⁵⁷ Velâyet-i hâssa: özel velâyet.

³⁵⁸ İmâm-ı Rabbânî'ye göre köklü âlim: '*Kitap ve sünnetin müteşabihlerini anlama noktasında hissesi bulunan, Kur'ân'daki sûre başlarında bulunan mukatta harflerinin sırlarından nasibi olan âlimdir.*'
Ayrıntılı bilgi için bkz: *Mektûbât-ı Rabbânî*,2/688-690, mno.54.

Altıncı derece tabîyet, “Mahbûbiyet makamına has üstünlüklerde Hz. Peygamber’e (s.a.v) tâbi olmaktır.” Bu dereceden de çok az kimselerin nasipleneceğini beyan eden İmâm, ilk derece dışındaki bu beş derecenin yükseliş makamları olduğunu ifade eder.

Son tabîyet derecesi olan *yedinci dereceyi* ise İmâm-ı Rabbânî, nüzul (iniş) ve geri dönme derecesi olarak ifade eder. Bu derece adı geçen altı dereceyi de kendisinde toplamaktır. “Sanki geçmiş bütün dereceler bu bağlılık derecesinin parçaları gibi, bu derece de diğer hepsinin bütünü gibidir.”

Kâmil kimse bu yedi derece ile bezenmiş olan kimsedir. İmâm, zâhirî âlimlerin ancak birinci derece ile yetindiklerini iddia eder. Onlar ancak şerâtin suretiyle yetinmektedirler. Bu bağlılık derecelerini elde etme vasıtası olan tasavvuf yolunu ise uydurma bir yol olarak görürler.³⁵⁹

4. 2. Ashâb-ı Kirâm’ın Fazileti

İmâm-ı Rabbânî ashâb-ı kirâmın faziletlerine ve onlara inanmanın vacibiyetine mektuplarında çokça yer vermiştir. Sahabenin değerini anlatan hadisleri delil olarak kullanmıştır.³⁶⁰

Ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber’e (s.a.v) olan derin muhabbetlerinden dolayı, ailelerini, akrabalarını; pınarlarını, topraklarını kısacası memleketlerini terk etmişlerdir. Onlar Allah Rasûlü’nün canını kendi canlarından üstün tutmuş, çocuk ve mal sevgisine tercih etmişlerdir. Vahye ve mucizelere bizzat tanık olmuşlardır. “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır”³⁶¹ ayeti ile Allah Teâlâ’nın övgüsüne mazhar olmuşlardır.

“Elbette içinizden, fetihten önce Allah yolunda harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcıyıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine

³⁵⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/288-289, mno.59; 2/686-692, mno.54.

³⁶⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/ 357, mno. 80; 881, mno. 251;

2/ 502-505, mno.15; 564-599, mno.36; 607-609, mno. 39; 761-762, mno. 67; 3/ 42, mno. 96; 188-199, mno. 24.

³⁶¹ Mücâdele Süresi, 58/22.

en güzel olanı vaat etmiştir.”³⁶² ayeti ile de İmâm, cennet ile müjdelendiğini bildirmektedir.³⁶³

Ashâbın yoluna tâbi olmayanların Hz. Peygamber’e (s.a.v) ittibâ iddiasının bâtil olduğunu belirten İmâm-ı Rabbânî, bu yolla kurtuluşun mümkün olmayacağını söyler. Yetmiş üç fırkadan her birinin kurtuluşa erenlerden oldukları iddiasına karşı ise İmâm, kurtuluşa eren fırkayı “Onlar benim ve ashabımın bulunduğu yolda olanlardır.”³⁶⁴ hadis-i şerifi ile delillendirmiştir. Dolayısıyla bu hadisın “Benim yolun ashabın yoludur, kurtuluş ancak onların yoluna uymaktan geçer” şeklinde bir ilan olabileceğine dikkat çeker. “Hz. Peygamber’in (s.a.v) ashabına tâbi olan fırka ise şüphesiz Ehl-i sünnet ve’l-cemaat fırkasıdır. Onlar, kurtuluşa eren fırkadır. Şîa ve Hâriciler gibi Allah Rasûlü’nün sahabelisine dil uzatanlar, onlara tâbi olmaktan mahrumdurlar.”³⁶⁵

Ashaba dil uzatmak ve saygı göstermemek aslında Allah Resûlü’ne dil uzatmak ve iman etmemektir. Bu çok çirkin bir itikattir. İmâm, bu noktada Kur’ân ve hadisler yoluyla bizlere ulaşan hükümlerin vasıtasının sahabe-i kirâm olduğuna dikkat çeker. Onların ayıplanması, yapılan nakillerin de ayıplı ve kusurlu olması anlamına gelmektedir ki bu da dine dil uzatmaktır. Bu da Allah’a sığınılması gereken çirkin bir itikattir. Sahabeye dil uzatanlardan bir kısmının; “Aslında biz sahabeye tâbiyiz ancak bu tabîyet hepsine tâbi olmayı gerektirmez. Hatta sahabenin görüş ve mezhepleri muhtelif olduğu için hepsine tâbi olmamız mümkün değildir” diyenlere şöyle cevap vermiştir:

“Sahabenin bazısına tâbi olmak ancak diğerleri inkâr edilmediği takdirde faydalıdır. Diğerleri inkâr edildiği zaman ötekilere uyma fiili de gerçekleşmez. Nitekim Hz. Ali (r.a) üç halifeye de saygı ve hürmet gösterirdi. Onlara uymayı hak gördüğü için biat etmiştir. O halde diğer sahabeleri inkâr ederek Hz. Ali’ye (r.a) tâbi olduğunu iddia etmek katıksız bir yalandır. İftiradır ve kuru bir iddiadan öteye geçmez. O sahabeleri inkâr

³⁶² Hadîd Sûresi, 57/10.

³⁶³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 3/ 42, mno. 96.

³⁶⁴ Tirmizi, *Sünenü’-t-Tirmizî*, 18/2641; Ahmed, *el-Müsned*, 4/87.3/145; 4/102.

³⁶⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/357-358, mno.80.

etmek gerçekte Hz. Ali Efendimiz’i (r.a) inkâr etmektir ve onun sözlerini ve davranışlarını açık bir şekilde reddetmektir. ³⁶⁶

İmâm-ı Rabbânî Hz. Peygamber’in (s.a.v) inananları, ashabına sövülmesini ve onlar hakkında ileri geri konuşulmaktan men ettiğini bildirir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) bütün ashabı ulu ve büyüktür. Dolayısıyla hepsinin hürmetle anılmaları gereklidir. Sahabe arasındaki ihtilaflar konusunda da taraf tutulmaması gerektiğine dikkat çeken İmâm, bu tür durumları iyi ve güzele hamletmek gerektiğini söyler. Bu ihtilafların kaynağının Ehl-i sünnet ve’l-cemaat âlimlerinin belirttiği gibi içtihat ve yorum farklılığından kaynaklandığının, şahsi istek ve arzulara dayanmadığının bilinmesi gereklidir.³⁶⁷ Onlar Hz. Peygamber ile bulunma sebebiyle arınmış ve emmârelik sıfatından kurtulmuşlardır.³⁶⁸

İmâm-ı Rabbânî, Hz. Resûlullah’ın (s.a.v) Ehl-i beytine muhabbet beslemeyi, imanın bir parçası olarak kabul etmiştir. Onları Nuh’un (a.s) gemisine benzetmiştir. Gemiye binen kurtuluşa erecek, diğerleri ise helak olacaktır. Bazı ariflerin de Hz. Peygamber’in (s.a.v) ailesini yıldızlara benzettiğini belirten İmâm, “*Onlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar*”³⁶⁹ ayet-i kerîmesi gereği kurtuluşa ermek isteyenlerin yıldızları takip etmesi gerektiğine dikkat çeker. Son nefeste iman selametinin Ehl-i beyt’e olan muhabbete bağlı olduğunu belirtir.³⁷⁰

İmâm, Ashâb-ı kirâm hakkında Allah’tan korkmamız gerektiğini ve onlar hakkında kınama ve eleştirilerden kaçınılmasını “Ashabım hakkında Allah’tan korkun! Ashabım hakkında Allah’tan korkun! Benden sonra onları hedef haline getirmeyin!”³⁷¹ hadisi ile delillendirmiştir.³⁷²

³⁶⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/359-360, mno.80.

Bu noktada İmâm-ı Rabbânî, Hz. Ali (r.a) için takiyyeyi caiz görenleri zındıklık ile suçlamıştır. Hz. Ali’nin (r.a), otuz sene boyunca üç halifeye karşı buğz ettiğini gizleyerek bunun tam tersi bir hayat sürmesi, onlarla nifak üzere bir beraberlik kurmuş olması demektir ki bu da mümkün değildir. Böyle bir tutum Hz. Ali’ye (r.a) zayıflık ve küçük düşürücü bir hile nisbet etmek anlamına gelmektedir.

³⁶⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/280, mno.54; 290, mno.59; 818-819, mno. 251; 2/571-575, mno. 36; 761-762, mno. 67.

³⁶⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/280, mno.54.

³⁶⁹ Nahl Sûresi, 16/16.

³⁷⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/290, mno.59; 2/ 569, mno.36.

³⁷¹ Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizî*, 50/3862; Ahmed, *el-Müsned*, 4/87.

³⁷² *Mektûbât-ı Rabbânî*,1/824, mno. 251.

İmâm, ashâb-ı kirâmı hidayet yıldızları ve velâyet güneşine benzetmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'e tâbi olma nimetine erişenler kurtuluşa erenlerdir. Onlara muhalefeti tercih edenler ise çok büyük sapkınlık içerisindedirler.³⁷³

İmâm-ı Rabbânî, Sâ mâne kentinde bayram hutbesinin iradı esnasında hatibin Hulefâ-yi Râşidîn'in isimleri zikretmediğini duyunca şehrin idâri yetkilileri ve hâkimleri başta olmak üzere tüm Sâ mâne halkına hitaben bir mektup yazmıştır. Hutbe esnasında hatibi uyaranlara karşı hatayı düzeltmek yerine pervasızca “Bunu terk etmekte ne sakınca var” diyerek tepki verenlere ve halkın ileri gelenlerinin bu konuda gevşek davranışlarına sitem etmiştir:

“Hutbede Hulefâ-yi Râşidîn'in isimlerini zikretmek her ne kadar hutbenin artlarından değilse de Ehl-i sünnetin şiarındandır. Buna ancak içini pislik kaplamış, kalbi hastalık dolu kimseler karşı çıkar. Diyelim ki bu hatip onların ismini inat edip bile bile terk etti. Fakat bu kimse bu töhmetten nasıl kurtulacaktır? ... Bizler “Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Ashabım hakkında Allah'tan korkun! Benden sonra onları hedef haline getirmeyin! Onları seven beni sevdiği için sever, onlardan nefret eden de, benden nefret ettiği için nefret eder. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiştir. Kim bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş demektir. Allah'a eziyet eden kimsenin de cezaya çarptırılması yakındır. “³⁷⁴ hadisi gereği Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabına karşı sevgi beslemek ve onlara nefret duyguları beslememekle memuruz. Bizler onlara eziyet etmekten men olunduk.”³⁷⁵

Ehl-i beyt'i sevmemeyi Hâricîlik³⁷⁶, sahabeye cephe almayı Râfizîlik³⁷⁷, bunlara karşı tüm sahabeye sevgi ve hürmet gösterilmesini de Sünnîlik olarak nitelendiren İmâm, Sünnîliğin temelini sevgi üzerine oturtmuştur. Ehl-i beyt sevgisi Ehl-i sünnetin temel sermayesidir. Aklını kullanan kimse “Onları seven beni sevdiği

³⁷³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/178, mno.25.

³⁷⁴ Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizî*, 50/3862; Ahmed, *el-Müsned*, 4/87.

³⁷⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/ 502-505, mno.15.

³⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ekrem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler” *TDV İslâm Ansk.* 16/175-178; <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/hariciler#1>

³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, “Râfizîler” *TDV İslâm Ansk.* 34/396-397; <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/rafiziler>

için sever, onlardan nefret eden de, benden nefret ettiği için nefret eder.”³⁷⁸ hadisi gereği Hz. Peygamber’e (s.a.v) olan sevgisi gereği onların hepsini sevmelidir.³⁷⁹

5. ŞERÎAT- TARÎKAT BİRLİKTELİĞİNİN SEMERESİ: İNSAN-I KÂMİL

İmâm-ı Rabbânî, hayatı boyunca şerîat ve hakikatte istikamet üzere olmayı, zâhir ile bâtını bir arada tutmayı gaye edinmiş büyük bir âlimdir. Ona göre bu iki nimeti bir arada tutmak, hayatını şerîatın zahirine göre istikamet üzere kılmak emsalsiz mücevherlerden daha kıymetlidir. Bâtını daima Allah ile bir arada tutmak ve zahiri de şerîat ile süslemek esas gayedir. İmâm-ı Rabbânî, en bahtiyar insanın bu iki büyük nimetle şerefyâb olan ve kalbinde Allaktan gayrısını barındırmayan kişi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Kim ki kalbinde barındırırsa hardal tanesi kadar,

Hak aşkının dışında bir şey; bilsin ki o hastalıktır!³⁸⁰

Tasavvuf, kâmil bir insan yetiştirmeyi gaye edinmektedir. Yahya b. Muâz, kemale ermek isteyen bir sûfinin gafil ulema, cahil mutasavvıflar, yağcı kurra ve hafızların sohbetinden kaçınmalarını öğütlemektedir.³⁸¹ İmâm-ı Rabbânî isteklerinin farkında olan taliplinin kâmil bir insan olma talebinin kâmil ve kemale erdirecek bir mürşide intisap etmekle gerçekleşeceğini belirtir. Kemale ermek isteyen ve kâmil bir mürşitten istifade etmek isteyen sûfi kâmil bir mürşidin elinde “*cenaze yıkayıcının elindeki ölü gibi*”³⁸² olmalıdır.

Yolun başında şaşmış olduğun için sen,

Yönlendirecek rehber gerekir evvelden!³⁸³

Dinen kâmil bir mürşide bağlanmak farz olmamakla birlikte taliplinin isteklerine kavuşması için kâmil bir mürşide intisap etmesi gereklidir. Taliplinin

³⁷⁸ Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizî*, 50/3862; Ahmed, *el-Müsned*, 4/87.

³⁷⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/ 568-569, mno. 36.

³⁸⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/368, mno.83.

³⁸¹ Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, 459.

³⁸² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/296, mno.61.

³⁸³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/ 296, mno.61.

tasavvufî eğitimde isteklerine kavuşamamasının nedenlerinden biri de henüz kendi manevi eğitimini tamamlamamış olan yetersiz, ehil olmayan bir mürşide bağlanmasıdır. Böyle bir şeyhe intisap etmeyi öldürücü zehre benzeten İmâm, ona bağlanan taliplinin de sonunun helâka varacağını vurgular. Kendi manevi eğitimini tamamlamadan mürşitlik postuna oturan mürşidi tıp eğitimini tamamlamayan doktora da benzeten İmâm, böyle bir durumun neticesinde yarım doktor misali hastanın durumunun daha çok ağırlaşacağına hatta kabiliyetlerini kaybetmesi ile neticeleneceğine dikkat çeker.³⁸⁴

İmâm-ı Rabbânî kâmil bir mürşide intisap etmeyi ve neticelerini 23. mektubunda toprak-tohum metaforuyla açıklamaktadır:

“Dünya ahiretin tarlasıdır. Onu ekmeyip verimli toprağı devre dışı bırakan ve bunca amel tohumlarını zayi eden kimseye yazıklar olsun! Toprağın değerlendirilmeyip devre dışı bırakılması ya toprağa hiçbir şey ekmekle ya da ona kötü ve bozuk tohum ekmekle olur. İkinci durumun birinciden daha zararlı olduğunu herkes bilir. Tohumun bozuk ve kötü olması, tarikatı yetersiz birinden alarak yetersiz kişinin yolunu takip etmektir. Zira yetersiz kimse hevâsını kendisine önder yapmış ve onun peşine takılıp giden kimsedir.”³⁸⁵

Görüldüğü üzere kâmil olmayan bir mürşid, hevâsını kendisine önder yapan kimse olarak nitelendirilmiştir. Böyle bir kimsenin müride etkisi olmayacağı gibi aksine hevâsını arttırır. Yetkin olmayan şeyh Bu yola girmek isteyen müridin kabiliyetlerini ayırt edemediği gibi cezbe ve sülûk yolunu da ayırt edemez. Ve tüm bunların neticesinde kendisi gibi ona uyan talipli de yolundan saptırılmış olur.

İmâm’a göre kemale erdiren, kâmil bir şeyh ise eşsiz bir cevher gibidir. Sözleri Şifa, nazarı ilaçtır. Böyle kâmil bir mürşide bağlanılmadığı takdirde iş deveye hendek atlatmaktan daha zordur. Şeriat ve tarîkatta istikamet üzere olmak da kâmil bir şeyhe intisab etmekten geçer.³⁸⁶ Kamil bir şeyhi ve ona intisab eden müridin durumunu da şöyle ifade eder:

³⁸⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/ 296-297, mno. 61.

³⁸⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/171-172, mno. 23.

³⁸⁶ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/172, mno. 23.

“Yetkin bir şeyh talipliyi terbiye ve sülûke sokmak istediğinde, önce yetersiz sâlikten ona bulaşan arızaları ve onun yüzünden maruz kaldığı aksaklıkları gidermekle meşgul olur. Sonra taliplinin kabiliyetine göre kaliteli tohumdan onun verimli topraklarına serper ve iyi bir ürün ortaya çıkar.”³⁸⁷

Kâmil bir mürşit şerîatın emirlerine azami derecede riayet etmelidir. Müridlerine örnek teşkil edecek davranışlarda bulunmalı ve ruhsatlarla amel etmekten kaçınmalıdır. Kamil bir mürşidin irşat taliplileriyle aşırı derecede içli dışlı olmasını hoş görmeyen İmâm-ı Rabbânî, böyle bir durumun faydadan ziyade zarara sebep olacağına ve mürşidin talipliler tarafından basit görülmesiyle neticelenebileceğine dikkat çeker.³⁸⁸

İmâm-ı Rabbânî’ye göre işin hakikatine ulaşamamanın temelinde şerîata muhalefetin yatmaktadır. Halleri istikamet üzere olan kâmil şeyhler, şerîata muhalif görünen her şeyden kaçınırlar. Bu tür davranışları caiz görmezler. Şerîat ve hakikat arasında icmâl-tafsil ve istidlâl-keşif dışındaki hiçbir farkı kabul etmezler.³⁸⁹

İmâm-ı Rabbânî, şerîatın sınırlarını korumaya özen gösteren ve sünnet-i seniyyeye azami derecede riayet eden mürşîd-i kâmillerin ibadetlerindeki riyanın müridleri Hak Teâlâ’nın rızasına çekmeyi amaçladıklarına dikkate çeker. “Ariflerin riyası müridlerin ihlâsından hayırlıdır.”³⁹⁰ Sözüyle ariflerin amellerinin taklit edilmesini müridler için vesile olarak gördüklerini beyan eder. Ariflerin amellerini müridlerinin önünde yapmaları onların bu sevaplardan mahrum kalmaması içindir. Dolayısıyla İmâm burada, riya olarak görünen durumun ihlasın ta kendisi olduğunu da vurgular. İhlasın faydası sadece sahibine ait iken böyle bir durumda başkalarının da istifadesi amaçlanmaktadır. Ancak böyle bir durumda ariflerin amele ihtiyacı olmadığını düşünmek doğru değildir. Çünkü “Amelleri yerine getirmekte arif de mürid de eşittir.”³⁹¹ beyanıyla İmâm, kimsenin amele ihtiyacı olmadığını söylemenin küfür ve zındıklık olacağını beyan eder.

³⁸⁷ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/172, mno. 23.

³⁸⁸ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/739, mno 227.

³⁸⁹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/370, mno.84.

³⁹⁰ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/739, mno. 227.

³⁹¹ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/740, mno.227.

İmâm-ı Rabbânî'nin kâmil bir mürşide bağlanmanın gerekliliğini beyan ederken aynı zamanda sûfilerin mürşitlere olan tutumlarının ifrat ve tefrite varacak derecede olmasını da şu şekilde açıklamıştır:

“Sûfilerden bir kısmı, şeyhi acımasız biçimde tenkit ediyor ve ona ait bütün marifetleri reddediyor. Diğer bir kesimde onu körü körüne taklit ediyor ve bütün marifetlerini doğru sayarak onları bir takım delillerde ispatlamaya çalışıyor. Kuşkusuz her iki grup da aşırılığın iki ucunu; ifrat ve tefrit taraflarını seçmiş ve orta yoldan uzaklaşmıştır. Makbul evliyadan olan bir şeyh nasıl olur da kökten reddedilebilir! Yine olur da kuru taklit uğruna onun Ehl-i sünnete muhalif olan görüşleri kabul edilebilir!”³⁹²

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî bu konuda orta yolu seçmenin daha efdal olduğunu vurgulamaktadır. Talipli her işinde gayet dikkatli ve uyanık olmalıdır. Tarîkate girmekteki gaye kesin inanç ve iç huzuru kazanmaktır.³⁹³ Bu da ancak taliplinin kâmil bir şeyhe intisap etmesi ile gerçekleşebilir. Tam bir istikamet üzere şerîata riayet eden talipli şeyhinin muhabbetini gönlüne yerleştirmeli ve ona ihlasla bağlanmalıdır. İmâm, Allah Teâlâ'ya sığınarak bu iki hususta istikamet üzere olacak taliplinin neticesinin dünya ve ahiret kazancını elde etmek olacağını beyan etmektedir.³⁹⁴

“Hasta kişiden ulaşan her şey hastalıktır,

Şerefliye yönelen kişiye gelen ise şereftir!”³⁹⁵

³⁹² *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/100, mno.266.

³⁹³ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/741, mno.228.

³⁹⁴ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/137, mno.266.

³⁹⁵ *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/448, mno.114;
Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, 1/223, mno.114.

SONUÇ

İnsanoğlunun İslâmiyet'in öngördüğü çerçevede bir hayat sürmesi için, zâhir ve bâtın bütünlüğünü anlaması ve ona göre yaşaması zaruridir. Tasavvuf bu yolun bâtınî yönüdür. Şerîat ise hakikatin sırrına vakıf olmak için uyulması gereken zâhirî emirlerin tümüdür. Bu bakımdan tasavvuf İslâm'ın bâtınî yönünün, zâhirî yönü çerçevesinde kavranarak yaşanması gayretidir.

İmâm-ı Rabbânî ve birçok mutasavvıf âlim şerîat ile tarikatın birbirinden bağımsız ele alınamayacağını her surette vurgulamışlardır. Tarikat, şerîatı temel alarak hakikate giden yoldur. Süyûtî 'ye göre tasavvuf da bir nevi fıkhıdır. Gümüştanevî'ye göre hakikat tarikatın, tarikat ise şerîatın sonucudur. Neticede tüm ilimler tasavvufa ulaşmaktadır diyen Tûsî'ye göre de, bütün ilimlerin bir sonu-sınırı vardır fakat maneviyat ilminin sonu yoktur. Sûfilerden bazılarının göre de tasavvufun evveli ilim, ortası amel, sonu da Allah Teâlâ'dan gelecek ilâhî hibe ve ikramlara nail olmaktır.

İmâm'a göre şerîat kabuk, hakikat ise özdür. Tarikattan maksat, şerîatın hakikatine ulaşmaktır. Aksi halde tarikatın şerîat ve hakikatten bir farkı yoktur. Neticede bu üç makamdan maksat Allah Teâlâ'nın razı olacağı kâmil bir mümin olabilmektir.

İmâm-ı Rabbânî, tarikatın, şer'î hükümlere riayet edildiği takdirde kemâle ereceğini her fırsatta vurgulamaktadır. Bu bağlamda şerîat ve tarikat esaslarına riayet eden kâmil bir mürşide tâbi olmak da şerîatın gereklerindedir ve manevi terbiye için zorunludur.

İmâm-ı Rabbânî, ilim, amel ve ihlası bir cüz olarak kabul etmiştir. Bunlar şerîatı tamamlayan üç unsurdur. Şerîat dünyevî ve uhrevî bütün saadetlerin teminatıdır. Tarikat ve hakikat ise ihlasın kemâle ermesi hususunda şerîata hizmet etmektedir. İmâm, şerîatın gereğinin yerine getirilmesi neticesinde dünyevî ve uhrevî tüm saadetlerden üstün olan Allah'ın rızasına erişileceğini belirtir.

İmâm-ı Rabbânî, her fırsatta gerek âlim gerekse mutasavvıf kimliğiyle şerîat ve tarikatın birlikteliğinden ve öneminden bahsetmiştir. Dönemin devlet adamlarına, âlimlere ve sûfilere gönderdiği mektuplarının büyük bir bölümünün konusu kitap ve

sünnete riayet ederek bu çerçevede toplumu yönetmeleri ve hayatı idame ettirmeleridir. Bu yönüyle İmâm, müceddid kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bid'atlara karşı olan duruşuyla, dine kimsenin yenilik getiremeyeceğini ve yine kimsenin peygamber ile kıyaslanamayacağı gibi birçok konuda dinin doğru anlaşılması ve kavranması yönünde bilgiler vermiş ve ikazlarda bulunmuştur.

Sûfilerin hal ve davranışları da, İslam tarihi boyunca tartışılmalı konular arasındadır. İmâm-ı Rabbânî de mutasavvıf kimliğine rağmen özellikle şerîata riayet açısından bazı mutasavvıfları tenkit etmiştir. İmâm, şer'î hükümleri ihmal etmeleri, sünneti seniyyeye riayet etmeyip bid'atlara yönelmeleri, sûfilere özel haller neticesinde kendilerini daha üstün makamlarda vehmetmeleri gibi birçok konuda eleştirilerde bulunmuştur. Bazen de onları sert bir üslupla ikaz etmiştir. Ona göre sûfilerin bu tür hataların sebebi kitap ve sünnet bilgilerindeki yetersizlikleri ve âlimlerden yüz çevirmeleridir.

Ancak İmâm-ı Rabbânî, şerîata uymayan davranışların eleştirilmesi hususunda acımasız davranılmasını da kabul etmemiştir. Sûfilerden sadır olan dine aykırı birtakım ifade ve davranışların zahiri anlamıyla izah edilerek, şerîata uyacak şekilde beyan edilmesinin en doğru davranış olduğunu belirtir. İmâm'a göre zahiri itibari ile şerîata aykırı bir söz sarf eden kimse eleştirilmeden önce onun kimliğine bakılmalıdır. Dinsiz ve zındığın biri ise sözü reddedilmeli, yoruma tâbi tutulmamalıdır. Şayet Allah Teâlâ'ya ve Resûlü'ne iman etmiş biri ise, onun sözünü doğru bir şekilde sokmaya ve güzel bir şekilde yorumlamaya çalışılmalıdır. Akabinde sözün sahibinden sorunu gidermesi istenir. Şayet sorunu gidermekten aciz kalırsa ona nasihat etmek gereklidir.

İmâm-ı Rabbânî'nin din konusundaki tecdid hareketleri hem kendi döneminde meyvesini vermiş hem de müridleri ve halifeleri tarafından devam ettirilmiştir. Bid'at ve boş inanışlarla olan mücadelesi, mutasavvıf kimliğine rağmen tecdid hareketinin merkezine fikhî dâhil etmesi ve şerîatla kaynaşmış bir tasavvuf anlayışı geniş bir kitle tarafından benimsenmiş, kendisini bu faaliyetleriyle bütün dünya tanımıştır. Neticede İmâm'ın müceddidliği geniş bir kitle tarafından benimsenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abaydın Cesur, Meryem. *İmâm-ı Rabbânî'nin Kur'ân Ayetlerini Te'vîli*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akman, Zehra. *İmâm-ı Rabbânî'nin Tasavvuf Anlayışında Sünnete Bağlılık*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Algar, Hamit. "İmâm-ı Rabbânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/imam-i-rabbani>
- _____ "Nakşibendiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naksibendiyye#1>
- Altıparmak, Faruk. "Tarikat Geleneğinde Mürid- Mürşit İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:10, Sayı:14, (2005) 37-55.
- Altunkaya, Mustafa. *Bir Başka Açıdan Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*, İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2016.
- Akot, Bülent. *Tasavvufun 200'ü*. Ankara: OTTO Yayınları, 2017.
- Arvas, Nimetullah. İmâm-ı Rabbânî'nin Üzerinde Durduğu İki Önemli Husus: İhlâs Ve Peygamber'e Tabiyyet, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. İstanbul: 2018, Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları, 129-142.
- Aslan, Üzeyir. Fahri Ahmed Ve Şathiye Şerhi, *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, c.III, (Summer 2008), 120-155.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Aydın, Sabahattin. "Tasavvuf ve Mektup," *Semerkand Dergisi; Tasavvuf ve Naksibendilik 20. Yıl Özel Sayısı*, (Hakemsiz Dergi). İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018, 224-226.
- Başer, Hacı Bayram. *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

_____ *Şeriat-Hakikat; Tasavvufun Teşekkül Süreci*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Benlioğlu, Metin. *Tasavvufta İç Tenkit Geleneği: İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ı Örneği*, Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2016.

Beşer, Faruk. *Tasavvufun Meseleleri*, (Erişim 20 Temmuz 2020.)

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/farukbeser/tasavvufun-meseleleri-56577>

Boğdi, Mehmet. *İmâm-ı Rabbânî'nin Şîa Eleştirisi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Buehler, Arthur F. “İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'nin Mektûbât'ında Şerîat ve Ulemâ” çev. Mehmet Atalay. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:32, (2013/2), 169-181.

_____ “Tecdid Anlatıları: ‘Müceddid-i Elf-i Sâni’ Olarak Ahmed Sirhindî” çev. Mehmet Atalay. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, (2014), 71-85.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed ibn İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh; Sâhîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu, 16 Cilt. PDF: Ötüken Yayınları, İstanbul,1989.

Cebecioğlu Ethem, “ İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbât'ı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.35/1, (1996). 193-241.

_____ “Şatahat ibarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl:7, Sayı:17, (2006), 7-27.

_____ *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. PDF: İdefix Yayınları, 3.Basım, trhsz.

Cevziyye, Ibn Kayyim. *Medâricu's- Sâlikin (Kur'ân'î Tasavvufun Esasları)*, PDF: trhsz.

Cürçânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed. *Kitâbu't-T'arîfât*. Beyrut: Daru's-Surûr, trhsz.

Çalışkan, İsmail. “İbn Rüşd'de Dîn Kavramının Muadilleri Olarak Şerî'at ve Millet Kavramları”, *Uluslararası İbn Rüşd Sempozyumu*. PDF: Sivas: 9-11 Ekim 2009.

- Çakmak, Muharrem. “İrşad Metodu Olarak Mektup Üslubu ve Gümüşhanevî'nin Mektubu”, *1. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2013, 855-862.
- Ellek, Hasan. “Şeriat- Tarikat- Hakikat- Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi”, *1. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2013), 589-600.
- Ekinci, Ekrem Buğra. İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Anlayışı ve Müceddidliği, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. 121-128. İstanbul: Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları, 2018.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ertürk, Mustafa. “Tecdid Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1997.
http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1997_1-2-3/1997_1-2-3_ERTURKM.pdf
- Göksoy, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamber'in Hükümdarlar Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi”, *2. Kutlu Doğum Sempozyumu*. PDF: Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 1999.
- Görgün, Tahsin. “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/tecdid>
- Göztepe Yüksel- Demir Hamit. “İmâm-ı Rabbânî'nin Sûfilere Yönelttiği Bazı Tenkidler”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VI/2, (2018), 297-322.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin. *Ehl-i Sünnet İtikadı (Câmiu'l-Mütûn)*,çev. Abdulkadir Kabakçı- Fuad Günel. İstanbul: Bedir Yayınları, 2013.
- Gümüšoğlu, Hasan. “İmâm-ı Rabbânî'nin Tecdid Hareketinde Ehl-İ Sünnet İtikadının Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.18/2, (2013). 17-44.
- Haksever, Ahmet Cahit. “Tarikatların Teşekkülü”, *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse, 218-221. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Hânî, Abdulmecîd. *Hadaiku'l- Verdiyye (Nakşi Şeyhleri)*. çev. Mehmet Emin Fidan, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.

- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî - Kâşânî, Abdürrezzak. *Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-makâmât, Elf Makâm, (Tasavvufta Yüz Basamak)*, çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşf'ul Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Hüseyinî, Muhammed Mübarek. *Ehl-i Tasavvuf*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bedrettin Çetiner, Bekir Karlığa. PDF: Çağrı Yayınları, trhsz.
- İbn Manzûr , Ebu'l- Fadl Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukrim b. el-İfrîkî el- Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr, 1968.
- İmâm-ı Rabbânî, *İmâm-ı Rabbânî Risaleleri; Mebde' ve Me'âd- Ma'ârif-i Ledünniye- Mükâşefât-ı Gaybiyye*. çev. Necdet Tosun, İstanbul: Sûfi Kitap, 3. Basım, 2016.
- _____ *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî (Farsça)*. PDF: İstanbul: 1977 (H.1397).
- _____ *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî (Farsça)*. der. Prof. Dr. Arif Nevşahi. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- _____ *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Talha Hakan Alp vd. İstanbul: Semerkand Yayınları, 11. Basım, 2019.
- _____ *Mektûbât-ı Rabbânî'de Şeriat ve Tasavvuf*, çev. Süleyman Derin vd. İstanbul: Altınoluk/ Erkam Yayınları, 2014.
- İsfahânî, Rağıp. *el-Müfredât; Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu. PDF: İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Karaman, Hayrettin. "Fakih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/fakih>
- Kâşânî, İzzeddîn Mahmud bin Ali. "*Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)*", çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2012.

- Kaymaz, Zeynep. *İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında Tahalluka Dair Bazı Tasavvufî Kavramlar*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kelâbâzî, el- Buhari, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Kışmî, Muhammed Hâşim. *Berekât Zübdetü'l-Makâmât*. çev. A. Faruk Meyân, İstanbul: Berekât Yayınevi, 3. Basım, 1974.
- Kurnaz, Cemal–Tatçı, Mustafa. *Türk Edebiyatında Şathiyeye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi (Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkları)*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Kutluer, İlhan. “İlim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ilim>
- Küçük, Hülya. *Tasavvufa Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- _____ *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Mekkî, Ebû Talib. *Kalplerin Azığı (Kûtu'l-Kulûb)*, çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen. *İmâm-ı Rabbânî*. çev. Nureddin Yıldız. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın A.Ş. , 2. Basım, 2018.
- Orhan, Abdullah. *İmâm'ı Rabbânî'nin Mektûbâtı'ndaki Hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi*, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özgen, Mustafa. *İmâm-ı Rabbânî'nin Kelâmi Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Özköse, Kadir. “Tarikatların Ortak Özellikleri”, *Tasavvuf El Kitabı* (ed.) Kadir Özköse, 221-249. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.

- Safî, Mevlana Ali bin Hüseyin, *Reşahat Ayne'l Hayat (Can Damlaları)*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul: Alem Yayıncılık, 2017.
- Sami, Şemsettin. *Kâmûs-ı Türkî*, PDF: Dersaadet (İstanbul): İkdâm Matbaası, 1317.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’ân’da İslâm ve Şerîat Kavramlarına Semantik Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, (1997). 277-300.
- Sunar, Cavit. “İslâm Dininin Kaynağı ve Gayesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.23/01, (1978) 59-95.
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/49770/9722.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Süyûti, Celâleddin. *Miftâh’ul-Cenne fi’l-İhticâc bi’s-Sünne; Sünnetin Dindeki Yeri*. çev. Ali Kaya. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2017.
- _____ *Tasavvuf Risaleleri*, haz. Ferzende İdiz. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin. *İrşadü’l-Mürîdîn*, çev. Mehmet Emin Fidan, İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2004.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin. *Avârifü’l-maârif (Gerçek Tasavvuf)*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 12. Basım, 2018.
- Şahin, Sami. “Sünneti Anlama ve Yorumlamada Sahabilerin Farklı Davranışlarına Bazı Örnekler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, (2008). 269-286.
- Şarkpurî, Muhammed Halim. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî*, çev. Ali Genceli. Konya: İslâmî Neşriyat Yayınları, 1978.
- Şeker, Necmettin. “Şatahat İfade Eden Söz ve Davranışların Dini Temelleri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, (2012), 143-165.
- Topaloğlu, Bekir. “Kayyûm” *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/108-109.
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kayyum>
- Topbaş, Osman Nuri. Müceddid-i Elf-i Sâni İkinci Bin Yılın Yenileyicisi: İmâm-ı Rabbânî, *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun. 37-46. İstanbul: 2018, Azîz Mahmûd Hüdâyi Vakfı Yayınları.

Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî; Hayatı Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2016.

_____ *İmâm-ı Rabbânî*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2007.

Tûsî, Ebu Nasr es-Serrâc. *el-Lûma': İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1417/1996

Uludağ, Süleyman. "Şathiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sathiye>

Verkanisî, Şeyh Fethullâh. *Âdâb-ı Fethullâh*, sad. A. Selahaddin Kınacı. PDF: Adıyaman: Menzil Yayınevi, 1997.

Yalman, Süleyman. *İmâm-ı Rabbânî Mektûbât'ında Mezheplerin Tasnifi*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yaran, Rahmi. "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/bidat>

Yıldız, Kemal. "Din Adına Konuşmanın Fıkıh-Tefakkuh Açısından Değerlendirilmesi" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V/3(2005)*, 159-178.

_____ "Tefakkuh ve Tasavvuf," *Semerkand Dergisi; Tasavvuf ve Naksibendilik 20. Yıl Özel Sayısı*, (Hakemsiz Dergi). İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018, 68-82.

ÖZGEÇMİŞ

Adı - Soyadı: Edibe Şifa Apaydın

Doğum Yeri - Tarihi: Şanlıurfa – 10.02.1989

Eğitim Durumu: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Çalıştığı Kurumlar: Diyanet İşleri Başkanlığı
Milli Eğitim Bakanlığı

İletişim: sifapaydin@gmail.com